

EKONOMİK KALKINMADA
DIŞ TİCARETİN ROLÜ
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER
ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Halil TÜRKÖZ

Doktora Tezi
Eskişehir-1999

4-9

EKONOMİK KALKINMADA DIŞ TİCARETİN ROLÜ
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Halil TÜRKÖZ

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kasım 1999

DOKTORA TEZ ÖZÜ

EKONOMİK KALKINMADA DIŞ TİCARETİN ROLÜ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Halil TÜRKÖZ

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım 1999

Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK

21. yüzyıla girerken dünya nüfusunun üçte ikisinin yaşadığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınma sorunu, halen güncelliğini koruyan ve üzerinde en çok tartışılan sorunlardan biridir. Ekonomik kalkınmada dış ticaretin rolünü, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ele alan bu çalışmada; ülkelerin dış ticaret yapma nedenleri ve dış ticaret kazançları geleneksel ve yeni dış ticaret teorileri çerçevesinde değerlendirilerek, dış ticaretin ekonomik kalkınmanın motoru olduğu hipotezi, gelişmekte olan ülkelerin dünya deneyimleri ile test edilerek, ülkelerarası performans farklılıkları ve bu farklılıkların nedenleri araştırılmıştır.

ABSTRACT**THE ROLE OF FOREIGN TRADE IN ECONOMIC DEVELOPMENT****AN APPLICATION ON DEVELOPING COUNTRIES****Halil TÜRKÖZ****Science Branch on Economics****Anadolu University Social Sciences Institute, November 1999****Adviser: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK**

While entering 21st century, economic development problem for developing and underdeveloped countries where two thirds of world population live is one of the problems mostly discussed and keeping its actuality.

In this study which considers the role of foreign trade in economic development, especially for developing countries, by evaluating reasons of foreign trade dealings of countries and foreign trade profits in the frame of new and traditional foreign trade theories, the hypothesis which claims that foreign trade is the engine of economic development with world trade experiences of developing countries, and the reasons of performance differences between countries and the reasons of these differences have been studied.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Halil TÜRKÖZ'ün EKONOMİK KALKINMADA DIŞ TİCARETİN ROLÜ-
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA başlıklı tezi...15-11-1999.....
tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
ilgili maddeleri uyarınca İktisat Anabilim dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek
kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) :Prof. Dr.S.Rıdvan KARLUK.

Üye :Prof. Dr.Erol İYİBOZKURT.

Üye :Prof. Dr.Nüvit OKTAY.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK TEORİLER

1. GELENEKSEL DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	4
1.1. Klasik Teori.....	4
1.2. Hecksher-Ohlin Teorisi.....	9
1.3. Vasıflı İşgücü Hipotezi veya Yeni Faktör Donanımı Teorisi.....	12
2. YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	14
2.1. Teknoloji Açığı Teorisi.....	15
2.2. Ürün Devreleri Teorisi.....	16
2.3. Yeni (Stratejik) Dış Ticaret Teorisi.....	18
2.3.1. Marshall Yaklaşımı.....	20
2.3.2. Chamberlian Yaklaşımı.....	21
2.3.3. Cournot Yaklaşımı.....	23
2.3.3.1. Kar-Kaydırma (Profit Shifting) Görüşü.....	25
2.3.3.2. Dışsallıklar (Externalities) Görüşü.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE EKONOMİK KALKINMA VE
DIŞ TİCARET TEORİLERİ

1. DIŞ TİCARETİN YARARLARI.....	35
2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE GELENEKSEL DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	39
2.1. Klasik Görüş.....	39
2.1. Neoklasik Görüş.....	41
3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	51
4. DIŞ TİCARET-EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİNİN DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ İLE İLİŞKİSİ.....	54
5. EKONOMİK KALKINMA VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	59
5.1. Basit Metodoloji Kullanan Çalışmalar.....	59
5.2. İkili-Açık Modeli ve/veya Harrod-Domar Büyüme Modelini Uygulayan Çalışmalar.....	64
5.3. Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonundan Türetilen Modellerin Kullanıldığı Çalışmalar.....	65
5.4. Ampirik Çalışmaların Genel Değerlendirmesi.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

1. AMAÇ.....	76
2. KAPSAM.....	77
3. VERİ SETİ.....	79
4. YÖNTEM.....	79

5. UYGULAMA SONUÇLARININ ANALİZİ.....	83
5.1. Petrol İhracatçısı GOÜ'ler.....	83
5.1.1. Meksika.....	83
5.1.2. Nijerya.....	85
5.1.3. Suudi Arabistan.....	86
5.2. Yüksek Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler.....	88
5.2.1. Güney Kore.....	88
5.2.2. Singapur.....	89
5.2.3. Venezuela.....	91
5.3. Orta Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler.....	92
5.3.1. Arjantin.....	92
5.3.2. Brezilya.....	93
5.3.3. Tayland.....	94
5.3.4. Türkiye.....	95
5.4. Düşük Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler.....	98
5.4.1. Endonezya.....	98
5.4.2. Hindistan.....	99
5.4.3. Kenya.....	100
5.4.4. Pakistan.....	102
6. ANALİZ SONUÇLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	103
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	106
EKLER.....	110
KAYNAKÇA.....	125

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1. Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinin Özellikleri - Varsayımları.....	32
Tablo 1.2. Yeni Dış Ticaret Teorilerinin Özellikleri - Varsayımları	33
Tablo 3.1. Meksika için Granger Nedensellik Sonuçları.....	84
Tablo 3.2. Suudi Arabistan için Granger Nedensellik Sonuçları.....	87
Tablo 3.4. Güney Kore için Granger Nedensellik Sonuçları.....	88
Tablo 3.5. Singapur için Granger Nedensellik Sonuçları.....	90
Tablo 3.6. Venezuela için Granger Nedensellik Sonuçları.....	91
Tablo 3.7. Arjantin için Granger Nedensellik Sonuçları.....	92
Tablo 3.8. Brezilya için Granger Nedensellik Sonuçları.....	93
Tablo 3.9. Tayland için Granger Nedensellik Sonuçları.....	94
Tablo 3.10. Türkiye için Granger Nedensellik Sonuçları.....	96
Tablo 3.11. Endonezya için Granger Nedensellik Sonuçları.....	98
Tablo 3.12. Hindistan için Granger Nedensellik Sonuçları.....	99
Tablo 3.13. Kenya için Granger Nedensellik Sonuçları.....	101
Tablo 3.14. Pakistan için Granger Nedensellik Sonuçları.....	102

GİRİŞ

21.yüzyıla girerken küreselleşme ile birlikte ticari entegrasyonların arttığı, duvarların yıkıldığı, pazarların önemli ölçülerde benzeştiği, ulaşım, teknoloji ve iletişimin hızla arttığı günümüzde, ekonomik kalkınma sürecinde dış ticaretin rolünü ortaya koyarak, özellikle GOÜ'lerin ekonomik kalkınmaları için plan, politika ve stratejilere ışık tutabilmek bu çalışmanın amacı olmuştur.

Ekonomik kalkınmada dış ticaretin rolü konusundaki tartışmalar, Merkantilist düşünceye kadar dayanmakla birlikte konunun analitik olarak ele alınması klasik dış ticaret teorisi ile başlamıştır. 19. yüzyılın dünya deneyiminden hareket eden klasik iktisatçılar, dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini, statik kazançlar üzerine oturarak, dış ticareti ekonomik kalkınmanın “motoru” olarak nitelendirerek bu yüzyılda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaretin her iki ülke grubu için de kazançlı olduğu ve dış ticaret yoluyla merkezin başarısının çevreye taşındığı görüşündedirler. Ancak 20. yüzyılda birçok gelişmekte olan ülkede kalkınma çabalarının olumlu sonuç vermemesi, dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri konusunda klasiklerin aşırı iyimser olduğu şeklinde görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bazı iktisatçılar, ekonomik kalkınma sorununun sadece kaynakların optimal dağılımı sorununa indirgenemeyeceğini, aksine kalkınmanın ekonomide yapısal bir değişme ile gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüşler ve ithal-ikamesine yönelik dış ticaret ve sanayileşme stratejilerinin teorik temellerini atmışlardır. Buna karşılık, önemli bir grup iktisatçı, klasik dış ticaret teorisinin temel önermelerine bağlı kalarak ve bu önermeleri dış ticaretin dinamik kazançları yönünde daha da geliştirerek neoklasik dış ticaret teorisini şekillendirmişlerdir. Bu iktisatçılar, dış ticaretin ekonomik kalkınma sürecindeki önemini kabul etmekle birlikte, klasik görüşten farklı olarak dış ticaretin ekonomik kalkınma sürecinde bir motor işlevi görmesinden çok, bir yardımcı olduğu görüşünde birleşmişlerdir.

Geleneksel olarak nitelendirilen klasik ve neoklasik dış ticaret teorileri, ülkelerin dış ticaret yapma nedenleri ve dış ticaret kazançlarını ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımları altında, dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini statik kazançlar üzerine oturarak, kaynakların optimal dağılımı ile açıklamasına karşılık, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaret hacmindeki hızlı artış ve 1960'lı

yılların başında Uzakdoğu ülkelerinin büyük boyutlarda sınav ürün ihraç etmeye başlaması, geleneksel dış ticaret teorilerinin tartışılmasına ve yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Geleneksel dış ticaret teorilerine bir meydan okuma olarak değerlendirilen yeni dış ticaret teorileri, geleneksel teorilerin varsayımları olan ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımlarını terk ederek, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasalarını analiz için temeline alarak dış ticaretin dinamiklerini ülkeler arasındaki teknoloji, ölçek ekonomileri, monopol ve oligopol piyasa yapıları ve ürün farklılaşmasında görmektedir. Aslında geleneksel teorisinin öngördüğü nedenler olmasa bile, yine de dış ticaret yapılabileceğini ve dış ticaretin ekonomik kalkınma sürecindeki önemini ortaya koyan yeni dış ticaret teorileri, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret ve sanayileşme stratejilerine ışık tutacak 21.yy. dünya ekonomik düzenin gerçeklerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Gerek geleneksel ve gerekse yeni dış ticaret teorileri çerçevesinde ele alınsın, dünya tecrübeleri ekonomik kalkınma ve dış ticaret ilişkisi açısından ihracata dayalı kalkınma stratejileri izleyen ülkelerin daha iyi sonuçlar elde ettiğini göstermiştir. Böylece ekonomik kalkınmada dış ticaretin rolü ile ilgili olarak ortaya çıkan ülkeler arası farklılıkların açıklanması ve gelişmekte olan ülkeler için dış ticaret ve sanayileşme stratejileri oluşturulması, birçok araştırmanın konusu haline gelmiştir.

Ekonomik kalkınma sürecinde dış ticaretin rolünü ortaya koyan bu çalışmada, öncelikle genel olarak dış ticareti açıklamaya yönelik geleneksel ve yeni dış ticaret teorileri incelenmiştir. Daha sonra gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma geleneksel ve yeni dış ticaret teorileri çerçevesinde değerlendirilerek, bu ülkelerde dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin, ülkelerin dış ticaret ve sanayileşme stratejileri ile ilişkisi ortaya konularak ekonomik kalkınma ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi araştıran bazı ampirik çalışmalar ayrıntılı olarak incelenmiş ve çalışmalar hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde 14 GOÜ için dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki test edilerek sonuçlar her ülke için ayrı ayrı değerlendirilerek, ekonomik kalkınma sürecinde GOÜ'lere ışık tutabilecek önerilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİŞ TİCARETİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK TEORİLER

18. yüzyıldan başlayarak ve özellikle 19. yüzyılda dış ticaret, sanayileşen Avrupa ülkeleri için ekonomik kalkınmanın “motoru” olarak görülmüştür. Bu dönemlerde geliştirilen dış ticaret teorileri de, uluslararası serbest ticaretin evrensel yararlarını analitik olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. 19. yy. başından 1970’lere kadar uluslararası ticaretin nedenini açıklayan ve “geleneksel” olarak tanımlanan dış ticaret teorileri karşılaştırmalı üstünlükler teorisini temel alan teorilerdir. İktisatçılar arasında bu teoriye ilişkin kabul görmüş varsayım; karşılaştırmalı üstünlükler teorisi doğrudur, o halde yaşasın serbest ticaret.

Geleneksel dış ticaret teorileri teknoloji, ölçek ekonomileri, ürün farklılaştırması, monopol ve oligopol piyasa yapıları gibi kavramları dış ticaret analizlerine dahil etmeyen teorilerdir. Bu teoriler, ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımları altında kurulmuştur. Ancak dünyada meydana gelen hızlı değişimler, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya ticaret hacminin, dünya üretim hacminden daha hızlı artması ve 1960’lı yılların başında Uzakdoğu’nun gelişmekte olan az sayıda ülkesinin büyük boyutlarda sınai ürün ihraç etmeye başlaması, geleneksel dış ticaret teorilerini iyice tartışmalı hale getirirken, yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet varsayımları ile kurulan Yeni Dış Ticaret Modelleri uluslararası ticarete bazı şeyleri değiştirmektedir. Öncelikle karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin doğruluğu konusunda şüpheler uyandırırken, ticarete hükümet müdahalesinin (ithalat kısıtlamaları, ihracat teşviği) rasyonel olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yeni Dış Ticaret Teorileri iktisat yazınında karşılaştırmalı üstünlüklere bir meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Fakat meydan okuma yalnızca ticaretin nedeni konusundadır. Geleneksel teorilerin ortaya koyduğu, ülkelerin ticaret yapmasından dolayı ortaya çıkan refah artışına yönelik bir meydan okuma söz

konusu değildir. Tam tersine ülkelerin dış ticaret yaparak karşılıklı olarak refahlarının artması, yeni teoriler tarafından da kabul edilmektedir.

1. GELENEKSEL DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Bu bölümde incelenen teorilerin “Geleneksel” olarak tanımlanmasından maksat, iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith ve David Ricardo’nun iktisat anlayışı özde muhafaza edilerek dünyada gerçekleşen olayların açıklanmaya çalışılmasıdır. Dolayısıyla bu bölümde karşılaştırmalı üstünlükleri ticaretin asıl belirleyicisi olarak kabul eden ve dış ticareti üretim faktörlerine bağlı olarak açıklayan dış ticaret teorileri incelenmektedir.

1.1. Klasik Teori

Geleneksel Uluslararası Ticaret Teorisi olarak da adlandırılan Klasik Teori, Adam Smith’in “Mutlak Üstünlükler” ve David Ricardo’nun “Karşılaştırmalı Üstünlükler” teorilerinden meydana gelir. Temel olarak, ticaret yapan ülkelerin karşılıklı hangi malları satın hangi malları satın alacağını, ticaretten doğan kazançların paylaşımını açıklama amacı gütmektedir.

Klasik teoriden önce, dış ticaret konularını ciddi olarak ele alan ve 16 yy.’dan 17.yy. sonlarına kadar dünyada kabul görmüş ekonomik ve siyasal doktrin olan Merkantilist felsefeye göre, dış ticaret politikasının temel amacı hazinenin altın stokunu arttırmaktır. Bu amaçla ihracatın artırılmasına birinci derecede önem verilmiştir. Yoğun devlet müdahaleciliğine dayanan Merkantilizm, dış ödeme fazlası oluşturup altın stoklarını arttırabilmenin şartı olarak iç ve dış ekonomik faaliyetler üzerine yoğun devlet müdahaleciliğini zorunlu görmektedir¹.

Merkantilist doktrinde geçerli olan görüşlere göre dünya serveti (altın ve değerli maden stokları) sabittir. Bu nedenle karşılıklı ticaret yapan ülkelerin çıkarları arasında daima bir çelişki bulunmaktadır. Dolayısıyla karşılıklı ticaret yapan ülkelere bir taraf kazançlı çıkarken diğer taraf aynı ölçüde zarara uğramak durumundadır. Diğer bir deyişle, dış ticaret tüm taraflar için aynı anda kazanç sağlamaz. Bir tarafın dış ticaretten

¹ Miltiades Chacholiades, *International Economics* (McGraw-Hill Publishing Company, 1990), s.12.

sağladığı kazanç diğer tarafın uğradığı kayıp pahasına gerçekleşir. Bu düşünceden hareketle, mamul mal ithalinin sıkı bir şekilde kısıtlanması, buna karşın hammadde ithalinin serbest bırakılması ve teşvik edilerek özendirilmesi, bunların ülkede işlenerek mamul mal olarak ihraç edilmesi ve ülkeye değerli madenlerin girmesi temel amaç olmuştur².

Üretimde kas gücü yerine buhar gücünün kullanılması sonucu, İngiltere’de ortaya çıkan sanayi devrimiyle kitlesel, üretim el tezgahlarının yerini almaya başlamış ve büyük fabrikalar, kalabalık şehirler ortaya çıkmıştır. Ekonomide üretimin artırılması sorun olmaktan çıkarken asıl sorun üretilen malların satılması için yeni pazarların bulunması olmuştur. Bu durumda, İngiltere’de hızla artan üretimin, satılabilmesi ve sanayinin çarklarının dönebilmesi için diğer dünya ülkelerinin kapılarını, yabancı malların ithaline açması şart olmuştur. Bütün bu gelişmeler Merkantilizm’in koruyucu politikalarının değişmesi gereğini ortaya çıkarmıştır ve Adam Smith’in 1776 yılında yayınlanan *Ulusların Zenginliği* (The Wealth of Nations) adlı kitabındaki düşünceleriyle Merkantilizm, yerini Klasik Liberalizm’e bırakmıştır. Klasik Teori genel olarak, ülkelerin birbirlerinin avantajlarından faydalanmak üzere ticaret yaptıklarını öngörür³. Bu açıdan Klasik Teori, Merkantilizm’in dış ticaret anlayışından kesin olarak ayrılır. Bir ülkenin diğerini yoksullaştırarak zenginleşmediği, aksine dış ticaretin, ticarete katılan her ülkeyi aynı anda zenginleştirdiği görüşündedir.

Adam Smith, dünyada serbest ticaret ve uzmanlaşmanın gerek ticarete katılan ülkelerin ve gerekse dünya refahının artması bakımından önemini “Mutlak Üstünlükler Teorisi” ile açıklamaktadır. Akıllı bir aile reisinin dışarıda daha ucuza satın alabileceği bir şeyi hiçbir zaman evde yapmaması gerektiğini savunarak işbölümüne verdiği önemi ortaya koyan Smith, ülkelerin kapalı ekonomi durumuna göre daha karlı olduğu için dış ticaret yaptıklarını savunmaktadır. Tablo 1’de verilen klasik varsayımlar altında açıklanan Mutlak Üstünlükler Teorisine göre; Bir ülke bir malı diğerine göre mutlak olarak daha ucuza üretiyorsa, o malın üretiminde ihtisaslaşmalı, buna karşılık mutlak üstünlüğe sahip olmadığı malların üretim ve ihracatını bu üstünlüğe sahip olan diğer ülkelere bırakmalıdır.

² Ali Özgüven, *İktisadi Düşünceler -Doktrinler ve Teoriler* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1984), s.41-57.

³ P.R. Krugman, *Advances in Economic Theory; Increasing Returns and Theory of International Trade*, (Fifth World Congress, Econometric Society Monographs, New York: Cambridge Univ.Press.,1987), s.301.

Teoride maliyet kavramı “Emek -Değer Teorisi” ne dayandırıldığından maliyet yalnızca homojen bir faktör olan emeği içermektedir. Bu açıdan Smith’in anladığı anlamda üstünlük, bir malın diğer ülkelere göre bir ülkede daha üretken üretilmesidir ⁴. Smith’e göre bütün zenginliklerin başlıca sebebi olan işbölümü ve uzmanlaşma, uluslararası ticarete “Mutlak Üstünlük” teorisine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Mutlak üstünlükler teorisinde rekabet verimliliğe bağlıdır. Adam Smith işbölümünü emeğin verimliliğini artıran faktör olarak görmektedir. Zira imalat alanında işbölümüne gitmek, işi bir takım alt gruplara ayıracağı için, işçilerin becerisinin artmasını ve yeni makinaların icat edilmesini sağlayabilir. Çünkü tek bir işle uğraşan kişinin, iş üzerinde çok fazla düşünmeye ve geliştirmeye zamanı olur. Smith, dış ticarete konulan engelleri anlamsız bulurken devletin ekonomik hayata müdahale etmemesini savunmaktadır. Bu müdahale hem iç ekonomide hem de uluslararası ekonomide söz konusudur. Eğer devlet gümrük vergileri ile bir malın ithalini yasaklıyorsa, ekonomide aynı ürünü üretenlere bir tekel piyasasını sağlamış olacaktır. Çünkü içeride aynı ürün, ithal edilen mal fiyatına satılacaktır. Uluslararası işbölümünden faydalanmak amacıyla mallar ülkeler arasında serbestçe mübadele edilmelidir ⁵.

Mutlak Üstünlükler Teorisine göre serbest dış ticaretin en önemli sonuçlarından birisi de dışarıdan ek malzeme, araç-gereç ve ekonomik kalkınma için gerek duyulan ihtiyaç maddelerinin alınmasını mümkün kılmasıdır. Bunun sonucunda sanayide üretim kapasitesinin artması ve yeni üretim alanlarının kurulması ile ek istihdam yaratılmış olacaktır. Dış ticaret, ülkenin refah sınırlarını çizen, kıt faktör olan sermayenin en verimli alanlara yönelmesini sağladığı gibi üretim fazlasının satılıp, arz eksikliği olan bir başka malın alınmasını da sağlar. Buna dış ticaretin istihdam yaratma işlevi de eklendiğinde, mutlak üstünlükler teorisinde geçerli olduğu kabul edilen tam istihdam varsayımının geçerliliği şüpheye düşmektedir. Bu durumda kesin olan şey, Smith’in dış ticarete, fazla ürün satılması gibi bir işlev yüklediğidir ⁶.

Adam Smith’in mutlak üstünlükler teorisi kısaca özetlenirse; İki ülke arasındaki ticareti belirleyen faktör, emeğin farklı malların üretimindeki verimliliğidir. Bir birim işgücü ile aynı malı farklı ülkelerde farklı miktarlarda üretebilmektir. Aynı malı bir birim

⁴ Rıdvan Karluk. **Uluslararası Ekonomi Teori, Politika, Sistem, Kurumlar** (Genişletilmiş 2. Baskı, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1987), s.15.

⁵ Özgüven, a.g.e., s.83.

⁶ Ş.E. Yılmaz, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi** (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1992), s.12-24.

işgücü ile daha fazla üretebilen ülke, o malın üretiminde mutlak olarak daha verimlidir. Dolayısıyla her ülke üretiminde mutlak olarak daha verimli olduğu malları üretir, diğer malları da serbest ticaret yolu ile öteki ülkelerden elde ederse, bu durum genel olarak her malın dünyadaki üretimini ve ulusların refahını artırır. Fakat mutlak üstünlükler iki ülke ve iki mal için uygulandığında teorinin açıklayamadığı bazı durumlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, A ve B gibi iki ülkede üretilen malların X ve Y olduğu varsayılırsa; Eğer A ülkesi her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahipse, B ülkesi ile ticaret yaparak kazanç sağlaması ve ülkelerin serbest ticaret yaparak refahını artırması mutlak üstünlükler teorisi ile açıklanamamaktadır. Bu sorunun çözümü günümüzde de uluslararası ticaretin temelini oluşturduğu kabul edilen David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile yapılmıştır.

Ticaretin sebebinin yalnızca mutlak üstünlüklere göre belirlenemeyeceğini ileri süren Ricardo'ya göre, uluslararası ticaret için önemli olan ülkelerin mutlak üstünlük sahibi olmaları değil, üstünlüklerinin derecesidir. Bir ülke diğer ülkelerle karşılaştırıldığında hangi malların üretimindeki üstünlüğü daha fazla ise o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır⁷. Teoriye göre A ülkesi her iki malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olsa bile her ülkenin nispi olarak daha üretken olduğu bir malın üretiminde uzmanlaşarak ticarete girmesi yine ulusların üretimini ve refahını artırıcı bir etki yapacaktır. Bu görüşün temeli malların üretimindeki nispi verimliliğin farklı olmasıdır. Örnek olarak, A ülkesinde bir birim işgücü ile 12 birim X malı, 4 birim Y malı üretildiği varsayılırsa, B ülkesinde ise bir birim işgücü ile 6 birim X malı, 3 birimde Y malı üretildiği varsayılırsa,

	X Malı	Y Malı
A ülkesi (birim/Adam saat)	12	4
B ülkesi (birim/Adam saat)	6	3

A ülkesi her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahiptir. Burada işgücünün nispi üretkenliği kavramı önemlidir. A ülkesinde bir birim işgücü ile X malından Y malının 3 katı kadar üretilirken, B ülkesinde bir birim işgücü ile X malından Y malının 2 katı kadar üretilmektedir. Bu durum, A ülkesinde X malının üretiminin Y malına göre daha üretken olduğunu ve ticaretten kazancın oluşabilmesi için bu ülkenin X malının

⁷Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama*, (Onbirinci Baskı. İstanbul: Güzem Yayınları, 1996), s.17.

üretiminde uzmanlaşması gerektiğini göstermektedir. Eğer iki birim X malı A ülkesinden alınıp B ülkesine getirilirse, bir birim Y malı elde edilir. Y malı alınıp tekrar A ülkesine getirildiğinde ise 3 birim X malı elde edilir. Yani ilk duruma göre bir birim fazla X malı üretilebilmektedir. Serbest ticaretin varlığı durumunda A ülkesinin X, B ülkesinin Y malında uzmanlaşmasıyla kaynaklar bu iki ülke arasında daha iyi kullanılmakta ve etkin kaynak dağılımı sonucu üretim, tüketim ve dolayısıyla refah artmaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerde dış ticaretten elde edilen toplumsal fayda artışı etkin kaynak dağılımının sağlanmasından kaynaklanmaktadır. Dış ticaret, karşılaştırmalı üstünlükler arasındaki fark korunduğu sürece devam edecektir. Bu farkın korunabilmesi, üretim ölçeğinin büyümesi halinde, artan veya azalan maliyetlerin olmaması, sabit maliyetlerin olması durumunda mümkündür. Bu nedenle her iki ülkenin de tek bir malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması ve bu üstünlüğü devam ettirebilmesi durumunda dış ticaret devam edecektir. Malların maliyetlerinin işgücü cinsinden ifade edildiği bu teoride ülkelerin maliyet farklarını devam ettirebilmesi için Tablo 1.'de verilen varsayımların geçerliliği şarttır. Dolayısıyla ticareti yapılan iki malın olduğu varsayımından hareketle, ülkeler arasında gerçekleşecek ticaret, nispi olarak maliyeti daha düşük malların ihraç edilmesi şeklinde olacaktır. Üretimde tek faktör olarak emeğin kullanılıyor olması, karşılaştırmalı üstünlüğün uluslararası faktör verimliliğine bağlı olarak ortaya çıkması, uluslararası ticarete konu olan malların verimlilik tarafından belirlendiği sonucunu doğurur. Böylece uluslararası ticaretin sebebi işgücü verimliliği farklarından kaynaklanan maliyet farkları olmaktadır.

David Ricardo'ya göre dış ticaret, rant ve ücret artışları sonucu sermaye birikimi ve sanayileşmenin olumsuz etkilenmesini azaltan yollardan biridir. Sanayi, teknolojik gelişmelere bağlı olarak verimliliğin arttırılabileceği en önemli üretim dalıdır. Dış ticaret gıda maddeleri ithalatıyla hem asgari ücretlerdeki yükselme eğilimini törpüleyebilir, hem de verimsiz topraklara yönelmeyi geciktirerek rantların artış hızını kesebilir. Kısaca dış ticaret, kalkınmanın şartı olan sermaye birikimini devam ettirmenin yolu olarak görülür. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi dünyada meydana gelen hızlı değişimlerle birlikte dayandığı temel varsayımların gerçeklerden uzak olduğu ve yaşananları açıklayamadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Çünkü gerçek hayatın temel özelliği sürekli bir değişim içinde olması iken bu teoride zaman ve değişim faktörlerinin yeri yoktur. Teorideki bu eksiklik özellikle kalkınma sürecinde olan Azgelişmiş ülkeler için önemlidir. Çünkü bu ülkeler için

önemli olan bugün sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler (Tarım ürünleri) yönünde bir uzmanlaşmaya gitmek değil, bu yapıyı sanayi ürünleri lehine değiştirmektir. Bu da karşılaştırmalı üstünlüklerin statik değil, geleceğe dönük olmasını yani dinamik bir biçimde ele alınması gerektirir.

1.2. Heckscher-Ohlin Teorisi

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin eksiklikleri ile ilgili bir çok eleştiri yapılmıştır. Ancak yapılan bu eleştiriler teorinin ana düşüncesini zayıflatmamaktadır. Çünkü bu eleştiriler daha çok ayrıntılarla ilgilidir. Nitekim ticarete meydana gelen bazı değişikliklerin de etkisi ile Klasik Teorinin geçerliliğini yitirmesi, karşılaştırmalı üstünlük ilkesinden hareket eden ve günümüzde birçok katkıyla zenginleştirilmiş olan Neo-Klasik yaklaşımı ön plana çıkarmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüğü faktörler arası verimlilik farklarına bağlı olarak izah eden Heckscher-Ohlin Teorisi bu eksikliği belirli ölçüde gidermiştir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin devamı olarak düşünülebilecek bu teori, Neo-Klasik analizin varsayımlarını genel denge teorisi çerçevesinde kullandığı için klasik teoriden ayrılır. Bu teoriye göre karşılaştırmalı üstünlük ülkelerde bol bulunan üretim faktörlerine dayanır.

Klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre ülkeler, aralarındaki üretim maliyetleri farklı olduğu sürece, ticaret yaparlar ve bundan karşılıklı olarak kazanç elde ederler. Ülkeler arasında aynı malın farklı maliyetlerde üretilmesi emeğin verimliliğindeki farklılıktan kaynaklanır. Diğer bir deyişle, karşılaştırmalı üstünlükler malların üretim fonksiyonlarının farklılığı varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında aynı olması durumunda, malların maliyetleri de aynı olacağından karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşma ve dış ticaret olmayacaktır. Klasik iktisatçılar üretim maliyetlerinin ülkeler arasındaki farklılığını açıklamadıkları gibi üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında neden farklı olduğuna da değinmemişlerdir. Üretim faktörlerinin ülke içinde tam hareketli olması varsayımından hareketle, emeğin ülke içinde işgücü maliyeti en düşük malların üretimine kayacağını ve düşük emek maliyeti ile elde edilebilecek malların üretilebileceğini öne sürmüşlerdir. Klasik teorinin bu eksikliği Eli F. Heckscher 'in 1919 yılında yayınlanan "Gelir Dağılımı Üzerine Dış Ticaretin Etkisi" isimli makalesi ve Bertil Ohlin 'in 1933 yılında yayınlanan "Bölgesel ve

Uluslararası Ticaret” isimli kitabında yaptıkları çalışmalarla giderilmeye çalışılmıştır. Heckscher-Ohlin dış ticareti malların üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında farklı olması ile değil, ülkelerin farklı faktör yoğunluklarına sahip olmaları ile açıklamışlardır. Bu sebeple iki iktisatçının adına izafeten teoriye; “Heckscher-Ohlin Teorisi” veya “Faktör Oranları” yada “Faktör Yoğunluğu Teorisi” adı verilmektedir⁸.

Heckscher, dış ticaretin üretim faktörlerinin fiyatları, yani bölüşüm üzerindeki etkilerin incelenmesi gereğine işaret etmiş, bunun da ülkeler arası karşılaştırmalı üstünlüklerin açıklanmasında önemli olduğunu vurgulamıştır. Üretim faktörleri fiyatlarının ülkeden ülkeye fark göstermesinin sebebi faktörlerin ülkeler arasında hareketsiz olmalarından kaynaklanır. Faktörler ülkeler arasında akışkan olmadıklarından ülkeler arası maliyet farklılıklarının sebebi, o ülke içindeki faktörlerin nispi kıtlığı veya bolluğudur. Faktörlerin nispi oranı gibi etkinliklerinin de aynı olduğu varsayımı yapıldığında, ülkelerin her alanda aynı tekniği kullanacakları açıktır. Ülkelerde aynı üretim tekniğinin kullanılması halinde maliyet farklarının ortaya çıkması için, ölçek ekonomilerinin varlığı zorunludur. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı yapıldığına göre, aynı nispi faktör oranlarına sahip ülkelerde karşılıklı maliyetlerin farklı olması için bir sebep kalmayacağı gibi ülkelerin ticaret yapmaları içinde bir sebep yoktur. Bu durumda ticaretin gerçekleşebilmesi için, farklı malların üretiminde kullanılan üretim faktörleri arasında farklı kıtlık oranlarının bulunması ön şarttır⁹.

Ülkeler arasında dış ticaretin başlamasıyla birlikte, ihraç malları üretiminde kullanılan faktör fiyatları artarken ithalat sektörü de azalacağından üretim faktörleri açısından bir yandan artan diğer yandan azalan bir kıtlık olacaktır. Bu nedenle ülkeler arası faktör akışkanlığının olmaması yeterli değildir. Faktörlerin fiyata karşı arz esnekliklerinin de sıfır olması gerekir. Ticaret için ülkeler arasında faktör kıtlığı da farklı olmalıdır. Fark ortadan kalktığında ticaret durmaz, aynı seviyede kalır. Bu, akışkanlığın olmadığı durumda da faktör fiyatlarının eşitleneceği anlamına gelir. Ohlin’e göre, insanlar aynı doğal yeteneklere sahip değillerdir ve bu durum işbölümünün doğal şartıdır. O halde her ülke maliyet üstünlüğüne sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşmaktadır. Maliyet düzeyini belirleyen, ülkenin faktör donanımıdır. Ohlin, ülkeler arasında nispi fiyat

⁸ Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi* (Genişletilmiş, yenilenmiş 4.Bası, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ. 1996), s.30.

⁹ Yılmaz, a.g.e., s.117-118.

farklarının bulunmasının yeterli olmadığını, talep şartlarının da bu fiyat farkını ortadan kaldırmayacak ölçüde olması gerektiğini belirtmektedir. Yani talep veri olmalıdır. Ticareti belirleyen faktör oranları ve ülkelerdeki nispi fiyatlardır. Fiyatların eşitlenmesi ticareti durdurmaz, aksine talebin arz şartlarına uyum sağladığını, yani işbölümü ve ticaretin varlığını gösterir.¹⁰

Ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlük, üretim fonksiyonlarının Tablo 1.' de belirtildiği gibi her ülkede aynı olduğu varsayımı doğrultusunda, üretim faktörlerinin fiyatlarına bağlı olmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi Ricardo'nun tezi böyle bir varsayımı içermemektedir. Klasik anlamdaki karşılaştırmalı üstünlükler teorisine yöneltilen eleştiriler kısmi olarak verimlilik farkının ülkelerin üretim fonksiyonlarının farklı olmasından kaynaklandığı iddiasıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Heckscher -Ohlin (H-O) teorisinin getirdiği bu varsayımlar altında H-O teorisine göre, her ülke daha fazla sahip olduğu ve böylece kendisinde daha ucuz olarak bulunan üretim faktörünün yoğun olarak kullanıldığı malların üretiminde ihtisaslaşır ve ürettiği malları dış ticarete konu yaparsa, ülke içinde ve dünyada kaynaklar daha etkin kullanılmış olacağından dış ticaret her ülkede refahın artmasını sağlayacaktır. Üretimde etkinlik, ucuz olan üretim faktörünün yoğun olarak kullanıldığı tekniklerin seçimi sonucu maliyetlerin düşük düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır. H-O teorisine göre, gelişen dış ticaretle birlikte üretim faktörleri fiyatlarının ticaret yapan ülkelerde eşitlenme eğilimi içine gireceği ileri sürülmüştür. Böyle bir gelişme, örneğin emeğin bol olduğu ülkelerden emek-yoğun, sermayenin bol olduğu ülkelerden ise sermaye-yoğun malların ihracı ile her iki ülkede de ücret ve faizler artacaktır. Ancak bu durum dış ticaretin serbest yapıldığı varsayımı altında geçerlidir. Oysa vergi ve vergi dışı korumacılığın yaygın olduğu gerçek dünyada serbest dış ticaret önlendiğinde faktör fiyatlarında mutlak bir eşitlenme bir yana böyle bir eğilimin ortaya çıkması bile engellenmiş olabilir.¹¹

Klasik uluslararası ticaret teorisi gibi Neo-Klasik H-O teorisi de dünya ekonomisinde pratikte gerçekleşen ticaretin tamamını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Teori bu haliyle doğal kaynak ve vasıfsız işgücü gerektiren ilkel ürünlerin uluslararası ticaretini açıklayabilmekte, daha karmaşık işgücü gerektiren sınai ürünlerinin ticaretini

¹⁰ Yılmaz, a.g.e., s.12.

¹¹ Robert Carboough, *International Economics* (Fourth Edition. California: Wadsworth Publishing Company, 1992), s.64.

açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bunun yanında “Leontief paradoksu” olarak bilinen amprik çalışmanın sonuçları H-O teorisinin bulgularıyla taban tabana zıt bir duruma işaret etmektedir. Leontief, 30 sektörlü bir girdi-çıkıtı analizinden yararlanarak Amerikan ekonomisi üzerinde H-O teorisini test etmiştir. Dünyanın en çok sermaye stokuna sahip ülkesi olarak kabul edilen Amerika’nın ihraç ürünlerinin emek yoğun mallardan oluştuğu sonucuna varmıştır. Bu gelişmenin sonucu olarak Leontief Paradoksu’nun neden ortaya çıktığını açıklamaya yönelik yeni teoriler ortaya atılmıştır.

1.3. Vasıflı İşgücü Hipotezi veya Yeni Faktör Donanımı Teorisi

Heckscher-Ohlin Teorisine göre bir ülke, nispi olarak zengin olduğu üretim faktörünün yoğun olarak kullanıldığı malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacağı için bu malları ihraç edecek, nispi olarak daha az bulunan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı için bu malları da ithal edecektir. H-O Teorisi üzerinde çok tartışılan bir teori olmakla beraber, ticarete konu olan malların faktör bileşimlerini belirleyecek bir tekniğin bulunamamış olmasından dolayı geçerliliği uzun süre test edilememiştir. 1930’lu yıllarda Wassily Leontief kendi bulduğu input-output tekniğini kullanarak ABD’nin 1947 yılına ait verilerini kullandığı araştırmasında, ABD’nin emek-yoğun mallar ihraç edip sermaye-yoğun mallar ithal ettiği sonucuna ulaşmıştır. Leontief’in ulaştığı bu sonuç, H-O Teorisinin tam tersini gösterdiği için dış ticaret teorisinde bu bulguya “Leontief Paradoksu”adı verilmektedir ¹².

Leontief araştırma sonuçlarının bir paradoks olmadığını, Amerikan işgücünün diğer ülkelerdeki benzerlerine oranla daha üstün vasıflara sahip olduğunu belirterek açıklamaya çalışmıştır. Leontief’in elde ettiği bulgular ve açıklamalar daha sonraki teorilere öncülük etmiş, Keesing ve Kenen gibi yazarlar, sanayi ülkeleri arasındaki dış ticaretin vasıflı işgücü farklılıkları ile açıklanabileceğini öne sürmüşlerdir. İşgücünün becerisi, ülkenin eğitim ve kültür düzeyi ile paralel olacağından, kısa sürede kazanılmayacağı gibi kısa sürede de yok olamaz. Vasıflı işgücü, faktör donanımının bir ögesi olarak ticareti ve sanayinin kuruluş yerini etkileyebilir. Ülkelerin faktör donanımları

¹² Karluk, 1996, a.g.e., s.46.

ticareti belirlemez, aksine ticaretin varlığı ülkelerin faktör donanımlarını, bu ticaretin gereklerine göre biçimlendirmelerine sebep olur¹³.

Vasıflı işgücü hipotezi, H-O teorisinin varsayımları değiştirilmeksizin yalnızca emeğin bütün ülkeler için homojen olmadığı varsayımını getirmiştir. Ayrıca, doğal kaynaklar dışında kalan diğer üretim faktörlerinin akışkanlıkları vardır. Doğal kaynaklara bağımlılık derecesine göre ekonomik faaliyetler ilksel ve ikincil olarak ikiye ayrılmaktadır. İkincil, yani doğal kaynağa az bağımlı olan maddelerin üretim yerlerinin belirlenmesinde, nitelikli ve niteliksiz emeğin, nispi kıtlığı ön plana çıkmaktadır. Nitelikli işgücünün ayrı bir üretim faktörü gibi ele alınmasının bir diğer önemli sonucu, ekonomik büyümeyi de önemli ölçüde belirlemedeki rolüdür. Bu durumda, nitelikli işgücüne sahip ülkeler, nitelikli işgücü gerektiren malları üreterek ihraç edeceklerdir. Diğer bir ifadeyle, eğitilmiş nitelikli işgücü sermaye-yoğun malların üretiminde kullanılacağından nitelikli işgücüne sahip ABD'nin ihracatının, emek-yoğun mallar gibi görünmesi normaldir. Amerikan işgücünün diğer ülkelerdeki benzerleriyle aynı sermaye oranıyla çalışmasına rağmen daha verimli olmasının nedeni, onu nitelikli kılmak için kendisine yapılan yatırımın izah edilebilir. İşgücünün içerdiği bu sermayeye "Beşeri Sermaye" adı verilmektedir. Gerek işgücünün eğitilmesi, gerekse fiziki sermayenin yaratılması, tasarrufu gerektirir. Gerçek hayatta vasıflı emek-yoğun mallarla sermaye-yoğun mallar genellikle birbirlerinin aynıdır. O yüzden bazı iktisatçılar bu ikisinin "türetilmiş (man made)" kaynaklar adı altında birleştirilmesinden yanadırlar. H-O teorisinin bu yönde değiştirilmiş şekline "Neo-Faktör Donatımı" teorisi adı verilmektedir¹⁴. Buradan hareketle uluslararası ticarete konu olan malların beşeri sermaye tarafından belirlenebileceği söylenebilir.

Keesing, ABD ihracatını açıklamak için; İhracat potansiyelini belirleyen araştırma geliştirme (AR-GE) harcamalarının mı yoksa firmaların ölçek ekonomileri neticesinde elde ettikleri aşırı karların mı daha etkili olduğunu araştırmıştır¹⁵. Yaptığı çalışma neticesinde gerekli sermaye miktarı ile ABD ihracat potansiyeli arasında çok zayıf bir ilişki bulmuştur. Bu durumu, ABD'nin sermaye yönünden kıt bir ülke olmadığını, buna karşın AR-GE faktörünün açıklayıcılığının yüksek olmasından dolayı, ilişkinin zayıf olduğu şeklinde açıklamıştır. Çünkü AR-GE harcamaları, bilim adamları ve mühendislere

¹³ Yılmaz, a.g.e., s.201.

¹⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s.73.

¹⁵ D.B.Keesing, "Labor Skills and Comparative Advantage" *American Economic Review*, Vol.56 (May-1966), s.249-258.

yapılan ödemelerden oluşur ve bunun sonucu olarak AR-GE'yi nitelikli emekten ayırmak mümkün değildir. Keesing, AR-GE harcamaları ile ölçek ekonomileri arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Bu nedenle, ABD'nin üstün olduğu dalların, AR-GE ve ölçek ekonomileri olmaksızın açıklanamayacağını vurgulamaktadır. Keesing, H-O teorisinde olduğu gibi ticaretin, faktör donanımları ve üretim maliyetleri çok farklı olan ülkeler arasında gerçekleşmesi gerektiği sonucuna varmaktadır. Oysa dünya ticaretinin %80 gibi çok büyük bir bölümü gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Teorinin Azgelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklamakta yeterli olabileceği, fakat gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklamaktaki yetersizliği yanında, faktör donanımlarının değişmeyeceği ve faktör arzının veri olduğu şeklindeki varsayımlar ise teorinin ikinci çelişkisidir. Yeni faktör donanımı teorisinin mevcut ticareti açıklamaktaki bir diğer yetersizliği, Uzakdoğu ülkelerinin 1960 sonrası ihracat mallarında çeşitlenmeye gitmeleri, nitelikli işgücü gerektiren sınavi mallar ve sermaye-yoğun mallar ihracatı yapmalarıdır.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında teorinin önerdiği uzmanlaşma anlayışı, sanayileşmeyle kalkınmanın aynı anlama geldiği günümüzde birincil ürünleri önermekte, Azgelişmiş ülkeleri istikrarsız bir ihracat yapısına itmektir. Oysa doğal kaynaklar dışında kalan üretim faktörleri, kalkınmayla ortaya çıkmakta ve gelişimini tamamlamaktadır. Bu açıdan çıkmaza giren yeni faktör donanımı teorisinin bütünüyle ihmal ettiği büyümenin temel etkenlerinden birisi olan teknoloji alternatif yaklaşımların temeli haline gelmiştir.

2. YENİ DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Bilindiği gibi geleneksel teoride dış ticaretin temel nedeni ülkeler arasındaki faktör donanımları farklılığından kaynaklanan karşılaştırmalı üstünlüklerdir. Yeni dış ticaret teorileri, geleneksel teorisinin temel varsayımları olan ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımlarını terkederek, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasalarını analizin temelini alarak dış ticaretin dinamiklerini ülkeler arasındaki teknoloji, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşmasında görmektedir.

2.1. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji, yeni ürünlerin piyasaya sürülmesinde ve üretim maliyetlerinin düşürülmesinde en önemli faktördür. Teknolojik gelişme ise araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yapılan harcamalar tarafından belirlenmektedir. Bu durumda teknoloji faktörü analize dahil edildiğinde, geleneksel yaklaşımın statik anlayışı içerisinde, ülkeler arasında üretim fonksiyonlarının farklılık göstermediği varsayımı geçerliliğini yitirmektedir. Ayrıca araştırma geliştirmeyi daha çok büyük firmaların gerçekleştirdiği düşünüldüğünde, üstünlüğün tekel gücünden mi yoksa teknolojik gelişmeden mi kaynaklandığı ayrı bir tartışma konusudur. 1961'de Teknoloji Açığı Teorisini ortaya atan Posner, teknik bilginin kolayca ulaşılabilecek veya kullanılabilir bir mal olmadığı fikrinden hareketle ülkeler arası üretim fonksiyonlarının aynı olduğunu varsayan H-O teorisini eleştirmektedir. Teknoloji açığı teorisi yapılan bilimsel araştırmalar sonucu o güne dek bilinmeyen bazı yeni malların ticarete konu olacağı noktasından hareket etmektedir. Bu mallar çoğu ileri sanayileşmiş ülkelerde kurulu olan yenilikçi firmalar tarafından geliştirilir. Yeniliklerin patent ve fikri hak yasaları ile korunması bir yeniliği ilk kez bulan firmanın doğal olarak monopol olmasına neden olur. Dolayısıyla teknoloji açığı teorisine göre yeni mallar geliştiren ülkeler bu malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlük elde ederler ve bu malların ilk ihracatçısı olarak, ihracat ve karlarını artırırlar. Ancak zamanla teknolojinin diğer ülkeler tarafından da kullanılmaya başlanması ve ürünlerin taklit edilmesi veya daha ucuza üretilmesi durumunda ilk üretici olan ülke bu üstünlüğünü kaybetmekte ve önce ihracatçısı olduğu malın ithalatçısı olma durumuna gelmektedir¹⁶.

Yeni ürünü piyasaya süren firmanın aşırı kar elde etmesi diğer firmaları da bu ürünü üretmeye zorlayacaktır. Ancak diğer firmaların bu yeni ürünü üretebilmelerine kadar geçen süreçte üç tür gecikme söz konusudur. Birincisi, yeni ürün karşısında diğer firmaların teknik bilgi düzeyine, ürünün teknolojisine, pazar şartlarına, maliyet hesaplarına bağlı olarak geçen öğrenme ve tepki gecikmesinin toplamı olan yurtiçi gecikme süresidir. İkincisi, yerli firmanın bir rekabet ihtimaline karşı tepki verme süresi olup, dış tepki gecikmesi, iç tepki gecikmesi ve öğrenme süresinin toplamı olan taklit

¹⁶ Chacholiades, a.g.e., s.107

gecikmesidir. Üçüncüsü ise, tüketici davranışına bağlı olarak yerli üreticinin tepki vermesini sağlayan talep gecikmesidir. Bu süre talebe bağlı olarak uzun olabileceği gibi hiç gerçekleşmeyebilir¹⁷.

Uluslararası ticareti açıklamaya çalışan teknoloji açığı teorisi devamlı olarak, dış pazarlara yeni mallar sürebilen ve dış ülkelerde üretilen yeni malların teknolojisini kendi ekonomisinde hızla uygulayabilen ülkelerin dış ticarete dinamizm kazanacağını ileri sürmektedir. Çünkü dünya sanayi sektöründe uluslararası karşılaştırmalı üstünlükler doğal kaynak zenginliğinden çok, sahip olunan teknoloji seviyesine bağlı bir duruma gelmiştir¹⁸. Ancak ihracatı, teknoloji sayesinde geliştiren yeni ürünlere bağlamak, yalnızca yeni ürüne sahip olan ülkelerin ihracat yapacağı şeklinde bir sonuca götürür ki ; bu da dünya ticaretinin açıklanmasında yetersiz bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımdaki eksiklikleri “Ürün Devreleri Yaklaşımı” kısmen gidermektedir.

2.2. Ürün Devreleri Teorisi

Teknoloji açığı teorisinin genelleştirilmiş ve geliştirilmiş bir şekli olan Ürün Devreleri Teorisi R.Vernon (1966) tarafından ortaya atılmıştır. Teknoloji açığı teorisi, yeniliğin söz konusu olduğu ülke için karşılaştırmalı üstünlük yarattığını ve bu yenilik uluslararası düzeyde yayılıncaya kadar üstünlüğün devam edeceğini ortaya koymakla birlikte, yeniliğin neden bazı ülkelerde ortaya çıktığını açıklamamaktadır¹⁹.

Vernon, yeni bir ürünün buluşundan itibaren teknoloji ve kendisinin standart hale gelmesine kadar özellikleri farklı üç devreden geçtiğini belirtmektedir. Bu devreler yeni ürün (New Product) olgun ürün (Maturing Product) ve standart ürün (Standardized Product) devreleridir. Bu devreler süresince tüketici talebindeki değişmelerle birlikte üretimde kullanılan yöntem, sermaye, nitelikli ve niteliksiz işgücü gibi üretim faktörlerinin nispi oranlarında da değişmeler meydana gelir. Ürün olgunlaştıkça üretim devresi de standartlaşmakta, bu standartlaşmayla birlikte karşılaştırmalı üstünlük, standart ürün üreten diğer ülkelere kaymaktadır²⁰.

¹⁷ Yılmaz, a.g.e., s.209.

¹⁸ Rıdvan Karlık, **Türkiye Ekonomisi** (İstanbul: Beta Basım Dağıt. AŞ., 5. Baskı, 1997), s.221.

¹⁹ Cevdet Erdost, **Sermayenin Uluslararasılaştırılması ve Teknoloji Transferi** (Ankara: Savaş Yayınları, 1982), s.32-33.

²⁰ Chacholiades, a.g.e., s.107-108.

Ürün devreleri teorisinin ilk aşaması olan yenilik devresi ürünün piyasaya ilk sürüldüğü, ürünün özelliklerinin henüz tam belirlenmediği, teknolojisi ve biçiminin denendiği dönemdir. Üretim teknolojisi de kısa sürelerde değişiklik geçirmekte, sermayeden çok bilimsel ve teknik personelden oluşan vasıflı işgücü kullanılmaktadır. Üretim küçük miktarlarda kısa dönemlik olarak yapılmakta, üretimde sermaye yoğunluğu nispi olarak düşük olmaktadır. Piyasaya girişi, ürünün teknolojisi belirlediğinden, firma sayısı çok az veya sadece bir tanedir. Üretim sürdürüldükçe üretime ilişkin sorunlar çözümlenirken ürün de geliştirilmektedir. İlk aşamada küçük ölçekli üretim ihracata değil iç piyasa talebini karşılamaya yöneliktir. Başlangıçta üretimin devam etmesi ve geliştirilmesi talebe bağlı olduğundan üretim tüketiciye yakın yerde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca yeni teknolojiye yurtiçi firmalar sahip olduklarından üretim yeniliği bulan firmanın ülkesinde yapılmaktadır²¹.

Ürünün geliştirilerek bir olgunluğa eriştiği ikinci devrede, ürüne olan talep arttığından, belli oranda standartlaşma gerçekleşir. Bu devrede yurtiçinde tanıtılan ve başarılı bir şekilde satışı yapılan yeni ürün, üretici tarafından benzer zevk ve tercihleri olan ülkelere pazarlanarak, ihracat başlar ve pazar genişler. Böylece kitle üretimine geçilir ve etkin olmayan üretim teknikleri ayıklanır, dünya piyasalarında arz artar²².

Üçüncü aşama olan standartlaştırma devresinde ürün ve üretim teknolojisi yaygınlaşmış ve standartlaşmıştır. Üretim sürecinin parçalanabilir hale geldiği bu devrede nitelikli emek yerini sermaye yoğun üretime bırakmaktadır. Üretim teknolojisi standartlaştığından maliyetler açısından niteliksiz işgücünün önemi artar. Piyasaya çok sayıda firma girmesi ve rekabetin artması bazı firmaların piyasadan çekilmek zorunda kalmasına neden olur. Piyasada kalan firmalar ölçek ekonomilerine ulaşarak ve belirsizlikleri azaltarak üretim maliyetlerini minimuma indirmeye çalışırlar. Bu durumda teknolojiyi bulan ve ürünü ilk geliştiren ülkenin yasal bakımdan, patent hakkına sahip monopol gücü bir süre sonra sona erer. Çünkü bilginin serbest mal durumuna gelmesi ve diğer ülkelerin ithalat rekabetinin başlaması, teknolojiyi geliştiren ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünün sona ermesine ve ihracatının azalmasına neden olur. Ticaret konjonktürü mal tamamen standart hale geldiğinde ve bütün ülkeler tarafından kolayca üretildiğinde

²¹ Scyidoğlu, a.g.e., s.75.

²² Carbough, a.g.e., s.77.

sona erer²³ . Bu gelişmeler sonucunda yenilikçi ülkenin kendi iç piyasasında da tamamen devre dışı bırakılmasıyla ürün devreleri tamamlanmış olur. Ülkede ilgili malın iç tüketimi vardır ancak bu ithalat yoluyla karşılanır. Başlangıçta yeni ürünün tek ihracatçısı olan ülke bu ürünün ithalatçısı konumuna gelmektedir.

Ürünün standartlaşma aşamasında, vasıfsız yada yarı vasıflı işgücü tarafından üretilmeye başlanması, üretimin tamamının veya emek yoğun kısımların, ücretlerin düşük veya emeğin bol olduğu Azgelişmiş ülkelerde gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin uluslararası sınai ürün ihracatına katılmaları ve endüstrilerin coğrafi boyutta yer değiştirmeleri bu yaklaşımla açıklanabilmektedir.

2.3. Yeni (Stratejik) Dış Ticaret Teorisi

Yeni dış ticaret teorileri, dış ticaretin nedenleri, uluslararası uzmanlaşma eğiliminin belirleyicileri, dış ticaretten elde edilen kazançlar, korumacılığın etkileri gibi bir çok önemli sorunu yeniden gündeme getirmektedir. Ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasaları varsayımları altında yeni dış ticaret teorisinin bu sorulara verdiği cevaplar dış ticaret teorisinin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Bilindiği gibi geleneksel teoride dış ticaretin temel nedeni, ülkeler arasındaki teknolojik farklılıklardan veya ülkeler arasındaki faktör donanımları farklılıklarından kaynaklanan karşılaştırmalı üstünlüklerdir. Dolayısıyla geleneksel teoriye göre, faktör donanımları veya teknolojik açıdan benzer ülkeler arasında ticaret hacminin büyük olmaması gerekmektedir. Ancak gerçekte dünya ticaretinin neredeyse yarısının faktör donanımları veya teknolojik açıdan benzer ülkeler arasında yapıldığı gözlenmektedir. Dünya ticareti içerisinde benzer sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin payının artmasına ek olarak, ticaretin bu ülkelerin geliri içerisindeki payının da savaş sonrası dönemde sürekli arttığı görülmektedir²⁴.

Geleneksel teorinin öngördüğü gibi ülkeler arasındaki teknolojik veya faktör donanımları arasındaki farklılıkların ticaretin temel nedeni olduğu durumda, ticaretin bileşiminin bunu yansıtarak ülkelerin görece olarak daha fazla sahip oldukları üretim faktörünü içeren malları ihraç etmeleri gerekmektedir. Ancak özellikle gelişmiş ülkeler

²³ Carbough, a.g.e., s.77-78.

²⁴ E. Helpman and P.R.Krugman, *Increasing Returns, Imperfect Competition and International Trade* (Cambridge: MIT Press, 1985), s.2.

arasındaki ticaret yapısı incelendiğinde, aynı endüstriye ait homojen veya benzer malların iki yönlü ticaretinin yani hem ithalatının hem de ihracatının yapıldığı görülmektedir. Endüstri içi ticaret olarak adlandırılan bu olgu, geleneksel dış ticaret teorisine göre bir ülkenin aynı malda hem karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması (malın ihracatının yapılması) hem de dezavantaja sahip olması (malın ithal edilmesi) mümkün olmadığından, endüstri içi ticaret olgusu geleneksel teori ile çelişmektedir. Özellikle 1980 sonrası ölçeğe göre artan getiri ve piyasa yapısıyla ilgili çalışmalar, uluslararası ticaret ve ticaret politikasında önemli gelişmeler sağlamıştır. Yeni yaklaşım, teori ve uygulama arasındaki büyük açığı kapatmış ve ticaret politikası için önemli araçlar sağlamıştır²⁵. Aslında uzun zamandır monopol, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşması gibi piyasa aksaklıklarının gerçek dünyanın özellikleri olduğu bilinmektedir. Yeni olan ise gerçek dünyanın sabit olmayan maliyetler, ürün farklılaşması, ölçek ekonomileri, monopolistik ve oligopolistik piyasa yapıları özelliklerinin, ticaret teorisine dinamik değişkenler olarak yerleşmesi ve ticaret politikasında hükümetin aktif rol oynaması yönündeki önerilerdir²⁶.

Ölçek ekonomilerinin dış ticaret teorisine katılması konusundaki temel güçlük, ölçeğe göre artan getirinin geleneksel teorisinin temel varsayımlarından birisi olan tam rekabet piyasası varsayımı ile uyumsuz olması ve yeni piyasa yapısının modelleştirilememesidir. Özellikle 1970 'li yıllardan sonra yapılan çalışmalarla rekabetçi model terk edilerek uluslararası ticaretin açıklanmasına çalışılmış ve üç farklı yaklaşımın kullanımıyla da teorik bir ilerleme sağlanmıştır. Standart modelden ilk ayrılış Marshall'yan yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, artan getiri firmaya tamamen dışsal sayılmış, fakat tam rekabet olduğu gibi korunmuştur. İkincisi monopolistik rekabet modelini ticarete bağımsız olarak uygulayan Chamberlin Yaklaşımıdır. Son gelişme ise, oligopolde Cournot yaklaşımıyla başlamış, uluslararası ticaret teorisinde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kullanımlardan çoğu normatif olmasına karşın, pozitif ticaret analizlerinden bir kısmı da bu yaklaşıma dayanmaktadır²⁷.

²⁵ E. Helpman, "The Non-Competitive Theory of International Trade and Trade Policy", First Annual World Bank Conference on Development Economics (Washington d.c., 1989), s.1.

²⁶ A.Alam, "The New Trade Theory and Its Relevance for Developing Countries", Policy Research Working Paper 1274 (The World Bank, March-1994), s.1.

²⁷ Krugman, 1987, a.g.e., s.302-303.

2.3.1. Marshall Yaklaşımı

Ölçek ekonomileri ve eksik rekabet teorilerinin dış ticaret teorisi bağlamında incelenmesi klasik iktisatçılara kadar gitmektedir. Klasik iktisadın dış ticaret teorisi alanında temel konusu olan ticaretten elde edilen kazanç ve refah etkileri çerçevesinde Marshall, ölçek ekonomilerinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Marshall'a göre ölçeğe göre artan getirinin olduğu durumda, bir ülkenin ithalat talebini arttırması, ithalat yapılan ülkede üretimin artmasına ve ölçek ekonomileri nedeniyle maliyetin düşmesine neden olacağı için, ithalat yapan ülkenin dış ticaret hadlerinde iyileşme yaratarak refah artışına neden olabilir. Marshall yaklaşımının artan getiriler altında ticaret analizinde kullanımı Frank Graham'ın (1923) koruma argümanına kadar gitmektedir. Dışsal ekonomilerin ticaretin genel denge analizlerinde varlığı Matthews (1949)'la başlamış ve Kemp ve Nigishi (1970), Melvin (1969), Chacholiudes (1978), Pangariya (1981)'in çalışmalarıyla devam etmiştir. Fakat bu literatür artan getiriyi ticaret teorisine getirmede ve araştırmaya açmada matematiksel olarak formüle edilememesinden dolayı fazla başarılı olamamıştır. Daha sonra, Ethier'in Marshall'yan dışsal ekonomileri kullanarak üretim ve ticaretteki kaynak tahsisini açıklamaya çalışmasıyla, ticaret analizi oldukça açıklığa kavuşmuştur²⁸.

Geliştirilen bu yaklaşımda ölçeğe göre artan getiri ve Ricardo Modeli arasında, iki ülke, iki mal ve bir üretim faktörünün hayal edildiği dünya açısından bir benzerlik vardır. Dünyada iki ülke vardır ve tek üretim faktörü emektir, iki ülke de, iki mal üretiminde aynı teknolojiye sahiptir. Örneğin mallardan biri X (sanayi ürünü), sabit getiriyle firma bazında üretilmektedir, fakat pozitif dışsal ekonomiler söz konusudur. Bu da endüstri bazında artan getiri olduğunu gösterir. Her ülkenin endüstrisi, dünya çapında olmamakla birlikte yurtiçinde artan getiriye sahiptir. Diğer mal Y (tarım ürünü), sabit getiriyle hem endüstri hem de firma bazında üretilmektedir. Ölçek ekonomilerinin varlığından dolayı, uluslararası bir uzmanlaşmanın olması kaçınılmazdır. Y malı üretiminde her iki ülkede de ücretlerin eşit olması gerekir. Fakat X üretiminde hangi ülkenin endüstrisi büyükse o endüstride maliyetler düşük olacak ve ülke bu alanda uzmanlaşacaktır. Uzmanlaşma, ölçek ekonomilerine bağlı olarak gerçekleşir. Her artan getirili sektör tek bir ülkede yoğunlaşacaktır. Böylece her iki ülke de aynı faktör donanımına sahip olsa bile, ölçek

²⁸ Aynı, s.303-304.

ekonomilerine bağı olarak ticaret ve uzmanlaşma olacaktır. Fakat uzmanlaşmanın olacağı ülke belirsizdir. Faktör donanımları ile üretim ve ticaretin şekli arasında bir ilişki olacaktır. Nispi olarak sermaye donanımı fazla olan ülke ağırlıklı olarak sermaye yoğun mal üretecek, bir miktar da emek yoğun mal üretebilecektir. Yani ülkenin üretiminin içeriği, onun faktör donanımıyla uyumlu olmalıdır. Ülkeler gelirlerinin tamamını harcarsa aynı mal karışımını ve bu malların içerdiği faktör karışımını tüketeceklerdir. Bu durumda ülkeler ticaretten, ancak uluslararası ticaret gerçekleştiğinde ölçek ekonomilerine sahip olabiliyorlarsa kazanç elde edebileceklerdir. Dolayısıyla büyük piyasanın bir parçası olmak herkesin karıdır. Sonuç olarak ticaretin kaynağı ve ticaretten elde edilen kazançların kaynağı yalnızca, artan getirilerdir.

2.3.2. Chamberlian Yaklaşımı

Edward H. Chamberlin 1970'lerde piyasaya yeni girecek firmaların mallarını, endüstrideki diğer firmaların mallarından farklılaştırdığını ileri sürmüştür. Böylece her firma monopol gücü kazanacak ve firmaların aşağı doğru eğilimli talep eğrisi olacaktır. Ölçek ekonomileri veri iken, piyasaya yeni girişlerin olması karı sifra götürecektir. Bu nedenle Chamberlin, monopolist karını azaltan bir çok monopolistin olduğu bir endüstri düşünmüştür. Ancak 1970 öncesi ürün farklılaşmasının detaylı incelemesinin olmayışı, teorisinin uluslararası ticaret teorisine uygulanmasını engellemiştir. Daha sonraki yıllarda bu probleme yönelik yaklaşımlar Divit ve Stiglitz (1977), Spencer (1976) ve Lancaster (1979) 'ın çalışmalarıyla tanıtılmış ve her bir tüketicinin, ürünün bir çok farklı çeşidinden zevk aldığı varsayımı ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımlar arasındaki fark bazı açılardan önemli olsa da, uluslararası ticaret teorisi açısından hangisinin kullanıldığı önemli değildir. Önemli olan nokta, bu yaklaşımların dengeye geldiği noktanın farklılaşmış malların monopol gücüne sahip firmalarca üretiliyor, fakat monopol karı sağlamıyor olmasıdır. Chamberlin'in ticaret modeline sentez yaklaşım Helpman ve Krugman (1985) tarafından yapılmıştır²⁹.

Dünya ticaretine bakıldığında, ticaretin önemli bir bölümünün aynı veya benzer mallar üzerinde iki yönlü ticaretten oluştuğu görülmektedir. Dış ticarete Chamberlian

²⁹ Krugman, 1987, a.g.e., s.312-313.

yaklaşımı veya monopolcü rekabet hipotezi, özellikle sanayi malları üzerindeki iki yönlü ticareti, yani bir ülkenin aynı malın değişik türlerinin aynı zamanda hem ihracatını ve hem de ithalatını yapması olayını açıklamak üzere geliştirilmiştir³⁰. Bu anlayış, Yeni Faktör Donanımları görüşüyle uyum içerisindedir ve benzer ülkeler arasındaki ticaretin büyük bölümünü açıklar³¹.

Ölçeğe göre artan getiri durumunda, ülkeler arasındaki farklılıktan kaynaklanan karşılaştırmalı üstünlük ticaretin tek nedeni olmaktan çıkmakta, ülkeler tercihleri, teknolojileri ve faktör donanımları aynı olsa bile ölçeğe göre artan getiri nedeniyle yine de dış ticaret yapmaktadırlar. Ülkelere özgü ölçek ekonomileri olduğu durumda, büyük ölçekte üretim yapmanın avantajı ülkelerin uzmanlaşmalarına ve birbirleri ile ticaret yapmalarına neden olmaktadır. Ülkelerin ölçek ekonomilerinden yararlanmak için uzmanlaşmaları aynı zamanda benzer faktör yoğunluğuna sahip malların iki yönlü ticaretinin yapılmasını, yani ülkeler arası endüstri-içi ticareti de açıklamaktadır. Tekelci rekabet dış ticaret teorisinin temel vurgularından birisi olan ölçeğe göre artan getirinin, dış ticaretin nedeni olması ve endüstri-içi ticaret olgusu iki temel varsayıma dayanarak şu şekilde açıklanabilir. Birinci varsayım, her iki ülkede de ürün farklılaştırmasının yapıldığı sektörler bulunmakta ve ülkelerde ürünün her bir çeşidi için talep bulunmaktadır. İkinci varsayım, farklılaşmış ürünün her bir çeşidinin üretiminde ölçeğe göre artan getiri olduğudur. Bu varsayım, farklılaşmış ürünlerin üretildiği endüstrilerde tekelci rekabet piyasa yapısına neden olmaktadır. Ürün farklılaştırması ve ölçeğe göre getirinin olduğu durumda, farklılaşmış ürünlere olan talebin karşılanabilmesi için, bir malın her çeşidinin üretilmesi maliyet dezavantajı nedeni ile mümkün olmayacağından, üreticiler belirli malların üretiminde uzmanlaşacaklardır. Dolayısıyla bir ülkede üretilen mal çeşitlerinin sayısı üretimde ölçek ekonomilerinin olması nedeniyle sınırlı olacaktır. Bu iki varsayım altında her bir firmanın malın yalnızca tek bir çeşidini üretmesi, her bir çeşidin tek bir ülkede üretilmesine yol açmakta ve birinci varsayım nedeniyle her bir ürün çeşidine talep olması, iki ülke arasında endüstri-içi ticaret yapılmasını sağlamaktadır³².

³⁰ P.R. Krugman, "New Theories of Trade Among Industrial Countries", *AEA Papers and Proceedings*, Vol.73, No.2:343-347 (May-1983), s.343-344.

³¹ Helpman, 1989, a.g.e., s.4-20.

³² Elhanan Helpman, *Increasing Returns, Imperfect Markets and Trade Theory in: Jones and Kenen Eds.* (Amsterdam: Handbook of International Economics, Vol.1, 1984), s.355.

Tekelci rekabetçi dış ticaret teorilerine göre endüstri içi ticaretle birlikte iki ülke arasında farklılaştırılmış malın endüstriler arası ticaretinin de yapılabildiği görülmektedir. Ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı durumda, ülkeler arasındaki ticaretin endüstri içi ticaret olacağı, ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüğün bulunduğu durumda ise hem endüstriler arası hem de endüstri içi ticaretin yapılacağı şeklindedir. Ancak ülkelerden herhangi birinin farklılaştırılmış ürünün üretiminde belirgin bir karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı durumda, endüstri içi ticaret hakim olan ticaret biçimi olmakta ve ülkelerin gelir düzeyleri arasındaki farklılık azaldıkça, endüstri içi ticaretin hacmi artmaktadır. Dolayısıyla tekelci rekabetçi dış ticaret teorileri, ülkeler arasında faktör donanımları açısından farklılığın büyük olduğu durumda, ülkelerin endüstriler arası ticaret, benzer olduğu durumda ise endüstri içi ticaret yapacaklarını belirtmektedir. Bu ise ampirik olarak gözlemlenebilen bir gerçek olan kişi başına düşen gelirleri benzer olan ülkeler arasındaki ticaret hacmi içerisinde endüstri içi ticaretin payının büyük olmasını açıklamaktadır. Tekelci rekabetçi dış ticaret teorilerinin en önemli katkılarından birisi, ticaretin nedeni olarak ölçeğe göre artan getirinin belirlenmesi ve bunun yardımıyla geleneksel teoriler tarafından açıklanamayan endüstri içi ticaret olgusuna açıklama getirmesidir. Ancak burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, tekelci rekabetçi dış ticaret teorilerinin geleneksel teoriye bir alternatif olmayıp yalnızca karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığı durumda bile ölçek ekonomilerinin dış ticaretin önemli belirleyicilerinden birisi olduğunu ve bunu tutarlı bir model çerçevesinde göstermesidir. Helpman ve Krugman (1983) bu olguyu “Karşılaştırmalı üstünlük teorisi halen yaşamakta ve iyidir, ancak tekelci konumunu bir miktar kaybetmiştir” şeklinde belirtmektedir³³.

2.3.3. Cournot Yaklaşımı

Daha önce incelenen iki yaklaşımdan farklı olarak Cournot yaklaşımı eksik rekabeti kabul etmekte ve ölçek ekonomilerini, oligopolün varlığının açıklanmasında kullanmaktadır. Chamberlion dış ticaret yaklaşımında ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşması nedeniyle ekonomiye monopolistik firmaların hakim olduğu ve buna bağlı olarak, gerçekleşen ticaretin büyük bölümünün endüstri içi ticaretten oluştuğu ortaya

³³ Helpman and Krugman, a.g.e., s.261.

konulmuştur. Aynı anlayış içerisinde Cournot yaklaşımı, monopolistik firmaların rekabet ettiği bir ekonomi yerine, oligopolistik firmaların bulunduğu ekonomi varsayımına dayanmaktadır. Oligopolistik piyasada az sayıda firma vardır. ve firmalar arasında stratejik bir etkileşim söz konusudur. Diğer bir deyişle, her bir firma kendi kararının diğer firmaların kararını etkileyebilecek öneme sahip olduğunu bilmektedir. Firmanın rakiplerinin kendi kararlarına verdiği tepki konusundaki görüşleri “sanılsal değişme (conjectural variation)” olarak tanımlanmaktadır³⁴.

Cournot yaklaşımında dış ticaretin açıklanması eksik rekabete dayalı olarak yapılmaktadır. Eksik rekabet, piyasada firmaları ekstra kazanç elde etmek için teşvik eder ve bunu da birbirlerinin yerli piyasalarında “damping” yaparak gerçekleştirirler. Oligopolistik piyasalar, bir ülke ekonomisi için söz konusu olabileceği gibi dünya ekonomisinin geneli için de sözkonusu olabilir. Uluslararası endüstrilerdeki firmalar, rakipleriyle stratejik etkileşime girecek kadar büyük olduklarında, dünya piyasası eksik rekabete konu olacaktır³⁵. Böyle olunca, ülkeler dünya genelinde yaratılan global iktisadi karları kapıp kendilerine aktarabilmek için birbirleri ile amansız bir rekabete gireceklerdir. Bu nedenle yeni ticaret teorisinin politik amacı, ülkenin global karlardan daha büyük bir pay kapabilmesini sağlamaktır. Bunun yolu da piyasa payının arttırılmasından geçmektedir³⁶.

Cournot modeli çerçevesinde Brander (1981) ve Brander ve Krugman (1983) oligopol firmaların karşılıklı olarak birbirlerinin piyasalarına ihracat yaparken damping yaptıklarını gösteren ve karşılıklı damping modeli (reciprocal dumping model) olarak adlandırılan model çerçevesinde karşılaştırmalı üstünlük ve ölçeğe göre artan getiriden bağımsız olarak dış ticaretin nedeni konusunda yeni bir açıklama getirmişlerdir. Brander (1981), homojen bir malın her iki ülkede de tüketildiği ve taleplerinin aynı olduğu bir model varsaymıştır. Ulaştırma maliyetleri nedeniyle iki piyasanın birbirlerinden ayrılmış (segmented market) olduğu ve firmaların Cournot biçimi davranışlar gösterdiği varsayımları altında firmaların kapalı ekonomi (otarşi) altında koyduğu fiyatın marjinal maliyet ve ulaştırma maliyeti toplamından büyük olması halinde, firmaların diğer piyasaya

³⁴ Avinash Dixit, “International Trade Policy for Oligopolistic Industries”, *The Economic Journal*, Vol.94: 1-16 (1983), s.7.

³⁵ Avinash Dixit “Strategic Aspects of Trade Policy” *Advances in Economic Theory, Fifth World Congress, Econometric Society Monographs* (New York: CambridgeUnv. Press, 1987), s.344.

³⁶ N.Engin ve E. Katırcıoğlu, “İthalat Liberizasyonu ve Kar Marjları Türkiye Deneyimi”, *İstanbul Ticaret Odası Dergisi* (İstanbul:Yayın No 1994/5), s.23-24.

ihracat yapacaklarını belirtmektedir. Diğer bir deyişle kapalı ekonomi durumundaki tekeli fiyat ile ulaştırma maliyeti arasındaki farkın, marjinal maliyetten büyük olduğu durumda her iki ülkede de ithalat pozitif olacaktır. İhracat yapan firmanın diğer piyasada elde ettiği fiyat yurtiçi piyasadaki büyük olduğu için firma diğer piyasaya ihracat yaparak kar elde edebilmektedir. Diğer bir deyişle, oligopolistik firmalar arasındaki rekabet aynı malın iki yönlü ticaretine (cross-hauling) neden olarak ölçüğe göre getiri ve ülkeler arasındaki farklılıklardan bağımsız olarak dış ticarete neden olmaktadır. Brander ve Krugman (1983)'e göre Cournot davranışı altında, firmaların diğer piyasaya ihracat yapmalarının nedeni, yurtiçi ve yurtdışında karşılaştıkları talep eğrisinin algılanan esneklikleri arasındaki farklılıktır. Yerli firmaların yurtiçi piyasadaki payları, diğer ülke piyasalarındaki paylarından daha büyük olduğu için, firmaların yurtdışında karşılaştıkları talep eğrisinin algılanan esnekliği yurtiçindeki esneklikten daha büyüktür. Yurtdışı piyasadaki algılanan talep esnekliğinin daha büyük olması, marjinal gelirin daha büyük olması anlamına geldiğinden, daha yüksek marjinal gelir ulaştırma maliyetinin karşılanması için yeterli olmaktadır. Algılanan talep esnekliği arasındaki farklılık her iki firmanın da birbirlerinin piyasasında karşılıklı olarak fiyat farklılaştırması veya dumping yapmaları yüzünden aynı malın iki yönlü ticareti ile sonuçlanmaktadır³⁷. Bu modelin önemi ise, ticareti engelleyici ulaştırma maliyeti bulunması ve uluslararası ticaret yapılması için karşılaştırmalı üstünlük veya ölçüğe göre artan getiri gibi durumların söz konusu olmamasına rağmen ülkelerin birbirleri ile ticaret yapabileceğini göstermesidir.

Cournot yaklaşımının en büyük özelliği ticarete müdahalenin refah artırıcı etkisi olduğuna örnekler getirmesidir. Ticarete müdahale için iki husus ileri sürmektedir. Bunlar kar-kaydırma durumu ve dışsallıklar durumudur.

2.3.3.1. Kar-Kaydırma (Profit-Shifting) Görüşü

Eksik rekabet piyasası altında dış ticaret politikasının, rekabeti ne yönde etkileyeceği oldukça tartışmalı bir konudur. Tartışmaya, ilk kez Brander ve Spencer (1983 ve 1985) tarafından ortaya atılan ve oligopolistik bir yapı altında müdahaleci dış ticaret politikalarının yabancı firmalar için caydırıcı rol oynayarak yararlı stratejik etkileri

³⁷ James Brander and Paul Krugman "A Reciprocal Dumping Model of International Trade", *Journal of International Economics*, Vol.15: 313-321 (1983), s.313-317.

olduğunu öne süren ve stratejik dış ticaret politikaları olarak adlandırılan teori neden olmuştur. Bu teoriye göre devletin müdahaleci politikaları ile oligopol rantlarının, yabancı firmalardan yerli firmalara aktarılmasına neden olarak refahı arttıracığı öne sürülmektedir. Dolayısıyla bu politikalar, tarifeler, ihracat sübvansiyonları, vergiler gibi araçların kullanılmasına gerekçe sağladığı için korumacılığın yeniden ortaya çıkışı olarak nitelendirilmektedir. Endüstriyel organizasyon teorisinde, stratejik bir hareket, rekabetin koşullarını firma yararına değiştiren bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, düopol firmalardan birisi daha fazla üretim yapabilir ve diğer firmayı bu üretim artışını sağlayabileceğine ikna edebilirse, diğer firmanın üretimi azalacağından üretim artışı sağlayan firmanın karı artacaktır. Burada önemli olan nokta bu tür bir stratejik hareket yapmak isteyen firmanın tehdidi veya hareketinin karşı firma tarafından ciddiye alınmasını sağlamasıdır. Örneğin firmaların kullanmayı düşünmedikleri atıl kapasite için yatırım yapmaları potansiyel rakip firmaların piyasaya girmelerinde caydırıcı bir rol oynayacağı için stratejik bir harekettir³⁸.

Piyasaların oligopol olmasından kaynaklanan rantların, yabancı firmadan yerli firmaya aktarılması üç durumda gerçekleşmektedir. En basit şekli, potansiyel girişten yararlanan yabancı oligopolist firmaların elde ettiği rantları ele geçirmek için tarifelerin kullanımını önermektedir. Potansiyel girişin olmadığı durumda ise tarifeler yalnızca yurtiçi ve yabancı fiyatlar arasındaki farkı genişleterek refah azaltıcı rol oynamaktadır. Yerli firmanın potansiyel giriş tehdidi ise yabancı firmaları fiyat yoluyla tepki göstermeye zorlayarak tarifeden kaynaklanan fiyat artışını kendilerinin karşılayarak böyle bir giriş engelleme stratejisi izlemelerine yol açar. Tarifeler karşılandığı müddetçe kısmen de olsa, fiyatlardaki artış tarifeden az olmakta ve sonuçta tüketici fazlasındaki kayıp tarifelerden elde edilecek gelirden daha fazla olacaktır. Yabancı firma tarifeyi tamamen karşılarsa, rant ek bir çarpıklığa yol açmadan tamamen ortadan kalkacaktır.

Kar- Kaydırma görüşünün ikinci şekli, üçüncü piyasada yabancı rakiplerle Cournot Düopol Oyunu* oynayan yerli firmaların sübvansiyonla desteklenmesidir. Brander ve Spencer (1985) analizi Cournot rekabeti altında stratejik dış ticaret

³⁸ E. Helpman and P.R. Krugman **Trade Policy and Market Structure** (Cambridge: MIT Press, 1989), s.5-6.

* Cournot davranışında firmalar, diğer firmaların üretimlerini veri kabul edip karlarını maksimize edecek üretim miktarını belirler, fiyatın belirlenmesi ise piyasaya bırakılır.

politikasının hükümet politikası aracılığı ile yabancı firmanın karının yurtiçi firmalara aktarılabilceğini (yurtiçi firmanın endüstri karı içerisindeki payının artırılabilceğini) göstermektedir. Bu analize göre Cournot rekabeti ve endüstriye giriş ve çıkışın serbest olmadığı varsayımları altında yerli ve yabancı firma üçüncü bir ülkeye ihracat yapmakta iken, hükümetin ihracat sübvansiyonu koyması yabancı firma üzerinde caydırıcı rol oynayarak bu firmanın karını azaltarak yerli firmanın karını ise sübvansiyon miktarından daha fazla artırarak yurtiçinde refahın yükselmesine neden olmaktadır. Cournot oyununun tabiatı gereği, denge ürün seviyesi iki firmanın reaksiyon eğrilerinin kesişimiyle belirlenir ve birlikte optimalken, ülke açısından optimalin altındadır³⁹. Sübvansiyon bu yüzden, yerli firma için marjinal maliyeti düşürerek milli refahı artırır ve buna bağlı olarak firmanın reaksiyon eğrisini yükseltir. Bu, firmanın, yabancı piyasada daha fazla pay almasını sağlayarak yurtiçi karların yükselmesine ve yabancı karlarının azalmasına neden olmaktadır.

Kar-Kaydırma görüşünün üçüncü şekli ise, bebek endüstriler tezinin bir uzantısıdır. Bu tez korunmuş bir yerli piyasanın, firmaya içsel ölçek ekonomiler sağladığını ileri sürmektedir. Buna ilave olarak korunmuş yerli piyasa, yabancı üreticiler karşısında ölçek ekonomileri avantajına sahip yerli firmaların oluşmasını sağlar. Bu durum yerli firmaların, yerli piyasa ve korunmamış yabancı piyasalarda daha yüksek paya sahip olmalarına neden olarak, karların yabancı firmalardan yerli firmalara akmasını ve yabancı refahı pahasına yerli refahın artırılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, kar-kaydırma görüşü en azından hükümet müdahaleleri için iki yeni mantığı ilginç ve mükemmel bir çatı içerisinde sunmaktadır. İlki, rant çıkarma görüşü⁴⁰; yerli piyasada yabancı oligopolist firmalar olduğunda, milli refahı arttırmada küçük ülkenin ithalat tarifelerini kullanabilmesini sağlar. İkincisi ise ihracatı arttırmak için ithalat korumacılığı argümanını, bebek endüstrilerin korunmasında da, ölçek ekonomilerini bağımsız bir mantık olarak sunmasıdır.

Kar-kaydırma veya stratejik ticaret politikalarının oluşturulması ve uygulamaya konulmasında, ekonomik ve politik açıdan bazı önemli güçlüklerin olabileceği görülmektedir. Bu güçlükler;

³⁹ James A. Brander and Barbara J. Spencer "Export Subsidies and International Market Share Rivalry", *Journal of International Economics*, Vol.18: 83-100 (1985), s.88-89.

⁴⁰ Brander and Spencer, a.g.e., s.83-100.

1. Modelin sonuçları Cournot'un her firmanın üretim seviyesini diğer firmanın üretimini dikkate alarak belirlediği varsayımına dayanmaktadır. Stratejik değişken olarak üretimi değil fiyatı alan Bertrand'in* stratejik politika sonucu, ihracat vergisini optimal strateji yaparak, tersine çevirmektedir. Bu durumda firmaların tepkileri aynı olacağından, rant transferinin ev sahibi ülkeye olması mümkün olmamaktadır.

2. Firmaların sayıları ile ilgili hassasiyet: Stratejik ticaret politikasının özünü, firmaların tekel veya oligopol rantlardan pay kapmak için girdikleri rekabet oluşturmaktadır⁴¹. Bu durumda, ihracat sübvansiyonu firma sayısının çok fazla olmadığı durumda politika önerisi olabilir. Fakat ihracat sübvansiyonu, yerli firma sayısını arttıracığından politika tersine dönecektir. Yerli firmalar arasındaki rekabet, karşılıklı davranışların karlar üzerindeki etkilerini hesaba katmadığından, negatif maddi dışsallıklar doğuracak ve bu durum firmaların, birlikte ülkeye sağlayacakları global rant payını düşürecektir.

3. Yüksek miktardaki rantlar veya oligopolistik firmaların kazandığı karlar, genellikle önceden yapılmış AR-GE (araştırma ve geliştirme) harcamalarının getirisi veya riskli yatırımların getirisidir. AR-GE harcamaları oldukça büyük harcamalardır. Belki daha da önemlisi, çoğunun sonucu başarısız olabilecek harcamalar olmasıdır. Bu sebeple firmalar başarısız oldukları yatırımların masraflarını, başardıklarına ekleyeceklerdir. Ancak, sadece AR-GE 'de başarılı olan piyasalara dikkat edildiğinden, karlar çok görülmektedir. Eğer karlar çok yüksek değilse, kar-kaydırma görüşü milli refahı artırma yolu olarak değerini yitirecek ve ihracat sübvansiyonu böyle bir durumda kaynakların yanlış dağılımına sebep olacaktır⁴².

Müdahaleler değerlendirilirken kısmi analiz kullanılmaktadır. Oysa genel denge analizinde ortaya farklı sonuçlar çıkabilecektir. İhracat artışı görüşü bir oligopolistik yerli endüstrinin olduğu modellere dayandırılmaktadır. Endüstri sübvansiyonuna edildiğinde ortaya çıkacak üretim artışı, diğer kullanım alanlarından ve kaybedilecek rantların olmadığı yerlerden, kaynakların çekilmesiyle elde edilecektir. Bu sebeplerden dolayı, bütün ihracat endüstrileri simetrik olduğunda (ihracat piyasalarında benzer talep şartlarıyla yüz yüze

* Bertrand davranışında firmalar, diğer firmaların fiyatlarını veri kabul edip karlarını maksimize edecek fiyatı belirler, miktarın belirlenmesini ise piyasaya bırakırlar.

⁴¹ Engin ve Katırcıoğlu, a.g.e., s.28.

⁴² Engin ve Katırcıoğlu, a.g.e., s.29.

kaldıklarında, benzer üretim teknolojisine sahip olduklarında ve benzer yabancı rekabetle karşılaştıklarında) kayıplar, sübvans edilen sektörlerden elde edilecek kazançlardan fazla olacaktır. Bu nedenle, optimum politika, serbest ticaret olarak görülmektedir. Endüstriler simetrik değilse, milli refah, yerli endüstrinin geliştirilmesi için harcanan kıt kaynak başına düşen ekstra kara bağlıdır. Bu da üretim tekniği, ürünler arasında yerli-yabancı ikamesi, ihraç piyasasındaki talebin fiyat elastikiyeti ve oligopolistik rekabetin tabiatına dayanmaktadır⁴³.

2.3.3.2. Dışsallıklar (Extornalities) Görüşü

Dışsallık görüşü, bazı endüstriler veya firmaların tam olarak ellerinden alınması mümkün olmayan pozitif dışsallıklara sahip oldukları ve bu sebeple sosyal optimumda gelişmeyecekleri ve hükümetin yardımına ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir. Hükümet müdahaleleri ve korumacılık yanlıları tarafından ortaya atılan bu iddialar, yeni ticaret teorisiyle, hükümet müdahalelerine, dış faydaları arttırmak için teorik bir nitelik kazandırmıştır.

Dışsal ekonomiler geleneksel uluslararası ticaret teorisinde de bilinen ancak modellere dahil edilemeyen soyut bir konudur. Yeni olan ise dışsal ekonomilerin, gelişmekte olan ülkelerde ticareti yapılan sektörlerle müdahale argümanı olarak kullanılmasıdır. Bebek endüstrilerin açıkça korunmasını savunan bu görüşe göre; ilk hareket edenin dezavantajları sebebiyle ölçek ekonomilerinden sağlanacak kazançları elde edemeyebileceğidir. Potansiyel yatırımcılar ölçek ekonomi kazançları olsa da fiziki ve beşeri yatırımın getirisi uygun olmadığında, sektöre girmeye çekineceklerdir. Çünkü ilk giren, eğitime, emeğe ve diğer altyapı hizmetlerine yatırım yapacak ancak sonra gelen tüm bunları kullanarak dışsal fayda sağlayabilecektir. Böyle bir durumda da ilk giren için sistematik risk vardır ve bu durum bebek endüstrinin ortaya çıkmasını ve gelişmesini engeller. Bu yüzden hükümet müdahaleleri olmadan bebek endüstrilerin ortaya çıkması ve gelişmesi beklenemez. Müdahalede kullanılması gereken en uygun araç olarak eğitimin sübvans edilmesi görülmektedir.

⁴³ A. Dixit and G.M.Grossman, "Targeted Export Promotion With Several Oligopolistic Industries", *Journal of International Economics*, Vol.21 (1986), s.233-249.

Yeni teorinin dışsal ekonomiler açısından getirdiği yenilik, beşeri kapital yoğun, bilgiye dayalı endüstri ve sektörlerin, potansiyel olarak öneme sahip olmasıdır. Bu anlamda, enformasyon teknolojisi, yarı iletkenler, yapay zeka ve biyoteknik sektörler hedef gösterilmektedir. Bunlar, öğrenme etkisi çok önemli ve kar faydalarının bütün topluma yayıldığı endüstrilerdir. İlk hareket edenin dezavantajları olabilir, hatta yatırımın yapıldığı yerdeki dışsallıklar dolayısıyla (endüstride yetersiz sayıda firma olması ve bazı altyapı eksiklikleri gibi negatif dışsallıklar) endüstri hacmi optimumun altında olabilir. Ayrıca yerli firmalar devlet desteği almazken, yabancı firmaların devlet desteğine sahip olması, yabancı firmalara yerli ve denizaşırı işlemlerinde stratejik bir avantaj sağlar. Bu durumda yerli firmaların gelişmesi ve rekabet gücü hükümet desteğine bağlı olmaktadır. Yerli firmalara verilecek olan hükümet desteği, üretimin artmasını ve ölçek eğrisinin aşağı doğru inmesini sağlayarak, yerli firmaların rekabet gücünü arttırabilir. Ayrıca hükümet desteği ile rantların yabancı firmalardan yerli firmalara aktarılması sağlanabilir.

Sonuç olarak, 1970'li yıllarda ortaya çıkan yeni dış ticaret teorileri dış ticaretin nedenleri konusunda, geleneksel teorinin öne sürdüğü karşılaştırmalı üstünlüklere ek olarak, ölçeğe göre artan getiri sonucu uzmanlaşmanın ve oligopolistik piyasa yapısında olduğu gibi, eksik rekabetçi piyasa yapısının kendisinin dış ticaretin nedenleri olarak ortaya konulmasıdır. Benzer şekilde dış ticaret sonrasında elde edilecek kazançlar konusunda da yeni teori , yeni önermeler sunmaktadır. Buna göre, dış ticaret sonucu tüketicilerin kullanabileceği ürün çeşitliliğinin artması ve üretim ölçeğinin büyümesi ve dolayısıyla ortalama maliyetlerin düşmesi, dış ticaret sonucu karşılaştırmalı üstünlükler ile elde edilen refah artışına ek olarak artış sağlamaktadır. Tüm bu açıklamalar, aslında yeni dış ticaret teorilerinin geleneksel teorinin bir alternatifi olma iddiasında olmadığını göstermektedir. Çünkü yeni teoriler geleneksel teorinin mirasını bütünüyle reddetmemekte, yalnızca geleneksel teorinin öngördüğü nedenler olmasa bile yine de dış ticaret yapılabileceğini öne sürerek, dış ticaret için yeni nedenler ortaya koymaktadır. Benzer durum dış ticaret kazançları ile ilgili önermeler için de geçerlidir. Burada da yeni dış ticaret teorileri dış ticaret sonrası sağlanan refah artışlarına ek yeni önermeler sunarak aslında geleneksel teorinin serbest ticaret yanlısı önermesini desteklemektedir. Ancak oligopolistik dış ticaret modellerinin dış ticaret politikası konusundaki önermelerinin serbest ticaret yerine korumacılık yanlısı olması, kuşkusuz geleneksel teorinin serbest ticaret yanlısı görüşleri ile çelişki yaratmaktadır. Fakat yukarıda incelendiği gibi, bu

politikaların genel geçerliliğinin olmadığı yalnızca belli varsayımlarda ve özel durumlar için geçerli olduğu teorik olarak tartışılmaktadır.

Tablo 1.1 Geleneksel Dış Ticaret Teorilerinin Özellikleri-Varsayımları

KLASİK TEORİ

- Mutlak Üstünlükler
- Karşılaştırmalı Üstünlükler
- Tam İstihdam
- Tam Rekabet Piyasası
- Arz Teorisi Olması
- Uluslararası İşbölümü-Uzmanlaşma
- Statik Analiz Olması
- Üretim Faktörleri: Toprak-Emek-Kapital
- Üretim Fonksiyonlarının Ülkelerarası Farklılığı
- Ölçeğe Göre Sabit Getiri
- Taşıma maliyetlerinin Olmaması
- Emegın Homojen Olması
- Emek Verimliliğinin Ülkeler arasında Farklı olması
- Ürünlerin Homojen Olması
- Emek ve Sermayenin Ülke İçinde Tam Akışkan, Ülkeler Arasında Akışkan Olmaması
- Emegın Verimliliğinin Dış Ticarete Konu Olan Malları Belirlemesi
- Serbest Dış Ticaret Politikası

HECKSCHER-OHLIN TEORİSİ

- * Neo-Klasik Analiz Varsayımları
- * Genel Denge Teorisi
- * Karşılaştırmalı Üstünlüğün, Ülkede Bulunan Faktöre Bağlı Olması
- * Faktör Donanımının Nispi Fiyatları ve Ticareti Belirlemesi
- * Tüketici Tercihlerinin Ülkelerarası Değişmezliği
- * Üretim Fonksiyonunun Tüm Ülkelerde Aynı Olması
- * Ölçeğe Göre Sabit Getiri

**VASIFLI İŞGÜCÜ HİPOTEZİ
(YENİ FAKTÖR DONANIMI
TEORİSİ)**

- * Faktör Donanımının Ticareti Değil Ticaretin Faktör Donanımını Biçimlendirmesi
- * Emegın Homojen Olmaması
- * Faktörlerin Uluslararası Akışkan Olması
- * Beşeri Sermayenin (İşgücüne yapılan yatırım) Dış Ticarete Konu Malları Belirlemesi

Tablo 1.2. Yeni Dış Ticaret Teorilerinin Özellikleri-Varsayımları

<u>TEKNOLOJİ AÇIĞI</u> <u>YAKLAŞIMI</u>	<u>ÜRÜN DEVRELERİ</u> <u>YAKLAŞIMI</u>	<u>YENİ DİŞ TİCARET TEORİSİ</u>		
		<u>MARSHALL</u> <u>YAKLAŞIMI</u>	<u>CHAMBERLIAN</u> <u>YAKLAŞIMI</u>	<u>COURNOT</u> <u>YAKLAŞIMI</u>
<ul style="list-style-type: none"> * Ülkelerarasında Üretim Fonksiyonlarının Farklı Olması * Karşılaştırmalı Üstünlüğe Ülkelerin Değil Endüstrilerin Sahip Olması * Teknik Bilginin Kolayca Elde edilemeyişi * Karşılaştırmalı Üstünlüğün, Teknolojik Yeniliğin Taklit ve Talep Gecikmesi Tarafından Belirlenmesi * Monopol ve Oligopol Piyasa Yapıları * Teknolojinin, Dış Ticareti Belirleyen En Önemli Üretim Faktörü Olması 	<ul style="list-style-type: none"> * Karşılaştırmalı Üstünlüğün Ürünün Hangi Devrede (Yenilik, Gelişme, Olgunlaşma-Standartlaşma) Olduğuna Bağlı Olması * Teknik Bilginin Kolayca Elde Edilemeyişi * Ölçek Ekonomileri * Tüketici Zevk ve Tercihlerinin Ülkelerarasında Farklı Olması * Üretim ve Pazarlama Yöntemlerinin Zamanla Değişebilir Olması * Dışsal Ekonomiler * Monopol ve Oligopol Piyasa Yapıları * Çokuluslu Şirketler * Az Gelişmiş Ülkelerin Sımai Ürün İhracatını Açıklayabilir Olması * Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Mal Hareketleini Belirlemesi 	<ul style="list-style-type: none"> * Tam Rekabet Piyasa Yapısı * Dışsal Ekonomiler * Ölçeğe Göre Artan Getiri * Uluslararası Uzmanlaşma * Uluslararası Entegrasyon 	<ul style="list-style-type: none"> * Monopolcü Rekabet * Ürün Farklılaşması * Ölçeğe Göre Artan Getiri * Endüstri İçi Ticaret * Faktör Donanımı * Karşılaştırmalı Üstünlükler * Çokuluslu Şirketler * Pazarlama-Reklam Maliyetleri * Sektöre Giriş-Çıkışın Serbest Olması 	<ul style="list-style-type: none"> * Eksik Rekabet * Ürün Farklılaşması * Dışsal Ekonomiler * Ölçek Ekonomileri * Yurtiçi ve Yurtdışında Monopol ve Oligopol Piyasa Yapıları * Uluslararası piyasalarda Stratejik Davranışlar * Uluslararası piyasalarda Rant ve Süper Normal Karların Bulunması

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE EKONOMİK KALKINMA VE DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki, son yıllarda iktisatçıların, politikacıların ve genelde tüm toplumun üzerinde düşünüp fikir ürettikleri, uygulamadan sonuç çıkardıkları önemli konulardan birisi olmuştur. Bu durum önemli ölçüde günümüz gelişmiş ülkelerinin dünya deneyimlerinde, dış ticaretin oynadığı büyük rol ile açıklanabilir. Dış ticaretin bu ülkelerin ekonomik kalkınmasında oynadığı rolün gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) içinde geçerli olup olmadığı, kalkınma ekonomisi literatüründe en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Özellikle 1970'li yıllarda yaşanan petrol şoklarından sonra dışa açık kalkınma stratejisi ile ithal ikamesi yoluyla kalkınma stratejisi tartışmaları ekonomi alanının en fazla araştırılan ve tartışılan konularından biri olmuştur. Ancak bu tartışmalar ve görüş ayrılıkları yeni değildir. İktisatçıların dış ticaret ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki ile ilgili görüşleri 19. yy. başlarından günümüze kadar adeta konjonktürel bir seyir izlemektedir. Konjonktürün yükselme aşamalarında, dış ticaretin ekonomik kalkınma sürecindeki etkisinin önemli ve vazgeçilmez olduğu yönündeki görüşler ağır basarken, düşme aşamalarında dış ticaretin önemini yadsıyan görüşler ön plana çıkmıştır. Görüşlerdeki bu konjonktürel seyrin nedenleri genel olarak;

- Klasik dış ticaret teorisinin gelişmesine esin kaynağı olan 19. yy. dünya ticaret modelinin 20. yy. da değişmiş olması,

- 20. yy.ın ilk yarısı ve 1950'li yıllar boyunca, çoğu GOÜ'de ekonomik kalkınma çabalarının başarısızlığa uğramasının yarattığı tedirginlik,

- 1960'lı yıllardan sonra dışa açık kalkınma stratejisi uygulayan bazı GOÜ'lerde sağlanan başarılı ekonomik kalkınma performansı,

- Gelişmiş ülkelerin zaman zaman uyguladıkları koruyucu eğilimlerin GOÜ'lerin kalkınma sorunlarını ağırlaştırması olarak belirtilebilir.

Bu bölümde büyümenin motoru olarak görülen GOÜ'lerin kalkınma stratejilerinde önemli bir rol oynayan dış ticaretin yararlarına değinilerek, GOÜ'lerin ekonomik kalkınmaları geleneksel ve yeni dış ticaret teorileri çerçevesinde ele alınmıştır. Daha sonra GOÜ'lerde ekonomik kalkınma ile dış ticaret ilişkisinin bu ülkelerde izlenen dış ticaret ve sanayileşme stratejileri ile ilişkisi incelenmiş ve daha önce yapılmış ampirik çalışmalara yer verilmiştir.

1. DIŞ TİCARETİN YARARLARI

Dış ticaret sonucunda ülkelerin sağlayabilecekleri kazançlar ekonomi literatüründe statik kazançlar ve dinamik kazançlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Statik kazançlar, ilk bölümde değinildiği gibi karşılaştırmalı üstünlüklere uygun olarak uluslararası uzmanlaşma ve işbölümünden elde edilen kazançlardır. Bu kazançlar, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı olarak gerçekleştirilen uluslararası işbölümü sonucu iki ülkede de veri üretim kaynakları ile en fazla üretimin yapılması ve dünya üretiminin ve dolayısıyla dünya refahının artırılmasıdır. Dış ticaret yoluyla refahta sağlanan artış, yabancı malların, üretimde kullanılan reel kaynaklar cinsinden yurtiçi üretim maliyetlerinin daha altında bir maliyetle elde edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Statik kazançlarla ilgili analizde ülkenin üretim kapasitesi veri olarak alınmaktadır. Oysa zaman içinde ülkenin üretim kapasitesinde bir genişlemenin olması muhtemeldir. Bu genişleme zaman içinde ekonomide sağlanan dinamik etkilerin bir sonucudur ve bu durum ülkenin üretim imkanları eğrisinin dışa doğru kayması ile temsil edilir. Bu dinamik etkiler ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin arzında artışlar ve teknolojik ilerlemenin sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Tabii faktör arzı artışları ve teknolojik ilerleme, dış ticaret yoluyla yaratılacak dinamik etkiler dışında diğer etkenlerle de sağlanabilir. Ancak bu çalışmada belirlenen sınırlar içinde sadece dış ticaretin yaratacağı dinamik kazançlar dikkate alınmıştır.

Dış ticaretten sağlanacak dinamik kazançlar, ihracat ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişki bulunduğu hipotezi bağlamında, ihracatın ekonominin genel performansı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri ile açıklanabilir. Bu açıklamalarda dinamik ve statik etkilerin sık sık içiçe olduğu görülmektedir. Çünkü kalkınma gibi çok boyutlu bir süreçte, dinamik ve statik etkiler birbirlerini destekleyicidir.

Dış ticaretten elde edilen kazançlar doğrudan ve dolaylı etkiler sonucunda elde edilen dinamik kazançlardır. Doğrudan etkiler, geniş piyasa hacmi, ölçek ekonomileri, rekabet ve ithal kapasitesindeki genişleme sonucu sağlanan dinamik kazançlardır.

Geniş Piyasa Hacmi.-Kapalı ekonomilerde üretim iç piyasa hacmi ile sınırlıdır. Dolayısıyla piyasa darlığı çoğu mallarda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını yada en uygun teknolojilerin kullanılmasını engeller.⁴⁴ Dış ticaret sonucu açılan ihracat piyasaları, ülke üreticilerinin mal satabileceği toplam piyasa hacmini genişletmektedir. Eğer üretim artan verim koşullarında yapılıyor ise, dış ticaretten sağlanan kazançlar, kaynakların daha etkin dağılımı sonucu yaratılan statik kazançları aşacaktır. Ekonomik büyüme için vazgeçilmez olan sermaye birikimi, artan verim koşullarında daha kolay arttırılabilir. Artan verim koşullarında piyasa ne kadar geniş ise sermaye birikimi de o kadar kolay olacaktır.

Ölçek Ekonomileri.- GOÜ'lerin ekonomik kalkınmalarında sermaye birikiminin yetersiz olması en önemli sorunlardan biridir. Bu ülkelerde sermaye birikiminin yetersizliği tasarrufların düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Tasarrufların düşük olması ise düşük gelir düzeyinden kaynaklanmaktadır. Gelir düzeyinin yükseltilebilmesi ise hasılanın arttırılmasını gerektirmektedir. Ancak GOÜ'lerde hasılanın arttırılmasının önündeki en büyük engellerden biri talep yetersizliğidir. Talep yetersizliği , gelir düşüklüğü yanında yurtiçi piyasanın darlığından kaynaklanmaktadır. Dış ticaretle birlikte genişleyen ihracat yurtiçi piyasa darlığının aşılmasıyla, GOÜ'lerin ölçek ekonomilerinden yararlanma ve tam kapasite kullanımını sağlamalarına olanak vermektedir⁴⁵. Bu durumda GOÜ'ler talebin

⁴⁴ Scyidoğlu, a.g.e., s.103.

⁴⁵ Bela Balassa, "The Lessons of East Asian Development: An Overview", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.36, No.3:274-290 (1988), s.280.

ötesinde tesis kurma ve düşük kapasite kullanımı ile üretim yapma ve optimal büyüklüğün altında tesis kurma endişesinden kurtulabilirler.

Diğer yandan ihracat sektörünün genişlediği bir ekonomide yatay uzmanlaşma (ürün çeşitlendirmesi) ve dikey uzmanlaşma (aynı ürünün farklı parçalarını üretme) yoluyla sağlanabilecek maliyet indirimleri şeklinde ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanmak mümkündür⁴⁶.

Rekabet.- Dış ticaret ülkenin genişleyen bir ihracat sektörü ile dış piyasalara açılması yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya bırakır. Bu da üretimde etkinliği artırır. Oysa kapalı ekonomi durumunda yerli üreticiler genellikle etkin olmayan üretim yöntemleri ile çalışırlar. Verimliliği artırarak fiyatları düşürme ve kaliteyi artırma yönündeki çabalar dış dünyanın rekabetine açık olan ekonomilerden daha zayıftır. Artan dış rekabet ise ihracat endüstrilerini ve yurtiçi sektörleri daha etkin üretim yöntemleri ile üretimde bulunma arayışlarına sokar. Rekabetçi baskıların maliyetleri düşürme ve kaliteyi yükseltme yönündeki etkileri, ülkeyi daha etkin bir duruma getirmeye ve müteşebbisleri teknolojik yenilikler peşinde koşmaya zorlar. Artan rekabetin sağladığı olumlu gelişmeler, sonuçta yine kaynakların optimal dağılımı ile sonuçlanacaktır.

İthalat Kapasitesi.- Ülkenin dış ticarete açılması ile birlikte ihracat sektöründe meydana gelen genişleme ithalat kapasitesini büyütecektir. Bu durum özellikle GOÜ'ler için çok önemlidir. Çünkü bu ülkelerde ithalat büyük ölçüde sermaye mallarını içermektedir. Ekonomik kalkınma, sermaye malları ithalatındaki artışa bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Bu ülkelerde ekonomik kalkınma hızının yükseltilmesi için gerekli olan yatırımların gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulan sermaye malları, başta sermaye birikiminin yetersizliği ve teknolojinin geriliği olmak üzere birçok nedenden dolayı üretilmemektedir. Ayrıca ithal edilmesi durumunda yurtiçi maliyetlerin altında elde edilebilecek çok sayıda mal, daha fazla kaynak kullanımı pahasına yurtiçinde üretilmektedir. Oysa dış ticaret sonucu genişleyen ihracat sektörünün sağlayacağı dövizler bir yandan ülke içinde üretilmeyen sermaye mallarının ithalatına izin verirken, öte yandan verimsiz yurtiçi üretimin daha ucuz olan ithalat ile ikame edilmesini sağlar.

⁴⁶ Balassa, 1988, s.281.

Dış ticaretten sağlanan kazançlar sadece yukarıda değinilen dört etki ile sınırlı değildir. Bunlara ek olarak dolaylı etkiler de söz konusudur. Dış ticaretin dinamik kazançları olarak nitelendirilebilecek olan dolaylı etkiler üç grup altında incelenebilir;

1- Yatırımların Uyarılması: Dışa açılan bir ekonomide dış ticaret ile genişleyen ihracat sektörü iç ve dış piyasalara üretim yapan sektörlerde yatırımları teşvik eder. Genişleyen ihracat sektörünün sağladığı fazla, bir yandan geleneksel ihracat sektörlerinde yatırımları arttırırken öte yandan ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu potansiyel ihracat sektörlerinde de yeni tesislerin kurulmasına olanak sağlar. Ayrıca ihracat endüstrilerindeki hızlı genişleme, bu endüstrilerin ara malı ve hammaddelere olan talebini arttıracığından, ihracat endüstrilerine bu malları sağlayan yurtiçi kesimlerde de üretim artışı sağlanabilir. Hem ihracat hem de ihracat endüstrilerine girdi sağlayan endüstrilerdeki üretim artışı, bu kesimlerde çalışanların gelirlerini yükselteceğinden yurtiçi tüketim için üretim yapan endüstrilerin mallarına olan talep de artacaktır. Sonuçta dış ticaret yoluyla genişleyen ihracat sektörü, yatırımlar üzerindeki dolaylı etkileri ile ülkenin ekonomik kalkınmasına önemli katkılarda bulunabilir.

2- Tüketim Etkisi: Kapalı ekonomi şartlarında sadece üretebildiğini tüketen ülkeler dış ticaret sonucu geleneksel tüketim modellerini değiştirerek, tüketimin artmasına dolaylı bir uyarı sağlar. Ülke insanı yabancı malları tanıdıkça, artan ihracat gelirleri ile bu malları satın alma arzusu büyür. Bazen bir tür gösteriş etkisi de belirebilir. Tüketim modellerinin değişmesi ve tüketimin artması yurtiçi üreticileri de artan ve çeşitlenen talebe cevap verebilecek üretim yapmaya zorlar⁴⁷. Üretimin çeşitlenmesi, bir yandan tüketicilerin harcamalarını daha da arttırmalarına bir uyarı getirirken, yerli üreticilerin de yeni üretim yöntem ve bilgileri ile donatılmasına katkı sağlar.

3- Teknolojik Etki: Yatırım ve tüketim artışları yanında artan dış ticaret ve genişleyen ihracat sektörü, teknoloji akışını da hızlandırır. Genişleyen ithalat kapasitesine bağlı olarak artan ithalat düzeyi yeni teknolojilerin, tanınması ve ülkede kullanılmasına olanak sağlar. Ayrıca artan dış rekabet baskısı yerli üreticileri yeni teknolojilerin kullanımı yanında ileri yönetim bilgi ve becerilerini geliştirmeleri yönünde zorlar ve teşvik eder. Daha ileri teknoloji ve yönetim bilgilerinin kazanılması da ülkede kıt kaynakların daha etkin olarak kullanılmasını sağlar.

⁴⁷ R. Emery, "The Relation of Export and Economic Growth", *Kyklos*, Vol.20, No.2: 470-486 (1967), s.472.

Sonuç olarak dış ticarete açılan ve genişleyen bir ihracat sektörü, ülke kaynaklarının daha verimli kullanılmasına, üretim kapasitesinin genişlemesine, artan verim koşullarında ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanmasına, teknolojik ilerlemenin teşvik edilmesine ve dış dünyadan gelen rekabet baskısıyla daha etkin bir üretim ve yönetim anlayışının egemen olmasına büyük katkı sağlamaktadır.

Dış ticaret sonucu sağlanacak kazançlarla ilgili bu alanda gelişmelerin temelinde yatan düşünce, ihracat endüstrilerindeki “faktörlerin marjinal verimlilikleri” nin yurtiçi endüstrilere oranla daha yüksek olmasıdır⁴⁸. Bu nedenle de yüksek ihracat performansına sahip ülkelerde kaynakların daha optimal kullanıldığına inanılır. Bu ülkelerde ihracat sektöründeki genişlemenin sağladığı statik ve dinamik kazançların ülkenin ekonomik büyümesine ve kalkınmasına önemli katkılarda bulunduğu ileri sürülür.

2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ve GELENEKSEL DIŞ TİCARET TEORİLERİ

2.1. Klasik Görüş

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarında dış ticaretin önemine değinen ve dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin açıklanmasına yönelik görüşler, köklerini klasik dış ticaret teorisinden almaktadır⁴⁹. Klasik dış ticaret teorisinin şekillenmesine katkıda bulunan iktisatçıların başında ise hiç kuşkusuz bilindiği gibi A.Smith, D. Ricardo ve J.S.Mill gelmektedir. H. Mgint’e göre klasik görüş birbirinden farklı üç teori ile açıklanmaktadır. Bunlar A. Smith’e ait “üretim fazlası” teorisi, D.Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve J.S.Mill’e atfedilen “verimlilik teorisi”dir⁵⁰.

Üretim fazlası teorisinde dış ticaretin, bir ülkenin, ürettiği ancak yurtiçi piyasasında kullanamadığı, dolayısıyla da israf olacak olan malları için ilave bir pazar

⁴⁸ Gershon Feder, “On Exports and Economic Growth”, *Journal of Development Economics*, Vol.12 (1982), s.59-73.

⁴⁹ J. Haring, “Dynamic Trade Theory and Growth in Poor Countries”, *Kyklos*, Vol.16,Fasc.3 (1963), s.371-393.

⁵⁰ H. Myint, “The Classical Theory of International Trade”, *The Economic Journal*, Vol.68 (1958), s.317-337.

sağladığı savunulur. Böylece ülkeler, alternatif kullanımı olmayan kaynaklarını dış ticaret sayesinde değerlendirmekte ve üretim imkanları eğrisinin üzerinde olma imkanını elde etmektedirler. Bu anlamda, dış ticaretin ülkelere kazanç sağlayabilmesi için “fazla” kaynakların alternatif kullanımının olmaması ve yurtiçi tüketim için kullanılmaması gerekmektedir⁵¹.

H. Myint 19. yüzyılın GOÜ'lerinin çoğunda, ihracata yönelik üretimde yaşanan hızlı artışı üretim fazlası teorisinin karşılaştırmalı üstünlük teorisinden daha iyi açıkladığını öne sürmüştür⁵². Üretim fazlası teorisi A.Smith'in işbölümü ve uzmanlaşma konusundaki görüşleri ile birlikte ele alındığında şu değerlendirme yapılabilir. Dış ticaretin ülke üretimi için ilave pazar yaratması, üretim fazlasının değerlendirilmesine imkan verecek ve artan talep, işbölümü ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını arttıracaktır. Dolayısıyla ihracat ülke ekonomisi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmalıdır. Birinci bölümde incelenmiş olan karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile dış ticaretin statik kazançlarını formüle eden D. Ricardo'ya göre bu kazançlar, ülkelerarası nispi maliyet farklılıklarının bir sonucudur.

Dış ticaretin dinamik etkilerini kabul eden J.S.Mill, A. Smith'in üretim fazlası teorisine karşı çıkmış ancak karşılaştırmalı üstünlük yaklaşımını kabul etmiştir⁵³. Mill'e göre, dış ticaretin avantajları doğrudan veya dolaylı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Doğrudan etki, karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, kaynakların daha etkin kullanımı sonucu sağlanmaktadır. Dolaylı etki ise, dış ticaret sonucunda piyasanın ve üretimin genişlemesi, daha ileri teknolojilerin kullanılması, ölçek ekonomilerinin tesis edilmesi ve sermaye birikiminin hızlanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Mill, GOÜ'lerin dış ticaretin uyardığı yabancı sermaye hareketleri ve teknoloji akışı ile de kazanç sağladıklarını göstermiştir. Aynı zamanda ithalat yoluyla, yaşam düzeyi, tüketim modelleri ile zevk ve tercihlerin, ihracat yoluyla da yatırım modellerinin değişeceğini savunmuştur⁵⁴.

A. Smith, Ricardo ve Mill'in katkılarıyla şekillenen klasik dış ticaret teorisi, dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini, temel olarak, kaynakların optimal dağılımı sorununa indirgemesi nedeniyle dış ticaretin daha çok statik kazançlarını vurguladığı söylenebilir. Ancak verimlilik yaklaşımıyla J.S.Mill dış ticaretin dinamik

⁵¹ A.P.Thirlwall, **Growth and Development with Special Reference to Developing Countries** (London: McMillan Company, 1989), s.361.

⁵² Myint, **a.g.c.**, s.317-337.

⁵³ Thirlwall, **a.g.c.**, s.362.

⁵⁴ Aynı.

kazançları konusunda ileride neoklasik iktisatçılarca geliştirilecek görüşlere de yol göstermiş olmaktadır.

Klasik dış ticaret teorisinin şekillenmesinde etkili olan temel faktörün 19. yy. da geçerli olan dünya ticaret modeli olduğu söylenebilir. Çünkü bu yüzyıl ve hatta 20. yy.'ın ilk çeyreği boyunca, dünya ticareti, gelişmiş ülkelerin Azgelişmiş ülkelere sanayi üretimleri için gerekli hammaddeleri ve yurtiçi üretimin yetersiz olduğu gıda ürünlerini ithal ettikleri ve onlara mamül mal ihraç ettikleri bir model sergilemektedir. Bu şekilde gerçekleştirilen ticaret, toplam dünya ticaretinin çok önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Aynı dönemde gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları mamül mal ticareti henüz önemli bir yer tutmamaktaydı. İşte 19. yy.da geçerli olan bu ticaret modeli , klasik iktisatçıların dış ticaret ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki ile ilgili görüşleri üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla klasik dış ticaret teorisi, dış ticarete, ekonomik büyümenin kendinden işleyen motoru olma işlevini yüklemiştir.

2.2. Neoklasik Görüş

Dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki konusunda klasik iktisatçıların genel olarak birbirini tamamlayıcı görüşlere sahip olmalarına karşın neoklasik iktisatçılar birbirinden farklı görüş ve yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bununla birlikte neoklasikler de genel olarak, dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak, neoklasik iktisatçıların bir bölümü, dış ticareti klasikler gibi ekonomik kalkınmanın “motoru” olarak tanımlarken, önemli bir bölümü de dış ticaretin kalkınma sürecinde ancak bir “hizmetkar” olduğunu savunmuşlardır. Bu açıdan neoklasik iktisatçılar ikiye ayrılabilir.

Dış ticareti ekonomik kalkınmanın motoru olarak gören ve dış ticaret iyimseri olarak nitelendirilebilecek neoklasik iktisatçılar, dış ticaretin statik kazançlarından çok dinamik kazançları üzerinde durmuşlardır. Bu ifadeden statik kazançları yadsıdıkları anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine bunlar da uzmanlaşma ve kaynakların optimal kullanımı gibi kavramlara bağlıdır. “İyimserler” özellikle dış ticaretin dinamik yararlarını daha da geliştirerek, dış ticaretin genişlemesi ile ülke içi genel verimlilik artışı arasında ilişki kurmuşlar ve ihracat ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı tezlerle açıklamışlardır.

Neoklasik iktisatçılar arasında dış ticaret iyimseri olarak tanımlanabilecek G.Haberler'e göre dış ticaret hem 19. ve hem de 20 yy.da GOÜ'lerin ekonomik kalkınmasına büyük katkı yaptığı ve dış ticaret serbestleştirildiği ölçüde, aynı büyüklükteki katkının gelecekte de sürmesinin bekleneceğidir. Ayrıca G. Haberler, dış ticaretin dinamik yararlarını vurgulayarak, bireysel bir ülkenin dış ticaretten sağlayacağı kazançların, klasik iktisatçılarca ileri sürülenden çok daha büyük olacağını savunmuştur. Ona göre, klasik teori, sadece statik yararları dikkate almakta ve zaman boyutunu, yani ülkelerin zaman içinde sağlayacağı dinamik yararları yadsımaktadır. Aslında klasik teoriye bu açıdan yöneltilen eleştiri teorisinin kendisi kadar eskidir⁵⁵.

Dış ticaretin özellikle GOÜ'lerde ekonomik kalkınmaya yaptığı katkıyı tahmin etmek için dış ticaret analizlerindeki standart "veri üretim olanakları" varsayımı altında, sadece her hangi bir yılda ticaretten elde edilecek statik kazançları inceleme ile yetinmek, dış ticaretin öneminin büyük ölçüde küçümsenmesine yol açacağını ileri süren Haberler, bir ülkenin üretim kapasitesindeki dinamik değişmelerin iki şekilde ele alınabileceğini düşünmüştür⁵⁶. Bunlar;

- Üretim kapasitesinde dış ticaretten bağımsız olarak sağlanan değişmeler
- Üretim kapasitesinde dış ticaret ve/veya dış ticaret politikaları ile yaratılan değişmelerdir.

Dış ticaretten bağımsız olarak meydana gelen değişmeler, modern büyüme teorileri bağlamında ele alınmaktadır. Bunlar faktör arz artışları ve teknolojik değişme olarak belirtilebilir. Ancak üretim kapasitesindeki bu türden kaynaklanan değişmeler, ayrı bir inceleme konusu olabilir. Üzerinde durulan konu, ikinci türden kaynaklanan değişmelerdir. Ancak bu noktada iki etkinin birbirinden nasıl ayrılacağı sorusu gündeme gelebilir. Gerçekten bir ülkenin ihracat sektöründe meydana gelen genişleme, ülkenin faktör arzı ve teknolojik değişmesine de katkı sağlayabileceği gibi, ülkenin faktör arzı ve teknolojik düzeyinde dış ticaret dışındaki faktörlerle sağlanan gelişmeler de ihracat sektöründeki genişlemeye katkıda bulunabilir. Ancak bu bir yaklaşım sorunudur. Bu çalışmadaki temel yaklaşım, ihracat ile ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişki bulunduğu tezini incelemeye yöneliktir. Eğer ihracat

⁵⁵ Gottfried. Haberler, **International Trade and Economic Development** (Fiftieth Commemoration Lectures.Cario: National Bank of Egypt, 1939), s.10.

⁵⁶ Aynı.

sektöründeki genişleme, ekonomik büyüme ve diğer kalkınma göstergelerindeki gelişmeleri açıklamakta ise, o zaman ihracatın ülkenin üretim kapasitesinin genişlemesine dolayısıyla ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğu hipotezi test edilmiş olacaktır.

Dış ticaretin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasında itici güç olması ve bu ülkelerin dış ticarete dayalı kalkınma stratejisi uygulamalarının G. Haberler'e göre dört temel nedeni vardır. Bunlar kısaca aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

- Gelişme yolundaki ülkeler ekonomik kalkınmaları için gerekli olan materyal kaynağını dış ticaret yaparak sağlar. Ülke dış ticarete açıldıkça; fiziki sermaye, hammadde, ara malı ve bazı mamül malların girişi artar. Bu ithal malları ihracat endüstrileri için bir baz oluşturabilir. Bazen bu olumlu etkiler, ülke kaynaklarını kullanmak isteyen çok-uluslu şirketlerce de sağlanabilir. İstihdamdaki genişleme olanağına ek olarak, ülkenin altyapısına yapılacak ilaveler. gelecekteki ekonomik genişleme için de endüstriyel bir baz oluşturabilir.
- Ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet gücü teknolojik bilginin sağlanması ve kullanılmasına bağlıdır. Dolayısıyla dış ticaret teknolojik bilginin yayılması için bir araç işlevi görür. Dış ticaret sayesinde geleneksel bir üretim toplumu olan GOÜ'ler modern tekniklerle tanışabilir Ülkenin belirli ihtiyaçlarını karşılamak için yeni fikirler gelişebilir.
- GOÜ'lerin kalkınma sorunlarının başında gelen sermaye yetersizliği ve finansman sorununun aşılmasında, dış ticaret, likit finansal aktiflerin veya finansal sermayenin uluslararası dolaşımı için araç işlevi görebilir. Artan döviz akışı ile her ülke bunları üretim kapasitesini arttırmak için kullanabilir. Ayrıca elde edilen döviz gelirleri işgücünün verimliliğini arttırmak için ihtiyaç duyulan fiziki sermaye açığının kapatılmasında kullanılabilir.
- GOÜ'lerin tekelleri piyasalarında üretim yapan firmalar, dünya ticaretinin rekabetçi baskılarına monopolcü fiyatlarda direnmeleri durumunda yaşama şansı bulamayabilir. Dolayısıyla dış ticaret serbest rekabeti geliştirdiğinden bir ülke için tekelleşmeyi önleyen en iyi politikadır. Bu durumda, tekellerin yarattığı kaynak israfı önlenebilir ve ülke kaynakları daha optimal kullanım alanları bulabilir.

Sonuç olarak bir dış ticaret iyimseri olan G. Haberler, dış ticareti büyümenin motoru olarak görmektedir.

Dış ticareti ekonomik kalkınmanın motoru olarak gören iktisatçıların iyimser görüşlerine karşılık, özellikle 1950 ve 1960'lı yıllarda ortaya attıkları fikirlerle bazı

iktisatçılar, dış ticaretin ekonomik kalkınma sürecindeki önemini klasiklerin savunduğu gibi vazgeçilmez olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerin ortaya atılmasında, büyük ölçüde 20. yy.da değişen dünya ticaret modelinin GOÜ'lerin kalkınma sorunlarını ağırlaştırması olmuştur. Çünkü 19. yy. ve 20. yy'ın ilk çeyreği boyunca , dünyada hakim olan ticaret modeli, erken sanayileşmiş ülkelerin sanayileri için gerekli hammadde ve tarım ürünlerini Azgelişmiş ülkelerden ithal ettikleri, buna karşılık bu ülkelere mamül ihraç ettikleri bir görüntü vermekteydi. 1930'lu yıllarda yaşanan dünya ekonomik krizi, gelişmiş ülkelerin GOÜ'lerin ihraç mallarına olan nisbi taleplerinin önemli ölçüde gerilemesine yol açmıştır. Daha sonra II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan yüksek dünya konjonktüründen de GOÜ'ler yeterince yararlanamamışlardır ve kalkınma çabalarında ilerleme kaydedememişlerdir. Gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ticaretin payı dünya ticareti içinde sürekli yükselirken, gelişmişlerle GOÜ'ler arasındaki ticaretin payı düşmüştür. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak GOÜ'lerin ihracat performansı gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmıştır⁵⁷. Böylece 19. yy. boyunca kalkınmalarını hammadde talebi ve uluslararası yatırımlara dayandırılan GOÜ'ler bu durumdan olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Dünya ticaretindeki bu gelişmeler sonucunda, genellikle ilksel mal ihracatçısı olan GOÜ'lerde döviz gelirleri gerilemiş ve büyüme performansı düşmüştür. Ortaya çıkan döviz kıtlığı ve ödemeler bilançosu güçlükleri, dış ticaretin sadece klasik kaynak dağılımı açısından değil, aynı zamanda ödemeler bilançosu üzerindeki etkileri açısından da önem arzettiğini ortaya çıkarmıştır.

20. yy. dünya ticaret modelinde meydana gelen hızlı değişimler sonucu 19. yy.ın GOÜ'leri için ileri sürülen kalkınma modellerinin 20. yy.ın GOÜ'leri için geçerli olamayacağı görüşlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu görüşleri savunan iktisatçıların başında ise R. Nurkse gelmektedir. Ona göre 19. yy.ın dünya ticaret modeli içinde gelişmiş ülkelerin talep ettiği kaynaklara sahip olan ülkeler, bu kaynakları ihraç ederek, kaynaklarını değerlendirmek veya arzını artırmak için gerekli sermayeyi sağlayabilmişlerdir. Buna bağlı olarak, bu ülkelerde doğal kaynak üreten endüstriler, bu talep devam ettiği sürece genişlemişlerdir. Böyle bir kalkınma modeli, sadece ihracat sektörünün değil aynı zamanda yurtiçi üretim sektörlerinin de genişlemesine katkı sağlamıştır⁵⁸. Dolayısıyla bu durum dış ticaret yoluyla, ekonomik büyümenin çevreye

⁵⁷ Thirlwall, a.g.e., s.353.

⁵⁸ R. Nurkse, *Patterns of Trade and Development* (Stockholm: The Wicksell Lectures, 1959), s.18.

yayıllığı ve merkezin başarısının dünyanın geri kalan bölümlerine (çevreye) aktarılması olarak ifade edilmiştir. Nurkse, 19. yy.da gerçekleştirilen dünya çapındaki ekonomik büyümenin büyük bölümünün, klasik iktisatçılarda ileri sürüldüğü gibi dış ticaret ile açıklanabileceğine inanmaktadır. Ona göre, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında 19. yy. boyunca gözlemlenen açık ilişki, o yüzyılın kendine özgü koşullarının ürünüdür. Bu nedenle, klasik dış ticaret teorisi, tüm zamanlar için geçerli bir teori olarak kabul edilmemelidir. GOÜ'lerin ilksel mallarına olan talep gerileyince, ihracata dayalı ekonomik kalkınma yakıtsız kalmıştır⁵⁹.

Dünya ticaret modelinde meydana gelen değişme sonucunda GOÜ'lerin geleneksel ihraç ürünlerine olan talepteki nisbi gerileme ve bunun ülkelerin kalkınma performanslarına etkilerinin nedenleri şu şekilde sıralanabilir.

1. Gelişmiş ülkelerin, ithal girdi oranı düşük endüstrilere yönelmesi ve bu ülkelerde artan gelir düzeyi ile birlikte toplam talebi daha az ithal girdi içeriğine sahip mallara yönelmesi, buna karşılık, tekstil gibi yüksek ithal girdisi kullanan bazı endüstrilerin gerilemesi.

2. Teknolojik ilerleme ile birlikte gelişmiş ülkelere ithal edilen birçok doğal hammadde yerine yapaylarının ikame edilmesi ve işlenen hammaddelerin yeniden işlenmesine imkan veren yeni tekniklerin bulunması.

3. GOÜ'lerde yeni gelişen endüstrilerin artan rekabetine karşı ülkelerin koruyucu politikalar izlemesi.

4. Gelişmiş ülkelerin toplam hasılası içinde hizmet sektörünün payının yükselmesi.

5. GOÜ'lerin ihraç ürünleri olan geleneksel ürünlere olan tüketici talebinin gelir esnekliğinin düşük olması.

6. Teknoloji ile birlikte üretim teknikleri ve yönetim bilgisinde meydana gelen gelişmeler sonucunda gelişmiş ülkelerde mamül mal çıktısı başına ilksel mal kullanımının azalması.

GOÜ'lerin ihracatındaki gerilemenin yukarıda belirtilen talep- yanlı nedenlerine ek olarak, arz yönünde de bazı sorunlar yaşanmıştır. GOÜ'lerde başlayan sanayileşme süreci, bu ülkelerde üretilen geleneksel ilksel malların, ara malı ve hammadde olarak kullanımını gerektirmesi sonucunda, bu ülkelerde ihraç edilebilir mal arzının daralmasına

⁵⁹ Aynı.

yol açmıştır⁶⁰. GOÜ'lerin ihracat piyasalarında arz ve talep yönünden ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler, birçok ülkede, ilksel mal ihracatına dayalı ekonomik kalkınma çabalarının başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. Bu başarısızlığın yarattığı hoşnutsuzluk, bazı iktisatçıları klasik dış ticaret teorisinin mantığını reddetmeye kadar götürmüştür. Bu iktisatçılar dış ticaretin tek başına ekonomik kalkınmayı sağlayamayacağını, aksine ekonomik kalkınma sorununun ancak ekonomide gerçekleştirilecek yapısal değişikliklerle aşılabileceğini savunmuşlardır.

Dış ticaretin ekonomik kalkınmanın motoru olarak görevini yaptığı düşüncesinin yaygın olduğu 1950'li yıllarda Basta R. Prebisch , H.W.Singer ve G.Myrdal olmak üzere bazı iktisatçılar kalkınmada ihracatın genişlemesine değil ithal ikamesine ve dahili sanayileşmeye önem verilmesini savunarak farklı kalkınma stratejileri geliştirmeye çalışmışlardır⁶¹. Klasik dış ticaret teorisini GOÜ'ler açısından ilk sorgulayan iktisatçılardan biri olan R. Prebisch, dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiye reel kaynaklardan çok ödemeler bilançosu açısından bakmıştır. Prebisch'e göre serbest dış ticaretin GOÜ'lerin ticaret hadleri ve ödemeler bilançosu üzerindeki olumsuz etkileri, kaynakların daha etkin dağılımı ile sağlanabilecek yararları aşmaktadır⁶². Prebisch tezini iki temel görüşe dayandırmaktadır. Birincisi, teknolojik ilerlemenin GOÜ'lerden gelişmiş ülkelere kaynak aktarılmasına hizmet ettiği, ikincisi GOÜ'lerin ihracatı içinde önemli yer tutan ilksel mallara olan talebin gelir esnekliğinin mamül mallara oranla düşük olmasının bu ülkelerin ödemeler bilançosunu olumsuz etkilediğidir. H.W.Singer'in benzer görüşleri savunması literatürde bu iktisatçılara ait görüşlerin "Singer-Prebisch Tezi"³ olarak yer almasına neden olmuştur.

Dış ticaretin kalkınma sürecindeki önemi konusunda kötümser olan G.Myrdal'a göre ise klasik dış ticaret teorisi gelişmiş ülkeler için geçerlidir. Myrdal, Azgelişmiş ülkelerde beşeri kaynak yetersizliğine ek olarak yurtiçi piyasanın darlığı ve üretim ölçeğinin küçüklüğü, gelişmiş ülkelerde karlı olabilecek bazı üretim faaliyetlerinin GOÜ'lerde verimsiz olmasına neden olduğunu ileri sürerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki serbest ticaret ile, bu ülkeler arasındaki produktivite ve gelirlerin

⁶⁰ A.K. Cairncross "International Trade and Economic Development", *Kyklos*, Vol.13, No.4 (1960), s.545-558.

⁶¹ Karluk, 1996, a.g.c., s.122.

⁶² Thirlwall, a.g.c., s.370.

eşitliğine doğru bir eğilimden çok, aksine eşitlikten uzaklaşma olduğuna dikkat çekmektedir⁶³.

Böylece 1950’li yıllarda serbest piyasa ekonomisi ve serbest dış ticarete dayalı klasik dış ticaret teorisini reddeden ve GOÜ’lerde ekonomik kalkınmanın ithal ikamesine yönelik stratejilerle gerçekleştirileceğini savunan bu görüşlerle, dış ticaret ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki ile ilgili görüşlerde konjonktürel seyrin düşüş aşamasına gelinmiştir. Bununla birlikte bu strateji GOÜ’lerin kalkınma sorunlarına kalıcı çözümler getirmediği gibi bu stratejiyi izleyen ülkelerde mevcut sorunlar daha da ağırlaşmıştır. Uygulama sonuçları da hemen tüm GOÜ’ler için bu politikanın daha düşük bir büyüme ve kalkınma performansına yol açtığını ortaya koymuştur⁶⁴. Özellikle ilksel malların ihracatında gelişmiş ülkelere olan bağımlılığın azalmadığı gibi, ithal ikamesinin kolay aşamasından sonra, bu ülkeleri gelişmiş ülkelere daha bağımlı hale getirmiştir. Ayrıca ihmal edilen ihracat endüstrilerindeki nisbi gerileme sonucunda ihracat gelirlerinde görülen azalma bu ülkeleri şiddetli döviz darboğazları ve dış borç krizleri ile karşı karşıya bırakmıştır.

Ancak, 1960’lı yılların ikinci yarısı ve 1970’li yıllar boyunca az sayıda GOÜ dış ticaretin kalkınmanın motoru olduğunu kanıtlarcasına yüksek büyüme ve kalkınma performansları göstermişlerdir. Bu durum teorik görüşlerin konjonktürel seyrinde yeni bir yükseliş aşamasına geçilmesine yol açmıştır. Özellikle GOÜ’lerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları emek-yoğun ihracat sektörlerindeki genişleme, birçok iktisatçıyı yeniden kalkınmanın motoru kavramına yöneltmiştir. Fakat, bu kez konuya daha ihtiyatlı yaklaşımlar sergilenmiştir. Artık dış ticaretin ekonomik kalkınmadaki önemi kabul edilmekte, fakat dış ticaretin ekonomik kalkınmanın kendiliğinden işleyen bir motoru mu olduğu, yoksa belirli koşullarda ekonomik kalkınmanın bir hizmetkârı mı olduğu tartışılmaya başlanmıştır.

Dış ticarete ekonomik kalkınmanın motoru işlevini yükleyen G. Haberler ve R.E. Caves’e karşılık, önde gelen iktisatçılardan I.B.Kravis, J.Bhugwati, B.Balassa, A.O.Krueger ve M.Michaely, genel olarak dış ticaretin kalkınma sürecinde çok önemli

⁶³ Karluk, 1987, a.g.e., s.152.

⁶⁴ Dominick Salvatore, “A Simultaneous Equations Model of Trade and Development with Dynamic Policy Simulations”, *Kyklos*, Vol.36, Fasc.1 (1983), s.85.

olduğunu, ancak büyümenin motoru olmaktan ziyade ona yardımcı olan önemli bir faktör olduğunu savunmuşlardır⁶⁵.

Dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiye tarihsel ve analitik bakış açılarından yaklaşan Kravis “dış ticareti, büyümenin kendiliğinden işleyen bir motoru olmaktan ziyade, başarılı büyümenin bir hizmetkarı olarak tanımlamanın daha uygun olacağını” belirtmiştir⁶⁶.

Dış ticaret günümüzde de 19.yy.da üstlendiği önemli rolü oynayabileceğini savunan Kravis’e göre bugün daha az elverişli değildi. Kravis elde ettiği sonuçları, dış ticaretin 19.yy da yüksek ve düşük büyüme performansı göstermiş ülkeler arasındaki farkı tek başına açıklayamadığını gösteren bulgulara dayandırmaktadır. Ona göre, dış ticaret 19. yy.da da motor işlevi görmemiştir. Aksine kalkınmanın sadece yardımcısıydı ve bu yardımcılık rolü hala oynanabilirdi. 19. yy dünya deneyimini üç gruba ayırdığı ülkeler üzerinde izleyerek, dış ticaretin ekonomik büyüme ile doğrudan ilintili olduğu hipotezini test eden Kravis, ilk olarak 19. yy.ın ABD’nin de içinde yer aldığı ülkeleri başarılı Azgelişmiş ülkeler şeklinde bir grupta ele almıştır. İkinci olarak başarısız ülkeleri incelemiştir⁶⁷. Bu ülkelerde ekonomik durgunluk ya da geriliğin nedenlerinin arz yanlı olduğu sunucuna varmıştır. İhracat artışı,⁶⁸ hızlı ve yavaş büyüme gösteren ülkeler arasındaki farklılığı tam olarak açıklayamamıştır. Kravis’e göre önemli olan bir ülkenin başlangıçtaki kaynak donatımı ve bu kaynakları kullanma derecesidir.

Kravis üçüncü olarak yüzyılın “merkez”i oluşturan ülkelerini yada bir başka ifadeyle sanayileşmiş ülkelerini incelemiştir. Büyümenin merkezden çevreye yayılması fikrinin geçerli olabilmesi için, sanayileşmiş ülkelerin, ilksel mallara olan taleplerinin artması gerektiğine dikkat çekmiş ve bunun ancak gelişmiş ülkelerin büyüme hızının Azgelişmiş ülkelerin büyüme hızından daha yüksek olması ve gelişmiş ülkelerin marjinal ithalat eğilimlerinin de sabit kalması ile gerçekleşebileceğini savunmuştur. Ancak bu iki koşulunda gerçekleşmediği saptanmıştır. İlksel malların talebinin artması, yükselen bir marjinal ithalat eğilimi ile sağlanabilir. Sanayileşmiş ülkelerde bu eğilim artmış olmakla birlikte, Kravis’e göre bu azgelişmişlerin işine yaramamıştır. Kravis bunun üzerine

⁶⁵ Salvatore, a.g.e., s.85.

⁶⁶ Irving B. Kravis, “Trade as a Handmaiden of Growth: Similarities Between the Nineteenth and Twentieth Centuries”, *Economic Journal*, Vol.80: 850-872 (1970), s.850.

⁶⁷ Aynı, s.854.

⁶⁸ Kravis. a.g.e., s.856

merkezdeki hızlı büyümenin çevredeki büyümeyi değil, aksine çevredeki hızlı büyümenin merkezdeki büyümeyi uyardığı sonucuna varmıştır⁶⁸.

Kravis'e göre dış ticaretin oynadığı en önemli rol, nisbeten dışa açık olmanın ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları endüstrileri bulmalarına ve böylece yüksek maliyetli ve esnekliği düşük malların, üretiminden sakınmalarına imkan vermesidir. Araştırmanın 19. yy. ile ilgili kısımda vardığı sonuçları “büyümenin başlıca nedenleri içseldir. Bu nedenler toprak, doğal kaynaklar, insan ve sosyal ve ekonomik örgütlenme sisteminde aranmalıdır.” şeklinde açıklamıştır⁶⁹.

20. yy. dünya ticaretinin incelendiği araştırmanın ikinci bölümünde, GOÜ'lerin 20. yy.daki büyüme performanslarının, 19.yy'ın gelişmiş ülkelerinin büyüme performanslarından yüksek olduğu saptanmıştır. Ancak II.Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya ticaretinin gösterdiği olağanüstü genişlemeden bu ülkelerin yeterince pay alamadıkları kabul edilmiştir. Kravis dünya ticareti içinde Azgelişmiş ülkelerin 1953'de %26 olan payının 1966'da %16'ya düştüğünü saptamıştır. Ayrıca aynı dönemde Azgelişmiş ülkelerin ilksel mallarının toplam ihracatı içindeki payı da %47 den %35'e düşmüştür. Bu durumda Kravis “Dış ticaret 19. yy.da ülkelerin değişen büyüme performansını açıklamada bir fark faktörü olamamaktadır” sonucuna varmıştır⁷⁰.

Özetle, Kravis dış talebin ekonomik büyüme için ne gerekli ne de yeterli koşul olmadığını ve dış ticaretin ekonomik büyümeyi etkileyen çok sayıda faktörden sadece birini oluşturduğu inancındadır. Kravis'e göre başarılı olmuş ülkeler, bu başarılarını mallar için uygun piyasa koşullarını pozitif bir biçimde kabul etmeye mahkum değillerdir. Bu ülkelerin başarısı, piyasa paylarını büyütme ve ihracatlarını çeşitlendirmelerinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla ekonomik büyümedeki başarı, içsel faktörlerden ileri gelmektedir.

Dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri açıklayan yorumların son versiyonlarından birisi, A.Lewis tarafından yapılmıştır. Lewis, dış ticaret ile GOÜ'lerin refahı arasında bir ilişki bulunduğunu belirterek “Son yüzyılda, gelişmekte olan dünyada hasılanın büyüme oranı, gelişmiş dünyadaki hasılanın büyüme oranına bağlı olmuştur”

⁶⁹ Aynı, s.858.

⁷⁰ Aynı, s.869.

demektedir⁷¹. Lewis Azgelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere bağımlı olduklarını ileri sürmektedir. Bu bağımlılığı sağlayan mekanik bağ (motor) dış ticarettir. Gelişmiş ülkeler refah döneminde Azgelişmişlerden daha fazla mal satın alacaklardır. Böylece sanayileşmiş ülkelerin refahı, Azgelişmiş ülkelere aktarılacaktır. Nitekim gelişmiş ülkelerin refah dönemlerinde GOÜ'lerin mallarına olan talep yükselmiş ve bu şekilde bu ülkelerdeki refah GOÜ'lere aktarılmıştır. Ancak GOÜ'ler durgunluk dönemlerinden çok olumsuz etkilenmişlerdir. Dış ticarete gelişmiş ülkelere bağımlı olma, GOÜ'lerdeki kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkilemiş ve sekteye uğratmıştır. Lewis'e göre bu sorunun çözümü GOÜ'lerin kendi aralarındaki ticareti geliştirmekte yatmaktadır⁷².

Sonuç olarak, dış ticaret ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki konusundaki görüşlere göre iktisatçıları üç grup altında toplamak mümkündür. Birinci grup, klasik dış ticaret teorisini kabul eden ve dış ticarete kalkınmanın motoru işlevini yükleyen aşırı dış ticaret iyimserleri, ikinci grup, ihracatın kalkınma sürecindeki önemini yadsıyan ve klasik dış ticaret teorisini en azından GOÜ'ler açısından reddetmeye kadar giden dış ticaret kötümserleri, üçüncü grup ise, klasik dış ticaret teorisini kabul etmekle birlikte dış ticaretin kalkınma sürecinde ancak yardımcı bir faktör olduğunu kabul eden dış ticaret iyimserleridir. Ancak kabul etmek gerekir ki; çok sayıda GOÜ üzerinde yapılan amprik çalışmaların sonuçları, dış ticaret kötümserlerini haklı çıkarmamıştır. Çünkü ithal ikamesine yönelik stratejiler, bu yolu izleyen GOÜ'leri, dış ticaret kötümserlerinin temel çıkış noktası olan gelişmiş ülkelere bağımlılıktan kurtaramamıştır. Diğer yandan dış ticaretin her durumda kalkınmanın motoru olabileceği tezi de aynı stratejileri izleyen GOÜ'ler arasındaki performans farklılıkları dikkate alındığında uygulamadan yeterli amprik destek bulamamıştır. Buna karşılık 50 yılın dünya deneyimi, dış ticaretin tek başına ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilecek bir güç olmadığını, içsel faktörlerin de dış ticaret kadar önemli olduğunu destekler niteliktedir.

⁷¹ Arthur W. Lewis, "The Slowing Down of the Engine of Growth", *The American Economic Review*, Vol.70, No.4 (1980), s.555-564.

⁷² A.W.Lewis, *Uluslararası Ekonomik Düzen'in Evrimi*. Çeviren: Necdet Serin (Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 1983), s.41-45.

3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE YENİ DİŞ TİCARET TEORİLERİ

Ekonomi literatüründeki en kapsamlı konulardan biri, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hızlı ve istikrarlı bir ekonomik kalkınmayı nasıl gerçekleştirecekleri ile ilgilidir. Bu sorunun çözümlenmesinde en kalıcı yanıtlardan birisi, ihracatın desteklenmesidir. Çünkü bugün dünyanın gelişmiş ülkelerinin ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmelerindeki güç olarak serbest dış ticaret görülmektedir. Ancak 1970'lere kadar gelişmekte olan bazı ülkelerin deneyimleri gelişmiş ülkeler için doğru olan bir şeyin gelişmekte olanlar için de doğrudur şeklindeki klasik anlayışı değiştirmiştir. Bu dönemde, bir yandan serbest rekabet teorik anlamda tartışmaların odak noktası olurken, diğer yandan yeni korumacılığın gelişmekte olduğu görülmektedir. Fiili duruma bakıldığında ise, önceden ticarete geçerli olan iki taraflı ilişkilerin çok taraflı ilişkilere dönüştüğüdür. İşte dünya ticaret modelinde meydana gelen bu değişimler ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmelerinde kullanacakları argümanların da değişmesini zorunlu kılmıştır.

Bundan önceki iki yüzyıl boyunca endüstriyel kalkınma, büyük ölçüde yerel bir olay iken, bugün global olmasa da uluslararası ölçekte gerçekleşmektedir. Modern endüstriyel üretimin çoğu, küçük firmaların yerel piyasalara arzından oluşmaktadır. Fakat her bir endüstrinin ekonomik olarak hayatıyeti, birkaç büyük ve dominant firma tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle hükümetler, kalkınmayı yalnız özel sektöre bırakmamakta, müdahale de etmektedir. Serbest rekabet iddialarının aksine, oligopollerin, dev tekellerin ve çokuluslu şirketlerin dünya piyasasına egemen oldukları görülmektedir⁷³. GOÜ'lerdeki ihracatın %65- % 95'i yarım düzine çokuluslu firma tarafından idare edilmektedir. Yine ABD'de 1987'de ihracatın %84 ve ithalatın %60'ını 1997'de ihracatın %77'si ve ithalatın %46'sını, İngiltere'de 1996'da ihracatın %80'ini çok uluslu firmalar gerçekleştirmekteydi. Maden ve kısmen petrol üretimi, birkaç ABD ve Avrupa şirketlerinin elindedir. Ayrıca serbest rekabete her zaman örnek olarak gösterilen tarım ürünleri piyasasında dünya muz ithalatının %68'inin üç firmanın elinde olduğu, kakaoda en büyük üç firmanın dünya piyasasının %30-%80'ine sahip olduğu, dünya çay alımlarının 1/4'ünü yalnızca bir firmanın gerçekleştirdiği ve dünya kauçuk,

⁷³ Levent Gökdemir, "Az gelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınmalarında Bir Çıkış Yolu Arayışı", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı.142(ek):28-37 (Ocak-1998), s.31.

lastik ticaretinin %80'ini 20 firmanın elinde tuttuğu dikkate alınırsa dünya ticaretinin ne kadar serbest olduğu daha iyi anlaşılabilir.

1950-70 döneminde, serbest ticarete karşı ileri sürülen eleştiri, faktör piyasasında aksaklıkların olduğu iken, 1980'lerde ürün piyasası aksaklıkları sebebiyle ekonomide serbest ticaretin mümkün olamayacağı yönündedir. Özellikle GOÜ'lerin sürekli kalkınma çabaları içinde oldukları düşünülürse, geleneksel dış ticaret teorilerinin dayandığı varsayımların GOÜ'lerin içinde buldukları köklü değişmelerle (dinamik şartlarla) bağdaşmayacağı açıktır. Geleneksel teorilerin temel varsayımlarından biri olan mal ve üretim faktörleri piyasalarındaki tam rekabet varsayımına karşılık GOÜ'lerde üretim faktörü maliyetleri sosyal maliyetlerden farklıdır ve kalkınan sektörlerin yarattığı olumlu ve olumsuz dışsal tasarruflar sözkonusudur⁷⁴. Dünya ekonomisinde yaşanan bu yoğunlaşmayı açıklamada, eksik rekabet piyasalarını temel alan yeni dış ticaret teorilerinin daha gerçekçi olduğu görülür. Bu nedenle yeni teorilerin politika sonuçları, GOÜ'lerin endüstrileşme politikalarına ışık tutacak niteliktedir. GOÜ'lerin ekonomik kalkınma stratejileri yeni dış ticaret teorileri çerçevesinde ele alındığında, GOÜ'leri yeni teorilerin temel aldığı piyasa yapısı, ekonomik hacim ve ihracatın teknolojik içeriği konularında incelemek gerekir.

GOÜ'ler, piyasa yapıları itibarıyla gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, gelişmiş ülkelere oranla GOÜ'lerde eksik rekabetin daha fazla olduğu görülür. Ancak gelişmekte olan ülkelerde görülen bu yapı yeni teorilerin temelini oluşturan ölçek ekonomileri ile ilgili bir durum değildir. Gerçekten GOÜ'lerdeki eksik rekabet piyasasından ölçeğe göre artan getirinin sorumlu olduğunu söylemek güçtür. GOÜ'ler için piyasaların oligopolistik olup olmamasından çok bu özelliğin ölçek ekonomilerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı daha önemlidir. Çünkü yeni dış ticaret teorilerinde dış ticaretin nedenleri ve ülkelerin dış ticarettten kazançları ölçek ekonomilerine bağlı olarak oluşan eksik rekabet piyasa yapılarına dayandırılmaktadır. Oysa gelişmiş ülkeler açısından, ölçek ekonomileri, firmalara önemli maliyet avantajları sağlayarak uluslararası piyasalarda da tekel gücü kazanmalarına ve uluslararası karların ülkeye kaydırılmasını sağlayacak stratejik politikalar uygulamalarına imkan vermektedir. Ancak aynı şeylerin GOÜ için geçerli olduğunu söylemek güçtür. GOÜ'lerin yeni dış ticaret teorilerinde öngörülen

⁷⁴ Erol İyiboçkurt , **Uluslararası İktisat Teori ve Politika** (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 1995) s.103.

stratejik politikalar uygulayabilmesi ve uluslararası kazançları kendi ülkelerine kaydırabilmeleri için ekonomik hacim önemlidir. Ancak GOÜ'lerdeki piyasaların küçük hacimli olması, stratejik ticaret politikalarının uygulanamaması sonucunu doğurur. Dolayısıyla bu ülkeler için "ithal koruması ihracat artışı ile sonuçlanır" tezi, yurtiçi piyasada ölçek ekonomilerinden faydalanılması mümkün olmadığından gerçekleşemez. Ekonomik hacmin küçük olması geliştirmekte olan ülke hükümetlerinin global oyunlar oynama imkanını da sınırlar. Bu nedenle de küçük ülke piyasaları diğerleri tarafından taciz edilirler.

GOÜ'lerin ihraç ürünleri son yıllarda ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile birlikte teknoloji içeren mallara doğru kaysa da çoğunluğu emek -yoğun mallardan oluşmaktadır. Dolayısıyla GOÜ'ler yeni teorilerin bir diğer temel varsayımı olan teknoloji bakımından da yetersiz olduklarından, global oyunlar oynayabilme ve strateji geliştirme imkanından yoksundur.

Yeni dış ticaret teorilerinin GOÜ'lere uygunluğu, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşmasının varlığı ile de sınanabilir. Bu durum endüstri-içi ticaretin bu ülkeler için hesaplanmasıyla ortaya çıkar. Ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırmasının yüksek olduğu gelişmiş ülkeler arasında endüstri-içi ticaret toplam ticaretin %60'ını oluştururken, geliştirmekte olan ülkelerde bu oran yalnızca %15'tir. Buradan ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşmasının imalat sanayinin bir özelliği olduğu, kalkınma ile birlikte payının arttığı sonucuna varılabilir. Tharakan (1984), Balassa ve Bauwens (1988), kişi başına gelir ve endüstri-içi ticaret arasında bir bağ olduğunu amprik olarak ispatlamışlardır. Ayrıca ekonomik entegrasyon ile birlikte bu tür ticaretin de arttığı görülmektedir⁷⁵.

Yeni teoriler çerçevesinde GOÜ'lerin ticaretleri değerlendirildiğinde, teorinin sınırlamalarının pek fazla bir şey ifade etmediği söylenebilir. Fakat her ne kadar geliştirmekte olan ülkeler bu kalıplara girmiyorsa da bu teorilerden bazı sonuçlar çıkarılabilir. Teknoloji açığı ve ürün devreleri yaklaşımlarında, teknolojinin ön plana çıktığı yani teknolojiyi üreten, vasıflı emeğe sahip ekonomiler kazançlı çıkmaktadır. Uzakdoğu ülkeleri bu açıdan incelendiğinde, ürün devreleri analizinin onlar için uygun olduğu sonucuna varılabilir. Ancak söz konusu bu ülkelerin gelişmelerinin, sadece

⁷⁵ D. Greenaway "New Trade Theories and Developing Countries", *Current Issue in Development Economics*, 156-170 (1991), s.163-169.

teknolojinin doğal çevrimine bağlı olmadığını, Kore ve Tayvan'da yoğun bir hükümet desteğinin olduğu ve ihracat yoluyla ölçek ekonomilerini gerçekleştirdikleri görülmektedir⁷⁶.

Günümüzde hala bazı iktisatçılar tarafından karşılaştırmalı üstünlüklerin nimetleri sayılmaya devam edilse de gerçek dünyada yaşananları izah etmede yeni teoriler oldukça güçlü ve açıklayıcıdır. Şayet ekonomi yüksek verimlilik ve yüksek gelir düzeyine ulaşmayı başaracaksa, uluslararası piyasalarda başarılı bir şekilde rekabet etmek zorundadır. Yabancı rekabet baskısı sayesinde yurtiçinde ekonomik değişim hızlanır ve yeni teknik ve yönetim şekillerinin uygulanması ile verimlilik artar. Bu arada, rekabetin de kurallara ihtiyacı olduğu, aksi taktirde rekabetin kendi kendini yok edeceği dikkate alınmalıdır.

21. yüzyılın eşliğinde dünya, geleneksel politik blokların ortadan kalktığı, her alanda liberal eğilimlerin güçlendiği teknolojik gelişmenin sınır tanımaz bir şekilde önemli değişimlere yol açtığı bir döneme girmiştir. Bu süreç hızla devam etmektedir. Mal ve finans piyasaları milli sınırları sürekli zorlanmakta ve ülkelerin boyutlarını aşmaktadır⁷⁷. Yeni dünya ekonomik düzeninde gelişmekte olan ülkeler için sanayileşme, hızla teknoloji üretimi, vasıflı emek eğitimi ve stratejik sektörlerde devlet desteği ile mümkün olabilmektedir. Çünkü her ülke veya bölge yüksek refah düzeyini elde etmek için uluslararası kazançların yüksek olduğu aynı endüstrilere sahip olmayı istemektedir. Sonuç olarak, yeni teoriler gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını tam olarak açıklayamamakla birlikte, bu ülkelerin sanayi yapılarını ve kalkınma stratejilerini nasıl belirlemeleri gerektiği konusunda önemli ipuçları vermektedir.

4. DIŞ TİCARET - EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİNİN , DIŞ TİCARET VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ İLE İLİŞKİSİ

Buraya kadar yapılan açıklamalarda, dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki farklı görüşler çerçevesinde ele alınmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret ile

⁷⁶ Cem Kozlu, **Türkiye mucizesi için: Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri** (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın no.335, 1995), s.144-155.

⁷⁷ Rıdvan Karluk, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar** (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, 1995) , s.2.

ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğünün bu ülkelerde izlenen dış ticaret ve sanayileşme stratejilerinden önemli ölçüde etkilenmesi beklenmelidir. Çünkü çeşitli araştırmaların sonuçları göstermiştir ki, dışa dönük kalkınma stratejileri izleyen ülkeler, içe dönük stratejiler izleyen ülkelerin giderek artan ekonomik güçlükler yaşamalarına karşılık, ihracat, ekonomik büyüme ve istihdam konularında çok daha başarılı sonuçlara ulaşmışlardır. Aynı zamanda daha önce içe dönük kalkınma stratejileri uygulayan ülkelerde, dışa daha çok açılma konusunda girilen politika değişiklikleri de adı geçen ülkelerin ciddi atılımlar yaparak önemli ekonomik gelişmeler göstermesine yardımcı olmuştur.

Genel olarak bakıldığında, sanayileşme stratejileri dışa veya içe dönüklük ve ihracata yada ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejileridir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi, ekonominin dışa açıklığını gerektirirken, ithal ikamesi politikaları çoğu durumda içe dönüklüğü de beraberinde getirir. Bu nedenle literatürde, çoğu zaman ihracata yönelik strateji, serbest dış ticaret ile ya da bir anlamda dışa açıklıkla eş anlamlı olarak kullanılır. İhracata yönelik sanayileşme, ülkenin dünya piyasalarına optimal entegrasyonunu gerçekleştirmek için, dış ticaret engelleri ve müdahalelerin yarattığı aksaklıkların ortadan kaldırılması anlamına gelir. Bu strateji ile ilgili dış ticaret ve sanayileşme politikalarında ya ihracat sektörü ile yurtiçi sektörler arasında ayırım yapmayan bir dizi önlem uygulanır yada ihracat piyasaları için üretim yapan sektörler için doğru bir sapma ile sonuçlanacak teşvikler uygulanır⁷⁸. Uygulamada GOÜ'lerde daha çok ikinci seçeneğin tercih edildiği görülür.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin temelinde yatan nedenler ve etkiler şu şekilde sıralanabilir⁷⁹;

1. İhracata yönelik strateji, kaynakların karşılaştırmalı üstünlük yapısına uygun olarak tahsis edilmesine katkı sağlar.
2. İhracat, GOÜ'lerin ölçek ekonomileri ve tam kapasite kullanımından yararlanmalarına imkan verir ve kapasitenin tam olarak kullanılmasını engelleyen iç piyasa darlığının aşılmasını ve optimal büyüklükte tesis kurulmasını kolaylaştırır.

⁷⁸ S. Togan, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu (Ankara: Türk Exim Bank Araştırma Dizisi-1, 1991), s.227.

⁷⁹ Balassa, 1988, a.g.e., s.280-281

3. İhracat yatay ve dikey uzmanlaşmanın yaratacağı ölçek ekonomilerinden yaralanmayı kolaylaştırır.
4. İhracata yönelik strateji, yurtiçi monopol ve oligopoller üzerinde etkin bir rekabet ortamı yaratarak, firmaları daha etkin üretim ve yönetim sistemi arayışlarına sevk eder.
5. Tüm bu nedenlere bağlı olarak, ihracata yönelik strateji izleyen ülkelerde, toplam faktör verimliliği yükselir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin arkasındaki mantık, klasik dış ticaret teorisi ve onun uzantısı olan neoklasik düşünce sistematüğini izler ve dış ticaretten sağlanan statik kazançlar yanında, dinamik büyüme süreçleri, ölçek ekonomileri ve pazar büyüklüğü gibi nedenlere dayanır⁸⁰.

İhracata yönelik stratejinin aksine ithalata yönelik sanayileşme stratejisinde ise, yurtiçi piyasa için üretim yapan sektörleri gözetken sanayileşme ve dış ticaret politikaları uygulanır. Burada temel amaç, daha önce yurtdışından ithal edilmekte olan malların uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurtiçinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi izlemek ve bu şekilde kurulan endüstrileri dış rekabetten korumak için çeşitli koruma politikaları uygulamaktır. Bu stratejiyi savunan hipotezler “yapısalcılık” başlığı altında toplanır ve ihracatta istikrarı koruma, ticaret hadlerinde bozulma, çok uluslu şirketlerin davranışları ve genç endüstriler tezi gibi nedenlerle açıklanır⁸¹.

Korumacılığı savunan bu görüşlerin, serbest ticarete karşı çıkmalarının nedenleri genel olarak aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Serbest ticaret, ülke ekonomisinde yeni kurulan ve gelişen sanayilerin korumasız bırakılmasına ve bunun sonucunda sanayinin gelişmemesi ve çöküşüne neden olabilir.

- Serbest ticaret, özellikle sermaye malları ithal eden ülkelerde ödemeler bilançosunda veya daha dar anlamda dış ticaret bilançosundaki açıkların da artmasına neden olur.

- Serbest ticaret özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından dışa bağımlılığı arttırabilir.

⁸⁰ David Greenaway and Chong Hyun Nam “Industrialisation and Macro Economic Performance in Developing Countries Under Alternative Trade Strategies”, *Kyklos*, Vol.41, Fasc.3:419-435 (1988), s.421.

⁸¹ Greenaway and Nam, a.g.e., s.421-422.

Her iki stratejiyi de eş-anlı olarak uygulayan ülke örnekleri görmek mümkündür. Ancak net etki, stratejilerin birisini ön plana çıkarıcı niteliktedir⁸². Bununla birlikte, her iki stratejide GOÜ'lerde sanayileşmeyi hızlandırmanın alternatif yollarını oluşturmaktadır. Her iki stratejide de, sanayileşmenin sağlayacağı dinamik etkilerin uzun dönemde kalkınma üzerinde pozitif etkiler yaratacağına inanılmaktadır. Aradaki temel fark sanayileşmenin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgilidir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi, klasik dış ticaret teorisinin ve onun devamı olan neoklasik görüşlerin temel mantığına dayanır. İthal ikamesi stratejisi ise dış ticaret kötümserlerinin kaygılarına dayanır ve klasik teorilerin mantığını reddeder.

Klasik dış ticaret teorisi ve onu izleyen neoklasik görüşlerde genel yaklaşım, dış ticarete konu olan malların üretiminin uluslararası marjinal dönüşüm oranının yurtiçi marjinal dönüşüm oranına eşit olduğu noktada gerçekleştirilmesi esasına dayanır. Bu görüşte, kaynakların bu kriteri sağlayacak şekilde tahsis edilmesi, optimumu da beraberinde getirecektir. Ancak , klasik teori bu optimumdan sapmanın ekonomik performansı niçin etkilemesi gerektiğini açıklamamaktadır⁸³.

İhracata yönelik stratejide marjinal dönüşüm oranlarının eşitlenmesi ve hatta, bu oranın daha da ötesine geçilecek şekilde ihracat endüstrilerinin teşvik edilmesi amaçlanır. İthalata yönelik stratejide ise esas, optimalite kriterinden ayrılma pahasına yerli endüstrilerin korunmasıdır. Dünya ekonomisinde yaşanan son 30 yılın tecrübeleri ülkelerin ulaştıkları ekonomik performansın ve dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin ihracata yönelik stratejilerde, ithal ikamesi stratejilerine göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Farklı kalkınma stratejilerinin ülkenin ekonomik kalkınmasındaki etkilerini inceleyen A.O.Krueger, ekonomik büyüme performansının ihracatın teşvikine dayalı dışa-açık ekonomilerde nisbi olarak niçin daha yüksek olması gerektiğini açıklayan üç temel hipotez ileri sürmektedir⁸⁴.

Birinci hipotez, teknoloji ile ilgili faktörlerin dışa dönük ekonomilerde kalkınma için daha büyük bir üstünlük sağladığını içerir. Bu üstünlükler, üretim tesislerinin minimum etkin büyüklüğü, ölçeğe göre artan getiriler, üretim sürecinde bölünemezlik

⁸² A.O.Krueger, "Trade Policy as an Input to Development", *American Economic Review*, Vol.70, No.2: 288-292 (1980), s.288.

⁸³ Krueger, 1980, a.g.e., s.288.

⁸⁴ Aynı, s.289.

ve rekabet zorunluluğu gibi olguları içerir. Bu hipotez, dış ticaretten sağlanan kazançların, özellikle GOÜ'ler için çok önemli olduğu ve ithal ikamesinin faktör birikimi üzerindeki dönüşüm oranını büyük ölçüde azaltarak, kayıplara neden olduğunu ileri sürer. Özellikle yurtiçi piyasanın dar olduğu GOÜ'lerde ithalatı ikame etmek için gösterilen çabalar, verimsiz endüstrileri ortaya çıkarmamakta ve monopolcü piyasa yapıları yaratmaktadır. Buna karşılık, ihracatın teşviki ile yurtiçi piyasa sınırlaması kalkmakta ve artan rekabet monopolcü oluşumları engellemektedir.

İkinci hipotez, büyüme oranları arasındaki farklılıkların sadece ticaret stratejisi seçiminden dolayı değil, fakat ithal ikamesini gerçekleştirmeye yönelik politikaların aşırılıklarından kaynaklandığını ileri sürer. Bu hipoteze göre, ithal ikamesi için gerekli olan miktar kısıtlamalarının meydana getirdiği verimsiz endüstrilerin ekonomiye yüklediği maliyetler kısa dönemde fark edilemez. Oysa, ihracatı teşvik için uygulanan sübvansiyonlar, bütçe üzerinde yük oluşturduğu için her zaman toplumun dikkatini çekecektir.

Üçüncü hipotez ise, ihracatın teşvikine yönelik politikaların hem yurtiçi marjinal dönüşüm oranının uluslararası marjinal dönüşüm oranına eşitliği anlamında hem de yurtiçi piyasa açısından ithal ikamesi politikalarına oranla kaynak dağılımını daha az bozucu olduğunu savunur ve olası bir hatadan kısa sürede dönme yeteneğinin daha fazla olduğunu ileri sürer. Ayrıca ihracata yönelik stratejilerde uluslararası piyasanın koyduğu sınırlamalar, bu politikaların daha özenle uygulanması yönünde bir otokontrol sağlayabilir.

Sonuç olarak, her iki stratejiyi savunan görüşlerde haklılık payı olmakla birlikte yaşanan dünya gerçeği ve GOÜ'lerin tecrübeleri, dışa açık politikaların ekonomik büyüme ve refah düzeyinin artmasında daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak globalleşen dünyada korumacılık teoride eskimiş bir fikir olarak kabul edilse de, yeni dış ticaret teorilerinin ortaya koyduğu dünya gerçeği, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma stratejilerini belirlemede önemli ipuçları vermektedir.

5. EKONOMİK KALKINMA VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Ekonomik kalkınmada dış ticaretin rolünün belirlenmesi ve ihracat ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan ampirik çalışmalar daha çok ihracat ve kalkınmanın en önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilen büyüme arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmıştır. 1960'lı yıllardan günümüze kadar yapılmış olan ampirik çalışmalar, amaçlar, ilişkinin tahmini için kullanılan modeller , örnek büyüklükleri ve örneğe dahil edilen ülkelerin sayısı ve özellikleri, araştırma dönemleri ve veri seti özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir. Ancak bu çalışmalarda ortak nokta ihracatın ekonomik kalkınmada olumlu rol oynadığı hipotezine değişen ölçülerde ampirik destek sağlamasıdır.

Konuya ilişkin yapılan ampirik çalışmalar özellikle ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tahmininde kullanılan modellere göre şu üç grup altında toplanabilir.

1- Basit regresyon modellerini kullanan çalışmalar

2- Chenery ve Strout tarafından geliştirilen “ikili-açık” modeli ve/veya Harrold-Domar büyüme modelini kullanan çalışmalar ⁸⁵,

3-Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan türetilen ve ihracatı üretim fonksiyonunun bağımsız bir değişkeni olarak tanımlayan modelleri kullanan çalışmalar.

5.1. Basit Metodoloji Kullanılan Çalışmalar

Bu kategoride değerlendirilen çalışmalarda ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki genel olarak korelasyon ve regresyon analizleri ile incelenmiştir. Bazı araştırmacılar ihracatı modelin tek bağımsız değişkeni olarak tanımlayan regresyon modelleri tahmin etmiş, bazıları ise ihracat ile birlikte, yatırım, cari işlem bilançosu, gayri safi sabit sermaye stoku, yabancı sermaye girişleri gibi değişkenleri de ekonomik büyüme performansının göstergeleri olan toplam veya kişi başına gayri safi milli hasıla (GSMH) ile regresyon analizlerine tabi tutmuşlardır.

⁸⁵ H.B. Chenery and A. Strout “Foreign Assistance and Economic Development” , *American Economic Review* , Vol.56,No.4, Fasc.1 (September-1966), s.679-733.

İhracata dönük büyüme modellerinin savunulduğu 60'lı yıllardan sonra başlayan amprik çalışmalarda daha çok tek bir ülke üzerinde yapılan basit regresyon analizleri söz konusudur. Çok sayıda ülke üzerinde yapılan ve basit metodoloji kullanan ilk ve önemli çalışmalardan biri 1967 yılında R.F.Emery tarafından yapılmıştır⁸⁶. Emery yaptığı bu öncü çalışmasında, ihracatın ekonomik büyüme sürecinde temel etken olduğu hipotezini destekleyen güçlü amprik bulgular bulunduğunu ileri sürmüştür. Emery bu görüşlerini test etmek amacıyla, GOÜ'ler ve gelişmiş ülkeleri kapsayan 50 ülkeden oluşan bir örnek üzerinde, 1953-1967 dönemi için ihracat ve ekonomik büyüme verilerini analize tabi tutmuştur. Çalışmada büyüme göstergesi olarak kişi başına reel GSMH'daki ortalama yıllık değişme oranları, ihracatın ortalama yıllık değişme oranları ve cari işlem bilançosu ile regresyona tabi tutulmuştur.

Elde edilen sonuçlar, yüksek ihracat oranları ile yüksek ekonomik büyüme oranları arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda düşük ihracat oranlarına sahip ülkelerin çoğunun, nispeten düşük ekonomik büyüme oranlarına sahip olduğunu göstermiştir. Ancak Emery'nin çalışması, analizlerde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birlikte ele alınmış olması nedeniyle eleştiriye açıktır. Çünkü bu durumda, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki bu kuvvetli ilişkinin gelişmiş ülkelerin mi yoksa gelişmekte olan ülkelerin mi ihracat performansından kaynaklandığı sorusu yanıtız kalmaktadır.

Emery'nin çalışmasında belirtilen sorunu çözmek üzere 1968'de R.F. Syron ve B.M.Walsh, Emery'nin ele aldığı ülkeleri 1964 yılı fiyatları ile kişi başına düşen GSMH'ya göre 900 ABD doları sınırında ikiye ayırarak tekrar analize tabi tutmuşlardır⁸⁷.

Elde edilen sonuçlar ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin her iki grupta da kuvvetli olmakla birlikte gelişmiş ülkeler için bu ilişkinin daha güçlü olduğunu göstermiştir. Araştırmacılar iki ülke grubu için buldukları bu sonucu daha da güçlendirmek için, örnek içinde yer alan 33 GOÜ'yi toplam ihracat içinde ilksel malların oranına göre üç gruba ayırarak ilişkiyi yeniden test etmişlerdir. Bu analizler sonucunda, toplam ihracat içinde ilksel malların oranı azaldıkça ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin güçlendiğini saptamışlardır. Özellikle ihracatı ağırlıklı olarak ilksel

⁸⁶ Emery, a.g.e., s.470-485.

⁸⁷ R.F.Syron and M. Walsh "The Relation of Exports and Economic Growth: A Note", *Kyklos*, Vol.21, No.3 (1968), s.541-545.

mallara dayalı GOÜ grubunda, ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonucu geçimlik düzeyde tarım sektörüne sahip ülkelerde geriye doğru bağlantıların zayıf olması ile açıklamışlardır. B.F.Massell, S.R.Pearson ve J.B.Fitch 1972 yılında, döviz kazançlarındaki yıllık değişimlerin, ithalat, yatırım ve GSMH üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla 11 Latin Amerika ülkesi için 1955-1966 dönemine ait verileri kullanarak yaptıkları bir dizi regresyon analizi sonucunda, ihracatın GSMH'yı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır⁸⁸.

Emery ve Maizels(1968)'in araştırmalarını yöntem açısından eleştiren M.Michaely, 1977 yılında bu konuda oldukça önemli olarak kabul edilen çalışmalardan birisini gerçekleştirmiştir⁸⁹. Michaely, Emery ve Maizels'in "büyüme toplam ya da kişi başına GSMH'daki değişme ile ölçerek ihracattaki değişmelerle ilişkilendirdiklerini" oysa ihracatında bizzat ulusal hasılanın bir parçası olması nedeniyle analizde otokorelasyon bulunacağını ve gerçek ilişki ne olursa olsun bu yöntemde iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin çıkmasının kaçınılmaz olduğunu belirterek, "ihracat performansının mutlak ihracat düzeyi olarak değil, fakat ihracatın toplam hasıla içindeki payı ile temsil edilmesi gerektiğini" savunmuştur⁹⁰.

Michaely'in 41 GOÜ üzerinde 1950-1973 dönemi için yaptığı çalışmada ihracattaki artışın ekonomik büyüme de hızlandırdığı hipotezi test edilmiştir. Çalışmada, büyüme oranı kişi başına GSMH'daki ortalama yıllık değişme, ihracat performansı ise ihracatın ulusal hasıla içindeki payında gerçekleşen ortalama yıllık değişme oranı olarak alınmıştır. Sonuçlar, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ancak, daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak, Michaely, bu ilişkinin GOÜ'ler arasında yer alan nispeten gelişmiş ülkeler için daha güçlü olduğunu saptanmıştır. Bunun üzerine "ekonomik büyümenin, ülke ancak minimum bir kalkınma düzeyine ulaştıktan sonra, ihracat performansından etkilendiği"⁹¹ sonucuna varmıştır. Ayrıca ihracatın GSMH içindeki mutlak payının büyüklüğünün değil, bizzat ihracat artışındaki değişmelerin önemli olduğunu ileri sürmektedir.

⁸⁸ Benton F. Massell, Scott R. Pearson and James B. Fitch, "Foreign Exchange and Economic Development: An Empirical Study of Selected Latin American Countries", *The Review of Economics and Statistics*, Vol.54 (1972), s.208-212.

⁸⁹ Michael Michaely, "Exports and Growth", *Journal of Development Economics*, Vol.4 (1977), s.49-53.

⁹⁰ Michaely, *a.g.e.*, s.50.

⁹¹ *Aynı*, s.52

Michaely'in çalışmasından sonra 1978 yılında P.S.Heller ve R.C.Porter, Michaely'nin metodolojisini daha da geliştirerek, onun kullandığı dönem ve veri seti üzerinde yaptıkları araştırmada, ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasında çok daha kuvvetli bir ilişki bulunduğunu saptamışlardır⁹². Araştırmacılar, 41 GOÜ'yi 300 ABD Doları kişi başına gelir sınırında ikiye ayırarak tekrar regresyon analizine tabi tutmuşlardır. Analiz sonucunda nispeten gelişmiş GOÜ'lerin bulunduğu grupta ilişkinin daha güçlü olduğunu saptamışlardır. Bu sonuç, Michaely'nin "ihracattaki genişlemenin ekonomik büyümeyi uyarması için minimum bir kalkınma düzeyine ulaşmış olmanın gerektiği" şeklindeki görüşüne ampirik destek sağlamaktadır.

Ekonomik kalkınmada dış ticaretin rolünün ortaya konulduğu ve ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek için tahmin edilen regresyon modellerinde, ihracat artışının ekonomik büyümeyi hızlandırıp hızlandırmadığı test edilmektedir. Oysa ekonomik büyüme süreci ile birlikte, teknolojiye, beşeri ve fiziki sermaye stokunda, yurtdışından teknoloji transferinde üretim teknikleri ve yönetim bilgisindeki olumlu gelişmelerin de beraberinde ihracatı arttıracak beklenmelidir. Dolayısıyla iki değişken arasındaki bu karşılıklı etkileşimin yönü ve derecesi "nedensellik" ilişkisinin tahmin edilmesi ile belirlenebilir. Yukarıda incelenen çalışmaların ortak yönü, nedensellik ilişkisinin ihracat artışından ekonomik büyümeye doğru olmasıdır. Yani, modellerde ihracatı açıklayan ekonomik büyümenin açıklanan değişken olarak kabul edilmesidir. Bu tahmin modellerinden ihracat artışını temsil eden katsayının istatistiksel olarak anlamlı çıkması durumunda ihracat artışının ekonomik büyümeye yol açtığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak ülkede ekonomik büyüme ile birlikte gerçekleşecek olumlu gelişmeler nedensellik ilişkisinin sadece ihracat artışından hasıla artışına değil, aynı zamanda hasıla artışından ihracat artışına doğru olmasını sağlayabilir.

Zaman serisi verileri ile kurulan regresyon modellerinde yaygın olarak kullanılan nedensellik testlerinin başında "Granger nedensellik testi" gelmektedir⁹³. Bu teste göre ihracat değişkeni X, ekonomik büyüme değişkeni Y olarak kabul edildiğinde, hangi değişkendeki değişimin, diğeri üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğunu tesbit etmek amacıyla modeller tahmin edilmektedir. Bir çok iktisatçıda ihracat ve ekonomik büyüme

⁹² Peter S. Heller and Richard C. Porter, "Exports and Growth", *Journal of Development Economics*, Vol.5 (1978), s.191-193.

⁹³ C.W.J.Granger "Investigating Causal Relations By Econometric Models and Cross-Spectral Methods", *Econometrica*, Vol.37, No.3 (1969), s.424-436.

ilişkinin konu alan çalışmalarında nedensellik testleri uygulamışlardır. Bu iktisatçılardan W.S.Jung ve P.J.Marshall, 1950-1981 dönemine ilişkin verilerle 37 GOÜ için nedensellik testleri uygulamışlardır⁹⁴. Granger nedensellik testlerinin uygulandığı çalışmada 4 ülkede nedensellik ilişkisinin ihracattan ekonomik büyümeye doğru olduğu, yani ihracatın ekonomik büyümeyi etkilediği hipotezinin desteklendiğini saptamışlardır. Diğer ülkeler için aynı sonuçlar elde edilememiştir. Araştırmacılar, hemen tüm çalışmaların değişmez bir şekilde, ihracatın ekonomik büyümeyi etkilediği hipotezini desteklemesine karşın, bu sonuçların aksini göstermesini, diğer çalışmaların uluslararası yatay-kesit verileriyle yapılan regresyonlara, kendi çalışmalarının ise tek tek her ülkeye ait zaman serilerinin kullanıldığı regresyon modellerine dayanması ile açıklamaktadırlar.

Buna karşılık P.C.Chow 1987 yılında 8 yeni sanayileşen ülkeye ait 1960-1984 dönemini kapsayan verilerle, C.A.Sims tarafından geliştirilen başka bir nedensellik testi uygulamıştır⁹⁵. Sims testini, kendi araştırma amaçlarına uygun olarak adapte eden Chow, yeni sanayileşen 8 GOÜ için yaptığı analizler sonucunda, karşılıklı nedensellik hipotezini destekleyen bulgular elde etmiştir. Ancak sonuçlar nedensellik ilişkisinin yönünün, sadece ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü olmasına rağmen, açık ekonomiler için ihracat önderliğindeki büyüme stratejisinin üstünlüğünü kabul etmektedir⁹⁶.

Chow'dan sonra birçok iktisatçının yaptığı nedensellik test sonuçları konu ile ilgili çalışmalarda yatay kesit verilerine dayalı çalışmaların önemli yöntem hatalarını içerdiğini ve yeterince uzun dönemleri kapsamayan amprik çalışmalarda yanıltıcı sonuçlara ulaşılabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu testlere dayanılarak kesin yargıya varmanın yanıltıcı olabileceği söylenebilir. Bu nedenle, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, farklı dış ticaret stratejileri uygulayan ülkelerdeki performans farklılıklarından hareket edilerek dolaylı biçimde test edilebilir.

⁹⁴ Woo S.Jung and Peyton J. Marshall, "Exports, Growth and Causality in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, Vol.18 (1985), s.1-12.

⁹⁵ Peter C. Y. Chow, "Causality Between Export Growth and Industrial Development: Empirical Evidence from the NICs", *Journal of Development Economics*, Vol.26 (1987), s.55-63.

⁹⁶ Aynı, s.61.

5.2. İkili-Açık Modeli ve/veya Harrod-Domar Büyüme Modelini Uygulayan Çalışmalar

Ülkelerin ekonomik performansını etkileyen ihracat ve diğer açıklayıcı değişkenlerle ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen bazı ampirik çalışmalarda, ikili-açık modelinin, Harrod-Domar büyüme modelinin ayrı ayrı yada her ikisinin de birlikte kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmalar içinde en önemlileri, 1973 ve 1974 yıllarında C.Voivodas tarafından gerçekleştirilmiştir⁹⁷. Voivodas, çalışmasında hem Harrod-Domar modelinin indirgenmiş bir formunu hem de “ikili-açık” modelini kullanmıştır. 1973 yılındaki ilk çalışmasında 1956-1967 dönemine ait zaman serileri ve yatay kesit verilerini kullanarak 22 GOÜ üzerinde inceleme yapmıştır. Bu çalışmanın amacı, ihracat, yabancı sermaye girişi ve yurtiçi büyüme oranı arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. İhracat ile yurtiçi büyüme oranı arasındaki ilişkiyi incelemek için Harrod-Domar modelinin indirgenmiş formu, ihracat ve yabancı sermaye girişinin yurtiçi büyüme oranı üzerindeki etkisini incelemek için de ikili-açık modelinin indirgenmiş formu kullanılmıştır. Çalışma sonuçları, ihracat ile yurtiçi büyüme oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğunu, yabancı sermaye girişi ve yurtiçi hasılanın büyüme oranı arasındaki ilişkinin ise anlamlı olmadığını ortaya koymuştur⁹⁸. 1974 yılında Voivodas, yaptığı ikinci çalışmasında zaman serseri verilerine dayanarak 1962-1970 dönemi için G.Kore üzerinde bir araştırma yapmıştır. Bu çalışma yöntem açısından ilk çalışmaya benzemekle birlikte elde edilen sonuçlar farklıdır. İkinci çalışmada hem ihracat hem de yabancı sermaye girişleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur⁹⁹.

Voivodas 22 ülke üzerinde yaptığı çalışmada ihracat ve yurtiçi büyüme oranı arasındaki anlamlı ilişkinin sermaye malları ithalinden kaynaklandığını, yabancı sermaye girişi ve yurtiçi büyüme oranı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmayışını ise yabancı sermaye girişlerinin etkisinin tüketim ve sermaye-hasıla oranındaki artış şeklinde dağılmasından ileri geldiğini savunmuştur. Her iki çalışmanın sonuçları da yarı sanayileşmiş ülkelerin yabancı sermaye girişlerinden doğrudan yarar sağladığını, buna

⁹⁷ Constantin Voivodas, “Exports, Foreign Capital Inflow and Economic Growth”, *Journal of International Economics*, Vol.3 (1973), s.337-349.

⁹⁸ Voivodas, 1973, a.g.e., s.348.

⁹⁹ Constantin Voivodas, “Exports, Foreign Capital Inflow, and South Korean Growth”, *Economic Development and Cultural Change*, Vol.22 (April-1974), s.480-484.

karşılık daha Az gelişmiş ülkelerin yabancı sermayeden dolaylı biçimde yararlandığını göstermektedir. Sermaye malları ithalatının ekonomik kalkınma sürecindeki önemli rolü açıktır. Bu nedenle de ihracat ile ekonomik büyüme arasında kuvvetli bir ilişkinin varlığı inkar edilemez.

İkili-açık modelinin uygulandığı bir diğer çalışma ise 1979 yılında O.Fajana tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁰⁰. Fajana, zaman serisi verilerine dayanarak 1957- 1974 dönemi için Nijerya ekonomisinde ihracat ve yabancı sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tahmin etmiştir. Tarımsal mallarla petrol ürünleri ihracatının Nijerya ekonomisi üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmada incelenen zaman dönemi 1954-1964 ve 1965-1974 dönemleri olarak iki alt döneme ayrılmıştır. Birinci dönemdeki ihracatın tarımsal ürünler ağırlıklı, ikinci dönemdeki ihracatın ise petrol ürünleri ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın sonuçları da, ihracat ile ekonomik büyüme arasında kuvvetli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Bu ilişki, ikinci dönemde daha güçlüdür. Ayrıca ekonomik büyüme ve yabancı sermaye girişleri arasında da kuvvetli bir ilişki ortaya çıkmıştır. Ancak ihracatın etkisi yabancı sermaye girişlerinin etkisinden daha büyüktür. Fajana çalışmasının sonuçlarını, dış ticaretin Nijerya'da ekonomik büyümenin motoru olduğu tezini desteklediği şeklinde değerlendirmiştir.

5.3. Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonundan Türetilen Modellerin Kullanıldığı Çalışmalar

Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda araştırmacı, çalışmalarında Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan türetilen modeller kullanmıştır. Bu modellerde ihracat klasik Cobb-Douglas fonksiyonuna sermaye stoku ve işgücünden ayrı bir değişken olarak dahil edilmektedir.

Bu modeli kullanan çalışmaların ilki, 1973'te Michalopoulos ve Jay tarafından yapılmıştır¹⁰¹. Çalışma ihracat artışının, ekonomide artan rekabet, uzmanlaşma ve iyileşen kaynak dağılımı sonucunda daha yüksek bir verimlilik düzeyini

¹⁰⁰ O. Fajana, "Trade and Growth: The Nigerian Experience", *World Development*, Vol.7 (1979), s.73-79.

¹⁰¹ C. Michalopoulos and K. Jay, "Growth of Exports and Income in the Developing World: Neoclassical View", *AID Discussion Paper*, No.28 (1973).

gerçekleştirmesine imkan vererek GSMH büyümesi üzerinde olumlu etki yapacağı şeklindeki neoklasik tezin test edilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. 1960-1969 dönemi verileri ile 39 GOÜ üzerinde yapılan çalışmada, GSMH ve ihracatın büyüme oranlarının yüksek ölçüde ilişkili olduğu saptanmıştır. İhracatın 1960-1969 döneminde 39 GOÜ' de sağlanan GSMH büyüme oranında yaklaşık olarak %18'lik bir değişmeyi açıkladığı ve dolayısıyla da ihracat artışının GSMH büyümesinin hizmetkarı olamayacağı sonucuna vararak bu konudaki görüşlerini "bu bulgular, ihracatın ekonomik büyümedeki rolünü açıklığa kavuşturmuştur. Büyümenin motoru rekabetçi güç elde eden ve yeni mal piyasalarına açılan ülkeler için başarılı bir şekilde işlemiştir. Ortaya çıkan tablo ülkelerin açık ekonomiyi benimsemeleri ve ihracat yapısını geleneksel mal ihracatına olan talebin yükselmesine bağlamaktan ziyade çeşitlendirme yollarını araştıran ülkelerde, ihracatın daha hızlı geliştiğini göstermektedir. Bu özelliklere sahip olan ülkeler, hasıllarında da daha hızlı büyüme göstermektedir. Bunu sağlayan yaşamsal bağlantı verimlilik artışıdır. Bu büyüme oranı, dış ticaret önlemleri ile engellenmeyen ve dış ticaret yoluyla uzmanlaşmanın kazançlarından yararlanan dışa açık ekonomilerde daha yüksel olacaktır." şeklinde açıklamışlardır¹⁰². Sonuç olarak bu çalışma neoklasik modeli destekleyici niteliktedir. Ancak ele alınan zaman periyodunun kısa olmasından dolayı eleştiriye açıktır.

Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun kullanıldığı bir diğer önemli çalışma B.Balassa'nın çalışmasıdır¹⁰³. Balassa çalışmasında daha önce endüstriyel bir baz oluşturmuş olan yarı-sanayileşmiş 11 ülke üzerinde uygulama yapmıştır. Bu ülkelerin bir kısmı, ihracata yönelik politikalar izleyen ve nispeten dışa açık ekonomilerdir. 1960-1973 dönemini kapsayan çalışmanın amacı, ihracata yönelik kalkınma stratejileri izleyen ülkelerin ithal ikamesine yönelik strateji izleyen ülkelere göre daha iyi bir büyüme performansına sahip olacağı hipotezini test etmektir. Balassa bu hipoteze, ihracata yönelik olmanın, kaynak dağılımı, kapasite kullanımı, ölçek ekonomileri ve teknolojik değişimde sağlanan etkinlik vasıtasıyla toplam faktör verimliliğinin yükselmesi şeklindeki neoklasik görüşten dolayı inanmaktadır.

Balassa, yatay-kesit çalışması olan bu araştırmasında ihracat ile ekonomik büyüme(GSMH artışı) arasında oldukça yüksek pozitif bir ilişki saptamıştır. Çalışmada

¹⁰² Michalopoulos and Jay, *a.g.e.*, s.22.

¹⁰³ Bela Balassa, "Exports and Economic Growth: Further Evidence", *Journal of Development Economics*, Vol.5 (1978), s.181-189.

önce, yabancı sermaye, yurtiçi sermaye ve emeği bağımsız değişken olarak alan bir regresyon modeli tahmin edilmiş, daha sonra ihracat değişkeni regresyona dahil edilmiştir. İhracat artışının ekonomik büyüme oranı üzerindeki etkisinin fonksiyondaki diğer bağımsız değişkenlerin etkilerinden daha büyük olduğu görülmüştür.

Ülkelerarası farklılıkları açıklamak için, belli varsayımlara dayalı analizlerin yapıldığı çalışmada, nispeten açık ekonomilere sahip olan ülkelerin, kapalı ekonomilere sahip olanlardan dönem boyunca daha iyi performans gösterdikleri saptanmıştır. Örneğin, Kore'nin GSMH'sının ihracata yönelik kalkınma stratejisi izlememiş olması durumunda %37 daha düşük gerçekleşmiş olacağı, Tayvan'ın ise ortalama performans göstermesi durumunda %25 daha az büyüyeceği tahmin edilmiştir. Buna karşılık Şili, Hindistan ve Meksika gibi nispeten kapalı ekonomilerin, ihracata yönelik stratejiler izlemiş olmaları durumunda, sırasıyla %14, %12 ve %8 oranlarında daha fazla büyüme performansı gösterecekleri tahmin edilmiştir. Balassa bu sonuçların, ticaret stratejilerinin gelirlerin büyümesindeki uluslararası farklılıklara katkı sağlayan önemli bir faktör olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Balassa bu sonuçların dahi, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tam olarak göstermediği inancındadır. Bunu da kullandığı yöntemin, ihracat artışının modelde yer alan diğer değişkenler üzerindeki etkisini dikkate almamasına bağlamaktadır¹⁰⁴.

1981 yılında Balassa'nın çalışması W.G.Tyler tarafından 1960-1977 dönemi için yeniden test edilmiştir¹⁰⁵. Tyler, çalışmasını tamamı orta gelir düzeyinde olan 55 GOÜ üzerinde yapmıştır. Çalışmanın temel amacı, ihracatın büyümenin motoru olduğu hipotezine ampirik destek sağlamaktır. Çalışma, genel olarak ihracatın teşviki ve ihracat performansı arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Çalışmada, toplam ihracat yerine sadece mamül mal ihracatına yer veren ikinci bir modelin kurulması, diğerlerinden farklı olan bir yönüdür.

Elde edilen sonuçlar, ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasında kuvvetli bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca ihracat performansı GSYİH'nin büyüme oranlarında ülkeler arası farklılıkları açıklamakta önemlidir. Bu sonuç, ihracata yönelik

¹⁰⁴ Balassa, 1978, a.g.e., s.188.

¹⁰⁵ William G. Tyler, "Growth and Exports Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence", *Journal of Development Economics*, Vol.9 (1981), s.121-130.

politikayı desteklemektedir. Tyler, toplam ihracatın büyüme oranı yerine mamül mal ihracatının büyüme oranını kullandığı çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşmaktadır.

Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dayalı önemli çalışmalardan birisi de 1982 yılında G.Feder tarafından yapılmıştır¹⁰⁶. Feder, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi marjinal faktör verimlilikleri açısından ele almıştır. Bu amaçla, ekonominin ihracat ve yurtiçi sektörlerinde marjinal faktör verimliliklerinin eşit olmama ihtimalini dikkate alan bir model geliştirmiştir. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda daha önce yapılan bir çok çalışma, örneklere dahil edilen çok sayıda ülkede verimlilik farklılıkları bulunduğu işaret etmiştir.

Feder, Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna, ihracat ve yurtiçi sektörlerindeki marjinal faktör verimlilikleri farkını da ilave ederek oluşturduğu modeli, 1964-1973 dönemi için büyümenin kaynaklarını tespit etmeyi amaçladığı çalışmasında yarı-sanayileşmiş bir GOÜ grubuna uygulamıştır. Elde ettiği sonuçlar, marjinal faktör verimliliğinin ihracat sektöründe daha yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmacı, bunun ihracatın teşvikine yönelik politikalar uygulayan ekonomilerde kaynakların daha optimal dağılımından ileri geldiğini belirtmektedir. Feder'e göre "tahminler genel olarak ihracat ve yurtiçi sektör arasındaki marjinal faktör verimliliklerinde önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, kısmen müteşebbislerin marjinal faktör verimliliklerini eşitlemedeki başarısızlıklarından, kısmen de ihracat sektörünün diğer sektörlerdeki verimlilik üzerinde pozitif etkiler yaratmasından ileri gelmektedir"¹⁰⁷.

Sonuç olarak Feder'in çalışması ekonomik büyümenin işgücü ve sermaye stoku düzeyi ile kaynakların yurtiçi sektörden marjinal faktör verimliliğinin daha yüksek olduğu ihracat sektörlerine kaymasından ileri geldiğini ortaya koyarak, ihracata yönelik stratejiyi desteklemektedir.

Dış ticaretin ekonomik kalkınmaya katkısı konusundaki teorik çatışmayı, 1960'lı yıllardan sonra yapılan çok sayıda amprik çalışmanın çözemediğini, bunun nedenin de çalışmaların taraf tutan niteliği yanında, bu çalışmalarda tek eşitlikli denklem sistemine dayalı ve çoğu zaman küçük bir ülke grubunun ele alınıyor olması veya konunun sadece bir boyutunun dikkate alınmasından kaynaklandığını ileri süren D.Salvatore, 1983 yılında

¹⁰⁶ Feder, a.g.e., s.59-73.

¹⁰⁷ Feder, a.g.e., s.71.

kendi çalışmasını yapmıştır¹⁰⁸. Salvatore, bu sorunun dış ticaretin nisbi öneminin sanayileşme ve yabancı sermayenin kalkınma sürecindeki rolü ile ilişkili olduğunu ve ancak nispeten uzun bir zaman döneminde çok sayıda GOÜ'den oluşan bir örnekte eşanlı bir ticaret ve kalkınma modeli ile çözülebileceğini savunmaktadır.

Salvatore, bu amaçla dış ticaret ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin en önemli yönlerini yakalayan bir eş-anlı ilişkiler modelini geliştirmek ve bu modeli 1961'den 1968'e kadar 52 ülkeyi içeren kümülatif verilerle test ederek daha önceki çalışmaların eksikliklerini gidermeye çalışmıştır. Ayrıca çalışmada araştırma dönemi 4 alt gruba ayrılmıştır. Bunun nedeni yapısal ilişkilerde zaman içinde meydana gelen değişimleri, özellikle de 1971-1973'de Bretton Woods sisteminin çöküşünün ve petrol fiyatlarındaki hızlı yükselme ve bunu izleyen yüksek dünya enflasyonunun kalkınma üzerindeki etkilerini tespit etmektir.

Salvatore, kendi kurduğu model çerçevesinde tahmin sonuçlarını değerlendirerek, dış ticaretin küçük sanayileşmiş ülkeler, küçük ilksel mal ihracatçısı ülkeler ve büyük ülkeler için ekonomik kalkınma üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu ve 1970'lerin başlarında özellikle de petrol fiyatlarındaki hızlı yükselme ve dünya enflasyonu ile uluslararası finans piyasasındaki kargaşanın ciddi kalkınma etkileri ve yapısal değişimler yarattığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte Salvatore, dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkinin kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde pozitif olduğunu saptamıştır. Bu sonuçla da, Myrdal, Prebisch ve Singer'in tezlerinin çürütüldüğünü, ancak Haberler ve Caves'in dış ticareti büyümenin motoru olarak gören görüşlerinin aşırı iyimser olduğunu ileri sürmüştür. Bunlara karşılık, Kravis, Chenery, Bhagwati, Balassa, Krueger ve Michaely'nin dış ticaretin ekonomik kalkınma sürecinde çok önemli olduğu, fakat büyümenin motoru olmaktan çok bir yardımcı niteliğinde olması gerektiği şeklindeki görüşlerine destek vermektedir. Çalışma aynı zamanda, ithal ikamesi ile sanayileşme politikasına fazlasıyla dayanmanın büyümeyi yavaşlatabileceği sonucunu da ortaya koymaktadır¹⁰⁹.

Daha önce yapılan çalışmalarda ele alınan örnek büyüklüğü ve seçilen ülkelere ilişkin eleştiriler yöneltten R.Kavoussi, 1984 yılında 1960-1978 dönemi için düşük ve orta

¹⁰⁸ Salvatore, *a.g.e.*, s.66-90.

¹⁰⁹ Aynı, s.85.

gelirli olarak iki gruba ayrılmış 73 GOÜ üzerinde bir çalışma yapmıştır¹¹⁰. Bu çalışmanın başlıca amacı, ihracat artışı ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin ülkelerin ulaştığı ekonomik kalkınma düzeyi ve ihracatın mal bileşiminden anlamlı ölçüde etkilenip etkilenmediğine test etmektir. Kavoussi'nin çalışması, birden fazla GOÜ kategorisini incelemesi özelliği ile diğer birçok çalışmadan ayrılmaktadır. Çalışmada, düşük gelirli ülkelerde de ihracat artışı ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmacı 73 GOÜ'yi kapsayan örnekte, Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan türettiği modeli kullanarak, ihracat artışı ile GSMH'nin büyüme oranı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğunu saptamıştır. Kavoussi bu sonucu "gelir düzeyleri ve ihracatın mal bileşimleri açısından oldukça farklı olan bir örnekte önemli ölçüde dikkat çekici" bulmuştur¹¹¹.

Elde edilen sonuçlar, düşük gelirli ülkelerde ihracattaki genişlemenin ihracatın bileşimine bağlı olmaksızın faktör verimliliğini arttırdığını göstermiştir. Ancak sonuçlar orta gelirli ülkeler için anlamlı bir şekilde farklıdır. Kavoussi'ye göre "eğer Az gelişmiş ülkeler, gelir düzeyi yükseldikçe ilksel mal ihracatına bağımlı kalırlarsa, faktör verimliliği üzerindeki etki azalacak, buna karşılık eğer ülkeler mamül mal ihracatına kayabiliyorlarsa faktör verimliliği üzerindeki etki de büyük ölçüde artacaktır"¹¹².

Sonuç olarak Kavoussi, büyüme ile ihracat arasındaki ilişkinin, sadece nispeten yüksek gelirli ülkelerle sınırlı olmadığını ve ihracat artışının ülkenin faktör verimliliğini artırıcı etki yarattığını belirterek, ihracat artışının, ilksel mal yönelimli orta gelirli ülkelerde faktör verimliliğini etkilemiyor görünmesine rağmen, ihracat ve GSMH büyüme oranlarının bu ekonomilerde pozitif ilişkili olduğunu ve bu sonucun, ilksel mal ihracatı daha gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeye katkıda bulursa bile, bunun daha çok sermaye birikimi oranının hızlanması yoluyla gerçekleştiğine inanmaktadır¹¹³.

1985 yılında R.Ram, 1960-1977 dönemi için 73 GOÜ'den oluşan bir örnek üzerinde yatay-kesit çalışması yapmıştır¹¹⁴. Ram, ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin çalışma dönemi boyunca gruplar arasında farklılık gösterip göstermediğini görmek için

¹¹⁰ Rostam M.Kavoussi, "Export Expansion and Economic Growth: Further Empirical Evidence", *Journal of Development Economics*, Vol.14 (1984), s.241-250.

¹¹¹ Aynı, s.243

¹¹² Aynı, s.248.

¹¹³ Aynı, s.248-249.

¹¹⁴ Rati Ram, "Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.33 (1985), s.415-425.

örneği, düşük ve orta gelirli ülkeler şeklinde ikiye bölmüştür. Çalışmanın dönemi de, 1960-1970 ve 1970-1977 olmak üzere iki alt döneme ayrılmıştır. Buradaki amaç 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik büyüme performansında ihracatın önemini saptamaktır. Yine Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan türetilen modelin tahmin sonuçları, ihracat ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. İhracatın büyüme üzerindeki etkisinin 1970'lerde orta gelirli ülkelerde, düşük gelirli ülkelere daha büyük olduğu ve ihracatın ekonomik büyüme için önemini bu yıllarda yükseldiği saptanmıştır. Rati Ram, 1987 yılında yaptığı bir başka çalışmada, ilişkiyi yeniden tahmin etmiştir¹¹⁵. Bu kez çalışmanın temel amacı 88 GOÜ'den oluşan örnek üzerinde iki ihracat-büyüme modelini tahmin etmektedir. Araştırmacı 1962-1982 dönemi için hem zaman serileri hem de yatay-kesit verileri kullanmıştır. Yatay-kesit çalışmada ülkeleri düşük ve orta gelirli şeklinde iki gruba ayırmış ve araştırma dönemini de 1962-1972 ve 1973-1982 şeklinde iki alt döneme bölmüştür. Ayrıca ilk modele açıklayıcı değişken olarak kamu harcamalarını da ilave etmiştir. Belli varsayımlar altında Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan türetilerek oluşturulan iki model, hem her ülkeye ait zaman serisi verileriyle hem de yatay-kesit verileri ile tahmin edilmiştir.

Zaman serisi verileri ile 88 ülkenin her birisi için ayrı ayrı yapılan tahminlerde, ülkeler arasında parametrik değişmeye rağmen ihracat-büyüme ilişkisinin ağırlık olarak pozitif olduğu saptanmıştır. Örneğin tümünde, ülkelerin %80'inden fazlası için ihracat değişkeninin katsayısı pozitifdir ve bu pozitif katsayıların yarısı ile %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu ilişkinin orta gelirli GOÜ grubunda düşük gelirli GOÜ'lere oranla daha kuvvetli olduğu saptanmıştır. Araştırmacı, bu sonuçların her ülke için ayrı ayrı tahmin yapmanın yararlılığını ve tamamen yatay-kesit verilere dayanmanın sakıncalarını gösterdiğini belirtmektedir¹¹⁶.

Yatay-kesit verileri ile 1960-1972 ve 1973-1982 dönemleri için, hem 88 ülkeden oluşan örneğin tümü hem de orta ve düşük gelirli ülke alt grupları için ayrı ayrı olmak üzere iki modelin parametrelerinin tahmini sonucunda, 1960-1972 dönemi için düşük gelirli GOÜ alt grubu hariç diğer tüm durumlarda, ihracat değişkenlerinin katsayılarının pozitif olduğu saptanmıştır. Sonuçlar tüm durumlarda, istatistiksel olarak anlamlıdır. İki

¹¹⁵ Rati Ram "Exports and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Time-Series and Cross-Section Data", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.36 (1987), s.51-72.

¹¹⁶ Ram, 1987, a.g.e., s.54.

dönem karşılaştırıldığında, ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin, ikinci dönemde daha yüksek olduğu görülmüştür.

Ram yatay-kesit sonuçlarının çoğu durumda ihracatın büyüme üzerindeki önemi konusunda, zaman serileri ile elde edilen sonuçları güçlendirdiğini ve 60'lı yıllardan 79'li yıllara geçildiğinde yapısal bir değişimin görüldüğünü belirtmektedir¹¹⁷.

1990 yılında I.Otani ve D.Villanueva gelir düzeylerine göre gruplandırılmış 55 GOÜ'den oluşan bir örnekte uzun dönemli bir büyüme performansının determinantlarını tespit etmeye çalışmışlardır¹¹⁸. Bu araştırma 1970-1985 yıllarını kapsayan bir dönem için yatay-kesit verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ihracat performansının, büyüme sürecinde diğer bağımsız değişkenlere (sırasıyla, yurtiçi tasarruf oranı, beşeri sermaye harcamalarının bütçe içindeki payı ve nüfus artış oranı) oranla önemli olduğunu saptamıştır. Tahmin edilen regresyon katsayısı, ihracat hacmindeki yıllık %10'luk bir artışın, kişi başına reel hasılanın büyüme oranını %4-5 kadar yükselttiğini göstermiştir. Araştırmacılar bu sonuçlara dayanarak "ihracat önderliğindeki büyüme stratejisinin, büyüme üzerinde daha doğrudan bir etkiye sahip olduğunu gösterdiği" sonucuna varmışlardır¹¹⁹.

Çalışmada, ekonomik kalkınma aşamasının büyüme sürecinde önemli olup olmadığını test etmek için, ülkeler kişi başına nominal GSMH bakımından, düşük, orta ve yüksek gelirli ülkeler olarak üç gruba ayrılmıştır. Tekrar yapılan analizler sonucunda, her üç grupta da korelasyon katsayısı yüksek bulunmakla birlikte, tahmin katsayılarının istatistiksel anlamlılığının, düşük ve yüksek gelir gruplarında orta gelir grubundan daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmacılar bu sonucun büyüme süreci ile birlikte ortaya çıkan bazı özelliklerle açıklanabileceğini belirtmişlerdir¹²⁰. Onlara göre, kalkınmanın ilk aşamasında büyümenin motoru büyük ölçüde ilkel mal ihracatının genişlemesine dayanmaktadır. Bu da düşük gelirli ülke grubunun performansı ile paralellik arz etmektedir. Ayrıca tasarruf oranı, ihracat performansı, beşeri sermayenin geliştirilmesi için yapılan harcamaların bütçe içindeki payı, nüfus artışı ve dış borçların reel faiz oranının büyüme ile regresyona tabi tutulduğu çalışmada, ihracat, tasarruf ve yatırım

¹¹⁷ Aynı, s.63.

¹¹⁸ Ichiro Otani and Delono Villanueva, "Long-Term Growth in Developing Countries and Its Determinants: An Empirical Analysis", *World Development*, Vol.18, No.6 (1190), s.769;783.

¹¹⁹ Otani and Villanueva, a.g.e., s.774.

¹²⁰ Otani, a.g.e., s.777.

arasındaki karşılıklı ilişkilerin de ekonomik kalkınmanın aşamaları boyunca değiştiği görülmüştür. İlk aşamada, sermaye stoku nispeten düşükken, ihracat-sermaye stoku oranı yüksektir ve yükselme eğilimi içindedir. Bunun sonucunda, yurtiçi tasarrufların sermaye stokuna oranı da yükselmektedir. Bu durum, sermaye mallarının ithalatını mümkün kılarak sermaye stoku ve hasılda daha hızlı büyümeye yol açmaktadır. Nitekim, ihracatın büyüme oranları ile hasılanın büyüme oranları arasındaki ilişkinin kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. İkinci aşamada ise, ihracat büyümesi yavaşlamakta, buna karşılık sermaye stoku artışı hızlanmaktadır. Bu da yurtiçi tasarruf oranlarının büyümesini yavaşlatmaktadır. Bu koşullar altında toplam ithalat içinde sermaye mallarının payı artmaktadır. Bu eğilim, üçüncü aşamada ihracat sektörü, tekrar büyümenin motoru olmaya başlayınca tersine dönmektedir.

Sonuç olarak, Otani ve Villianueva, ihracat sektöründeki genişlemenin büyüme üzerinde diğer değişkenlerden daha güçlü etkilere sahip olduğunu ortaya koyarak, ihracat ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu hipotezine önemli amprik destek sağlamışlardır.

5.4 Amprik Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

Buraya kadar incelenen amprik çalışmalarının tümü GOÜ'lerde ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasında oldukça kuvvetli bir ilişkinin olduğunu destekleyici sonuçlar vermektedir. Yukarıda incelenen amprik çalışmalar tüm yönleri ile ele alındığında, bu çalışmalarla ilgili şu sonuçlar çıkarılabilir;

1- Hemen hemen çalışmaların tümünde ihracat ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki, ekonomik büyüme çerçevesinde ele alınmıştır. Ekonomik büyüme, kalkınmanın en temel göstergelerinden birisini oluşturmakla birlikte, ilişkinin diğer kalkınma göstergeleri için de test edilmesi yararlı olabilir.

2-Çalışmaların çoğunda, yatay-kesit verileri ile yapılan analizler sözkonusudur. Bu tür analizlerde örneğe konu olan tüm ülkelere ait veriler kümülatif olarak ele alınmaktadır. Analizlerde zaman zaman GOÜ'ler gelir gruplarına ve ihracat yapılarına göre ayrı ayrı sınıflandırılmaktadır. Ancak, aynı GOÜ alt grubunda yer alan ülkeler arasında bile ekonomik performans ve yapı açısından önemli farklılıklar bulunduğu dikkate alındığında, kümülatif verilerle yapılan çalışmalar tek tek ülkeler açısından

değerlendirildiğinde yanılıcı sonuçlara ulaşma riski taşımaktadır. Bu nedenle, farklı GOÜ alt gruplarına giren çok sayıda her bir ülke için zaman serisi verilerine dayalı çalışmalar yapılmasının amaca daha iyi hizmet edeceği söylenebilir.

3-Harrod-Domar ve ikili-açık modelleri ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonu çerçevesinde tanımlanan tahmin modellerinde ekonomik büyüme, ihracat yanında diğer büyüme determinantları ile birlikte regresyon analizlerine tabi tutulmuştur. Bu tür çalışmalarda ihracat değişkeninin eşitliklere ilavesinin modellerin tahmin gücünü arttırdığı görülmüştür. Bu da ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin açık bir göstergesidir.

4-Ihracat değişkeni yanında, yabancı sermaye, yurtiçi sermaye, cari işlem hesabı gibi değişkenleri de tahmin modellerinde kullanan. çalışmalarda da genel olarak, ihracatın ekonomik büyümeyi etkilemekteki öneminin diğer değişkenlere oranla daha yüksek ve daha anlamlı olduğu saptanmıştır.

5-Çalışmaların önemli bir bölümünde, konu ihracat-büyüme boylamında ele alınmakla birlikte, hedeflenen amaçların dışında şu sonuçlara da ulaşıldığı görülmektedir;

a-) Birçok çalışmada ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, GOÜ'lerin ekonomik kalkınmışlık düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Genel olarak, ekonomik büyümenin ihracat performansından etkilenmesi için, ülkelerin belirli bir kalkınma aşamasına ulaşmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

b-) İhracatın bileşiminin ilişkinin derecesi üzerinde etkili olduğu ve genel olarak, söz konusu ilişkinin mamül mal ağırlıklı ihracat yapısına sahip GOÜ'lerde ihracatın ilksel mal ağırlıklı ülkelere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca, çeşitlendirilmiş üretim yapısına sahip olan nispeten büyük GOÜ'lerde ilişkinin derecesini küçük ülkelere oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır.

c-) Çok sayıdaki çalışmada, soruna dış ticaret ve sanayileşme stratejileri, dışa veya içe dönüklüğün, ilişkiyi ne yönde etkilediği açısından yaklaşmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak, ihracata yönelik kalkınma stratejileri izleyen GOÜ'lerde ihracat artışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin daha yüksek olduğu ve bu ülkelerin genel olarak daha yüksek büyüme performansı göstermiş oldukları görülmüştür.

d-) Dışsal şok ve ekonomik durgunluk dönemlerinde, iddia edilenin aksine ihracata yönelik strateji izleyen ülkelerde, büyüme performansının, ithal ikamesi stratejisi

izleyen ülkelere oranla daha az olumsuz etkilendiği belirlenmiştir. Ayrıca mamül mal ağırlıklı ihracat yapısına sahip ülkeler içinde aynı sonuca ulaşılmıştır.

e-) Bazı çalışmalarda ise, ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasındaki kuvvetli ilişkinin kaynağında faktör verimliliğini gören yaklaşımlarda, marjinal faktör verimliliğinin ihracat sektöründe, yurtiçi sektörlerle oranla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu durum, ihracata yönelik strateji izleyen ülkelerde başarılı büyüme performansının nedeni olarak gösterilmiştir.

Sonuç olarak ampirik çalışmalar başlangıçta sadece, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sorgulamakla yetinirken, daha sonra bu ilişki bakımından, GOÜ'ler arasındaki performans farklılıklarının nedenlerini araştırmaya yönelmiş ve giderek sorun farklı dış ticaret stratejileri açısından incelenmeye başlanmıştır. Çalışmaların temel ortak noktası, ekonomik büyümesini, ilksel mallara olan talepteki değişmelere bağlı kalmayarak ihracat yapısını çeşitlendiren ve mamül mallara doğru kaydıran dışa açık GOÜ'lerde ki bunlar ihracata yönelik dış ticaret ve sanayileşme stratejileri izlemişlerdir, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin daha güçlü olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

1. AMAÇ

Bu uygulamadaki temel amaç, ihracatın ekonomik kalkınmanın motoru olduğu tezinin farklı gelişmişlik düzeylerinde olan GOÜ'ler için test edilmesidir. Bu amaçla, ekonomide ihracat performansının göstergesi olarak seçilen ihracatın yıllık değerleri ile ekonomik büyüme ve kalkınma göstergeleri olarak belirlenen alt yapı değişkenleri arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü test edilmiştir. Bu ilişkinin belirlenmesinde kullanılan alt yapı değişkenleri iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümdeki değişkenler ekonomik büyüme göstergeleri olarak adlandırılan, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Gayrisafi Sabit Sermaye Birikimi (GSSB) dir. GSYİH' daki artışlar bir ülkede toplam gelirin arttığının ve ekonomik büyümenin gerçekleştiğinin en belirgin göstergesidir. Dolayısıyla ihracat performansı ile GSYİH test sonuçları ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bir diğer ekonomik büyüme göstergesi olarak belirlenen GSSB ile ihracat arasındaki pozitif yönde ilişki, ihracat sonucunda elde edilen gelirlerin ülkenin fiziki sermaye birikimini ve üretim kapasitesini arttırarak ekonomik büyümeye katkı sağladığının göstergesi olarak kabul edilmektedir.

İkinci bölümde yer alan altyapı değişkenleri ise, enerji, haberleşme ve eğitimidir. Seçilen bu değişkenlerden ilki, ekonominin toplam enerji ihtiyacını temsil eder. Bir ülkede uzun dönemde enerji kullanımında meydana gelen artışlar, o ülkede üretim kapasitesinin arttığının ve üretim imkanları eğrisinin dışa doğru genişlediğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla ihracat performansı ile enerji ihtiyacı arasındaki test sonuçları, ihracattaki değişmelerin ülkenin fiziki sermaye düzeyi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Çalışmada, ekonomik kalkınma göstergesi olarak alınan diğer bir altyapı değişkeni haberleşmedir. Bilişim teknolojisinin hızla ve akıllamaz düzeyde gelişmesine bağlı olarak ülkelerin küreselleşen dünyada rekabet gücünü koruyabilmesi ve arttırabilmesi giderek haberleşme sistemlerine bağımlı hale gelmektedir. Dolayısıyla ülkelerin sağlıklı bir haberleşme sistemine sahip olmaları global piyasalarda rekabet

gücünü arttıracaktır. Çalışmada, haberleşme altyapısını temsil etmek üzere 100 kişi başına düşen kullarımdaki telefon sayısı alınmıştır. Bu altyapı değişkenini temsil etmek için başka göstergeler de vardır (Bilgisayar, Fax, İnternet vs.). Ancak araştırma dönemi ve araştırmaya konu olan ülkelerin GOÜ olması, istatistiki veri bulma konusunda sıkıntı yaratmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, ihracat ile haberleşme arasında pozitif bir ilişkinin bulunması, ihracatın, ülkenin üretim kapasitesi ve toplumsal refahı üzerinde olumlu katkıda bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Ekonomik kalkınma göstergesi olarak alınan son altyapı değişkeni, ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan beşeri sermayeyi temsil eden eğitimidir. Ülkenin beşeri sermaye artışının ifadesi olarak, araştırma geliştirme harcamaları, önemli bir belirleyici olmakla birlikte, araştırma kapsamına alınan ülkelerin özellikleri, ele alınan zaman aralığı veri bulma bakımından sorun yaratmaktadır. Bu yüzden eğitim değişkeninin göstergesi olarak, ilköğretim düzeyinde okula kayıtlı toplam öğrenci sayısı alınmıştır. ihracat ile eğitim arasındaki pozitif ilişki, ihracat performansının ülkenin beşeri sermayesinin artmasına katkı sağladığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Bu çalışmada, yapılan istatistiksel testler ve kurulan modellere ilişkin analizlerde altyapı değişkenlerinin her biri için belirli “Ceteris Paribus” koşulları geçerlidir. Ayrıca altyapı değişkenlerinin hiçbirisi tek başına, ekonomik kalkınmanın yeterli bir göstergesi olarak kabul edilmemekle beraber, analiz sonuçları bir bütün olarak ele alındığında, ekonomik kalkınma ve dış ticaret arasındaki ilişki konusunda fikir verdiğine inanılmaktadır.

2. KAPSAM

İhracat ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi GOÜ’ler açısından ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma 14 GOÜ’yi kapsamaktadır. Bu ülkeler ekonomik kalkınmışlık göstergesi olan kişi başına düşen GSYİH düzeylerine göre 4 gruba ayrılmaktadır. Bu ayırım, araştırma döneminin ortasına rastlayan 1990 yılındaki Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) verilerine göre yapılmıştır (UNCTAD, Handbook of International Trade and Development Statistics, United Nations, New York, 1992)

Bu sınıflandırmaya göre, 4 gruba ayrılan ülkeler aşağıda şekilde oluşturulmuştur;

1) Petrol İhracatçısı GOÜ'ler

- Meksika
- Nijerya
- Suudi Arabistan

2) Yüksek Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler

- Güney Kore
- Singapur
- Venezuela

3) Orta Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler

- Arjantin
- Brezilya
- Tayland
- Türkiye

4) Düşük Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler

- Endonezya
- Hindistan
- Kenya
- Pakistan

Çok sayıda GOÜ arasından araştırma kapsamına bu ülkelerin alınmasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, seçilen ülkelerin ekonomik büyüklük, uyguladıkları dış ticaret stratejileri, üretim ve ihracat yapıları bakımından farklılıklar göstermesidir. İkinci neden ise, analizlerde kullanılan ekonomik büyüme ve kalkınma göstergelerine ilişkin istatistiki verilerin bulunabilirliğidir. Ayrıca, ikinci nedenden dolayı araştırma kapsamına daha fazla sayıda GOÜ'nin dahil edilmesi ve örneğin büyütülmesi söz konusu olamamıştır.

Araştırma 1980-1998 yıllarını içine alan 19 yıllık bir dönemi kapsamaktadır.

3. VERİ SETİ

İhracat ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin ortaya konulmasında seçilen değişkenlere ilişkin tüm veriler 1980-1998 dönemini içeren yıllık zaman serisi verilerinden oluşmaktadır.

İhracat değişkenine ilişkin veriler sadece mal ihracatını kapsayan yıllık verilerdir. GSYİH, ekonomide bir yıl içerisinde üretilen toplam yurtiçi hasılayı, GSSB'ne ilişkin veriler ise ülkenin sabit sermaye birikimine bir yıl içerisinde yapılan gayri safi ilaveyi ifade etmektedir.

Ekonomik büyüme göstergeleri olarak seçilen GSYİH ve GSSB ile ihracata ilişkin veriler parasal göstergeler olduğundan, her ülkenin ulusal paraları cinsinden elde edilen bu değerler, her yıla ait cari döviz kuru üzerinden ABD dolarına dönüştürülerek enflasyon etkileri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Enerji değişkenine ilişkin veriler bir yılda ekonominin kullandığı toplam enerji miktarını gösteren verilerdir. Bu değerler içinde kömür, linyit, diğer katı yakıtlar, ham petrol, doğal gaz, nükleer , hidroelektrik ve jeotermal enerji gibi tüm enerji türleri yer almaktadır. Tüm ülkeler için Uluslararası Enerji Ajansı'nın (International Energy Agency, World Energy Statistics, OECD, 1981-1999) çeşitli kaynaklarından derlenen bu veriler, ilgili kaynaklarda, 1milyon ton petrol eşiti olarak hesaplanmıştır.

Kalkınma göstergesi olarak alınan altyapı değişkenlerinden haberleşme için 100 kişi başına düşen kullanımdaki telefon sayısı alınmıştır.

Son olarak, beşeri sermayenin göstergesi olarak seçilen eğitime ilişkin veriler, tüm ülkeler için hem resmi hem de özel okullarda kayıtlı ilköğretimdeki toplam öğrenci sayıdır.

Enerji dışındaki tüm veriler IMF, International Financial Statistics Yearbook ve DİE yıllıklarından elde edilmiştir.

4. YÖNTEM

Çalışmada, 1980-1998 dönemini içeren zaman serisi verilerine dayanarak, ihracat ile ekonomik kalkınma ve büyüme göstergeleri olan GSYİH, GSSB, enerji, haberleşme

ve eğitim arasındaki ilişkiler regresyon analizi ve nedensellik çözümlemesi yöntemleri kullanılarak araştırılmaya çalışılmıştır.

İhracat ile ekonomik büyüme (GSYİH) arasındaki nedensel ilişkinin varlığını ve yönünü tespit etmek amacıyla, söz konusu iki değişkenin 1980-1998 dönemini içeren veri seti kullanılarak her ülke için “Granger Nedensellik Testi” yapılmıştır. Nedensellik testlerinin genel amacı, iki değişken arasında nedensel ilişkinin araştırılmasıdır. Nedensel ilişkilerin araştırılması değişkenlerin modellenmesi aşamasında ilişkilerin yönünün belirlenmesinde, hangi değişkenin bağımlı hangisinin bağımsız olduğunun saptanmasında kullanılır. Uygulamada pek çok nedensellik testi kullanılmaktadır. Fakat bu çalışmada nedensel ilişkinin varlığının ve yönünün belirlenmesinde, pratikte sık kullanılan Granger nedensellik testi tercih edilmiştir. Granger ve diğer nedensellik testlerinin uygulanabilmesi ve doğru yorum yapmak için serilerin durağan olması gerekmektedir. İktisadi uygulamalarda kullanılan veriler genelde durağan değildir. Yıllık olarak düzenlenmiş zaman serilerinde durağanlığı bozan trend unsuruna, mevsimlik, aylık, üç aylık düzenlenmiş zaman serilerinde ise, trend unsurunun yanında mevsimlik dalgalanmaların etkisi görülmektedir. Bu çalışmadaki zaman serileri verilerinin durağan olup olmadıkları otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon fonksiyonu grafikleri kullanılarak tespit edilmiş ve veriler yıllık olarak düzenlenmiş olduğundan hepsinde trend unsurunun etkisine rastlanmıştır. Her ülke için zaman serileri verileri logaritmik I. dereceden farklarının alınması suretiyle durağan hale getirilmiştir. Ayrıca her ülke için değişkenlerin optimal gecikme yapısı tespit edilerek durağanlaştırılmış seriler nedensellik testine tabi tutulmuştur.

Granger nedensellik testi ile nedensel ilişkinin ihracattan GSYİH’ya mı yoksa GSYİH’den ihracata doğru mu olduğunun saptanması amacıyla aşağıdaki iki model tahmin edilmiştir;

$$X_t^* = \alpha + \beta_1 X_{t-1}^* + \beta_2 Y_{t-1}^* \quad (3.1)$$

$$Y_t^* = \alpha + \delta_1 X_{t-1}^* + \delta_2 Y_{t-1}^* \quad (3.2)$$

Bu modellerde;

X_t^* ; t dönemindeki ihracat

Y_t^* ; t dönemindeki GSYİH

Y_{t-1}^* ; t-1 dönemindeki GSYİH

X_{t-1}^* ; t-1 dönemindeki ihracatı ifade etmektedir.

(3.1) nolu model, X_t^* ve Y_t^* nin durağan olduğu varsayıldığında, ihracatın t dönemindeki değerinin, ihracatın ve GSYİH'nin bir yıl gecikmeli değerlerine bağlı olduğu anlamına gelmektedir¹²¹. (3.2) nolu model ise, GSYİH'nin t dönemindeki değerinin, ihracatın ve GSYİH'nin 1 yıl gecikmeli değerlerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. (3.1) ve (3.2) nolu modeller SEK (Sıradan Enküçük Kareler) tekniği ile tahmin edildikten sonra aşağıdaki dört durumdan birisi ortaya çıkmaktadır¹²²;

1) (3.1) nolu modelde β_2 katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ($\beta_2 \neq 0$) ve (3.2) nolu modelde δ_2 katsayısı istatistiksel olarak anlamsız ($\delta_2=0$) ise, “GSYİH, ihracatın Granger nedenidir” şeklinde ifade edilir. GSYİH'dan ihracata doğru tek yönlü nedensellik vardır.

2) (3.1) nolu modelde $\beta_2=0$ ve $\delta_2 \neq 0$ olduğu durumda “İhracat, GSYİH'nin Granger nedenidir” şeklinde yorumlanır. İhracattan GSYİH'ya doğru tek yönlü nedensellik vardır.

3) Her iki modelde de parametre katsayıları β_2 ve δ_2 istatistiksel olarak anlamlı ise, ($\beta_2 \neq 0$, $\delta_2 \neq 0$) “Hem ihracat GSYİH'nin hem de GSYİH ihracatın Granger nedenidir.” İhracat ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik (feedback) söz konusudur.

4) Her iki modelde de β_2 ve δ_2 parametre katsayıları istatistiksel olarak anlamsız ($\beta_2=0$ ve $\delta_2=0$) olduğunda, ihracatın ve GSYİH'nin birbirlerinden bağımsız oldukları, iki değişkenin birbirlerinin nedeni olmadığı anlamına gelmektedir.

İhracat ile ekonomik kalkınma ve büyüme arasındaki ilişkiler, regresyon analizleri ile de değerlendirilmiştir. Regresyon analizlerinde aşağıda gösterilen iki model kullanılmıştır;

$$Y_t = \alpha + \beta_1 X_t + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

$$Y_t = \alpha + \beta_1 X_t + \beta_2 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

¹²¹ Erkan Işığışık, *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994), s.92.

¹²² Mustafa Özer, “Reel Döviz Kurları ile Nominal Döviz Kurları Arasındaki Nedensellik”, *Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Dergisi*, Cilt.1 (Haziran-1994), s.119.

Bu modellerde;

X_t ; Cari ihracatın değerini,

X_{t-1} ; 1 yıl gecikmeli ihracat değerini,

Y_t ; Bağımlı değişkenin cari değerini,

ε_t ; t dönemi hata terimini ifade etmektedir.

(3.3) nolu model cari ihracatın bağımsız değişken, ekonomik kalkınma ve büyüme göstergelerinden herhangi birinin bağımlı değişken olduğu model iken, (3.4) nolu model ise, bağımlı değişken aynı kalmak suretiyle, cari ihracatın ve 1 yıl gecikmeli ihracatın bağımsız değişken olduğu modeli ifade etmektedir.

Çalışmada, ihracatın 1 yıldan daha fazla gecikmelerinin (2,3,.. yıl gibi) modele dahil edilmesi regresyon tahminlerinde çoklu doğrusallık sorununu ortaya çıkardığından sadece 1 yıl gecikmeli ihracat değeri modele bağımsız değişken olarak dahil edilmiştir. (3.4) nolu modele 1 yıl gecikmeli ihracat değişkeninin alınmasındaki neden, ihracat performansındaki değişmelerin altyapı değişkenleri üzerinde göstereceği etkinin belirli bir zaman alabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, ihracat yolu ile elde edilen kazançlar bazen hemen yatırıma dönüşmemekte, belirli bir zaman geçmesi gerekmektedir.

Bu iki model kullanılarak yapılan regresyon analizi tahminlerinde, zaman serileri ile yapılan ekonometrik çalışmalarda sıkça görülen ardışık bağımlılık (otokorelasyon; hata terimleri arasındaki ilişki) sorununa rastlanmıştır. Ardışık bağımlılık içeren SEK tahminleri ile bulunan parametreler etkin olmayan parametrelerdir. Çalışmada da yapılan SEK tahminlerinde Durbin Watson test istatistiği kullanılarak otokorelasyonun varlığı test edilmiş ve pozitif otokorelasyona rastlanmıştır. Otokorelasyonun olduğu regresyon modelleri üzerinde yorum yapmak anlamlı olmayacağından, otokorelasyonu giderme yoluna başvurulmuştur ve Aitken Genelleştirilmiş En Küçük Kareler adıyla bilinen ekonometri tekniğine eşdeğer olan yöntem kullanılarak gerekli dönüşümler yapılmıştır¹²³

¹²³ A. Koutsoyiannis, **Ekonometri Kuramı**, Çeviren: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen,(Ankara: Verso Yayıncılık,Ekim 1989), sy.221.

Bu yönteme göre, SEK yöntemi ile modellerde ardışık bağımlılık belirlendikten sonra;

$$\hat{\rho} = 1 - \frac{1}{2}d \quad d; \text{ Durbin Watson test istatistik değeri}$$

eşitliği ile $\hat{\rho}$ tahmini bulunmuştur. $\hat{\rho}$ tahmin değerini kullanarak aşağıdaki dönüşümler söz konusu bağımlı ve bağımsız değişkenler verilerine uygulanmıştır. Açıklanan bu dönüşüm, ilk verilerden, değişkenlerin önceki dönem değerleriyle $\hat{\rho}$ değerinin çarpımını çıkarmaktır.

$$Y_t^* = Y_t - \hat{\rho}Y_{t-1}$$

$$X_t^* = X_t - \hat{\rho}X_{t-1}$$

$$X_{t-1}^* = X_{t-1} - \hat{\rho}X_{t-2}$$

Dönüştürülmüş verilerden oluşan model aşağıdaki gibidir;

$$Y_t^* = \alpha + \beta_1 X_t^* + v_t$$

$$Y_t^* = \alpha + \beta_1 X_t^* + \beta_2 X_{t-1}^* + v_t$$

Bu modeller için yapılan regresyon analiz sonuçları, tahmin edilen modellerin hemen hemen hepsinde otokorelasyon sorununun ortadan kalktığını göstermiştir ve böylece elde edilen tahmin sonuçları istatistiksel olarak daha anlamlı hale gelmiştir. EK'te verilen regresyon analiz sonuçları dönüşüm yapıldıktan sonraki veriler kullanılarak elde edilen SEK tahminlerine ait değerleri göstermektedir. Tahmin edilen parametrelerin altında, parametreye ait t istatistik değerleri parantez içinde gösterilmiştir ve %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılıkları sınanmıştır. Otokorelasyon içeren SEK tahmin sonuçlarına çalışmada yer verilmemiştir.

5. UYGULAMA SONUÇLARININ ANALİZİ

5.1. Petrol İhracatçısı GOÜ'ler

5.1.1. Meksika

Meksika için elde edilen nedensellik sonuçları, Tablo 3.1'de verilmiştir. Buna göre, GSYİH'nın ihracata neden olup olmadığının test edildiği I. modelde F istatistiğinin

olasılık değeri (0.83398), %5 anlam düzeyinden (0.05) büyük olduğundan sıfır hipotezi kabul edilmiştir. II. modelde de F olasılık değeri anlam düzeyinden büyük olduğundan sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre ne GSYİH'dan ihracata ne de ihracattan GSYİH'ya doğru nedensel ilişkiye rastlanmamıştır. İki değişken birbirinden bağımsızdır.

Tablo 3.1 Meksika için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	0.04549	0.83398	H_0 KABUL
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	0.13825	0.71523	H_0 KABUL

Meksika'ya ilişkin regresyon analizi sonuçları (EK.1) de verilmiştir. Buna göre cari ihracat ile GSYİH arasında (t istatistik değerlerinin % 5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmasından dolayı) anlamlı ve (ihracat değişkeninin katsayı değerinin pozitif olmasından dolayı) pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. İki değişken arasında regresyon analiz sonuçlarına dayanarak bir ilişkinin varlığının tespit edilmesi, söz konusu değişkenler arasında nedensel ilişki olduğunu göstermez. Fakat iki değişken arasında ilişki yoksa, bu, değişkenler arasında nedensel bir ilişkinin de olmadığını göstermektedir¹²⁴. İhracatın 1 yıl gecikmeli değerinin de ilave edildiği regresyon modelinde elde edilen SEK sonuçlarına ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri istatistiksel olarak anlamsızdır.

GSSB için yapılan SEK tahminlerine göre, cari ihracatın bağımsız değişken olduğu birinci modelde ve bir yıl gecikmeli ihracatın bağımsız değişken olarak yer aldığı ikinci modelde ancak %10 anlam düzeyinde zayıf bir ilişki saptanmıştır.

¹²⁴ Işığışık, a.g.e., s.35.

Ekonomik kalkınma göstergelerinden biri olan enerji ile cari ihracat arasında % 5 AD istatistiksel anlamda bir ilişki yokken % 10 AD pozitif bir ilişkiye rastlanmıştır. Sabit terimin katsayısının t değerinin yüksek olması Meksika’da enerji tüketimini etkileyen ihracat dışında etmenlerin varlığını ifade etmektedir.

Haberleşme ve cari ihracat arasındaki ilişkinin SEK tahmininden elde edilen sonuçlara göre bu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bir yıl gecikmeli ihracatın dahil edildiği ikinci modelde de aynı bulgulara rastlanmıştır.

Diğer bir ekonomik kalkınma göstergesi olan eğitim ile de cari ihracat ve bir yıl gecikmeli değerinin yer aldığı I. ve II. modellerde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

5.1.2. Nijerya

Nijerya için yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarında (Tablo 3.2), %5 AD ihracattan GSYİH’ ya doğru nedensel ilişki bulunmazken, GSYİH’ dan ihracata doğru tek yönlü nedenselliğe rastlanmıştır. Bu sonuca göre, GSYİH ihracatın nedenidir.

Tablo 3.2 Nijerya için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	4.58336	0.04912	H_0 RED
(II) H_0 : İhracat GSYİH’ya Granger anlamında neden olmaz.	0.61425	0.44539	H_0 KABUL

İhracatın bağımsız değişken olarak alındığı regresyon analizi sonuçları (EK.2) incelendiğinde, Nijerya’da GSYİH ile cari ihracat arasında istatistiksel olarak anlamlı ve

pozitif bir ilişkiye rastlanmıştır. İhracatın 1 yıl gecikmeli değerine ilişkin sonuçlarda ise parametre katsayıların t değerleri % 5 AD istatistiksel olarak anlamsızdır.

GSSB için yapılan SEK tahminlerinde cari ihracat ile arasında pozitif bir ilişkiye rastlanırken 1 yıl gecikmeli değerinin yer aldığı modelde %10 AD pozitif bir ilişki söz konusudur. Her iki modelde de ardışık bağımlılık yoktur.

Enerji ihtiyacı ile cari ihracat ve 1 yıl gecikmeli ihracat arasındaki regresyon analizi sonuçları bu değişkenler arasında istatistiksel anlamda bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Haberleşme için yapılan SEK tahminlerinde cari ihracatın tek bağımsız değişken olduğu I. modelde istatistiksel anlamda bir ilişki olmadığı, buna karşın 1 yıl gecikmeli ihracat değişkeninin dahil edildiği II. modelde pozitif yönde bir ilişki görülmektedir. Buradan ihracat sonucu elde edilen kazançların, haberleşme altyapısında ancak bir yıl sonra yatırıma dönüştüğü sonucu çıkarılabilir.

Eğitim ile ihracat arasında her iki modelde de istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkiye rastlanmıştır. II. modelin determinasyon katsayısı ($R^2=31,34$), I. modelin determinasyon katsayısından ($R^2=15,64$) daha yüksek çıkmıştır. Bir yıl gecikmeli ihracat değişkeninin eğitim üzerindeki etkisinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak hem I. hem de II. modelde sabit terim katsayılarının 59,00 ve 52,128 gibi oldukça yüksek olması ihracat performansının Nijerya'da eğitim altyapısının tek başına önemli bir kaynağı olmadığını göstermektedir.

5.1.3. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan için yapılan Granger nedensellik test sonuçlarının verildiği Tablo3.3' e göre % 5 AD ihracattan GSYİH'ya ,GSYİH'dan da ihracata doğru çift yönlü nedensellik olduğu görülmektedir. İhracat gelirlerinin ekonomi içinde çok önemli yer tuttuğu bu ülkede ihracat performansındaki değişmelerin ekonomik büyümeyi, büyümedeki değişmelerin de ihracatı etkilediği ve etkinin dinamik bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Tablo 3.3 Suudi Arabistan için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	9.05589	0.00880	H_0 RED
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	6.77709	0.01997	H_0 RED

Bu ülke için yapılan regresyon analizi sonuçları (EK.3) incelendiğinde, ekonomik büyüme göstergesi olan GSYİH ile cari ihracat arasında % 5 AD istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. İhracatın 1 yıl gecikmeli değerinin de bağımsız değişken olarak dahil edildiği modelin SEK tahminlerinde de parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Her iki modelden elde edilen sonuçlarda, ihracat performansının GSYİH'daki değişimleri açıklama yüzdesi (R^2), I. modelde %39, II modelde %49'dur. Her iki modelde de sabit terimlerin katsayılarının yüksek olmasından hareketle (23,419 ve 18.31) , ihracat performansının GSYİH'daki değişimlerde tek başına önemli bir belirleyici olduğu söylenemez.

Diğer bir ekonomik büyüme göstergesi olan GSSB için yapılan SEK tahminlerinde I. ve II. modellere ilişkin parametre katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Altyapı değişkenleri için yapılan regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, cari ihracat ve 1 yıl gecikmeli ihracat ile enerji arasında her iki model parametrelerinin de istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Haberleşme için yapılan SEK tahminlerinde cari ihracat ile haberleşme arasında bir ilişki bulunamazken, 1 yıl gecikmeli ihracatın dahil edildiği modelde istatistiksel anlamda bir ilişkiye rastlanmıştır.

Haberleşmede olduğu gibi eğitim altyapısı üzerinde de cari ihracatın değil bir yıl gecikmeli ihracatın etkili olduğu söylenebilir. Bu modelden elde edilen determinasyon

katsayısının %34 olmasının yanında ayrıca sabit terimin t istatistik değerinin yüksek olması (63,193), eğitim altyapısını ihracat performansı dışında etkileyen başka etkenlerin olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak, Suudi Arabistan'da ihracat performansı ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Altyapı değişkenleri ile ihracat arasındaki ilişkinin ise daha çok 1 yıl gecikmeli ihracat değerlerinden etkilendiği görülmektedir.

5.2. Yüksek Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler

5.2.1. Güney Kore

Güney Kore için yapılan Granger nedensellik test sonuçları (Tablo 3.4) ihracattan GSYİH'ya doğru % 5 anlam düzeyinde tek yönlü nedensel ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.4 Güney Kore için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	0.06113	0.80808	H_0 KABUL
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	2.30834	0.04948	H_0 RED

Ekonomik büyüme ve kalkınma göstergeleri olan altyapı değişkenleri ile ihracat arasındaki regresyon analizi sonuçları EK.4'de verilmiştir. GSYİH için yapılan SEK tahminlerine ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri, hem cari ihracat hem de

1 yıl gecikmeli ihracat değerleri ile GSYİH arasında % 5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. I. modelde determinasyon katsayısı %87, II. modelde % 84 olması, ihracat ile GSYİH arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer bir ekonomik büyüme göstergesi olan GSSB ile cari ihracat ve bir yıl gecikmeli ihracat arasında da % 5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Güney Kore için elde edilen bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ihracat performansının ekonomik büyüme ile pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilediği, dolayısıyla dış ticaretin ekonomik büyümenin motoru olduğu hipotezini desteklediği görülmektedir.

Ekonomik kalkınma göstergesi olan diğer altyapı değişkenleri için yapılan regresyon analiz sonuçları incelendiğinde, enerjiyi açıklamada ihracat performansının cari değerlerinin yeterli olmadığı, 1 yıl gecikmeli değerlerinin daha anlamlı sonuçlar verdiği bulunmuştur. Fakat II. modelin sabit teriminin t istatistik değerinin yüksekliği (23,045), enerji ihtiyacını ihracat performansı dışında belirleyen başka kaynakların olduğunu göstermektedir.

Haberleşme için yapılan SEK tahminlerine göre, her iki modele ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. I. modele ilişkin determinasyon katsayısı % 81 iken II. modelde bu katsayının %88 olmasından dolayı haberleşme ile cari ve 1 yıl gecikmeli ihracat arasında (II. model) daha kuvvetli bir ilişki olduğu söylenebilir.

Eğitim için yapılan SEK tahminlerinde I. ve II. modele ilişkin parametre katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Sonuç olarak, Güney Kore’de ihracat performansı ile kalkınma göstergeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin bulunması, ihracatın ekonomik kalkınmanın motoru olduğu hipotezini destekler niteliktedir.

5.2.2. Singapur

Singapur için yapılan Granger nedensellik testi sonuçları (Tablo 3.5), % 5 AD iki değişken arasında ihracattan GSYİH’ya doğru tek yönlü nedensel ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.5 Singapur için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	1.19457	0.29165	H_0 KABUL
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	2.968	0.02292	H_0 RED

Ekonomik büyüme göstergeleri için yapılan regresyon analiz sonuçları (EK.5), GSYİH ile cari ihracat arasında, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak, II. modelin daha anlamlı olduğu ve bu modelde yer alan bir yıl gecikmeli ihracat değişkeninin, GSYİH'daki değişimleri daha iyi açıkladığı söylenebilir.

GSSB için yapılan SEK tahmin sonuçlarına göre hem I. model hem de II. modele ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri % 5 AD istatistiksel olarak anlamlıdır. Ancak II. modelin determinasyon katsayısının (% 90) yüksek olması 1 yıl gecikmeli ihracatın GSSB'deki değişiklikleri açıklamada daha etkili olduğunu göstermektedir.

Diğer kalkınma göstergeleri için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre enerji, haberleşme ve eğitim değişkenleri ile cari ihracat arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İhracat performansının gecikmeli değerinin haberleşme değişkenindeki değişimleri açıklama yüzdesinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Eğitim ile ihracat performansı arasında her iki modelde de istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

Sonuç olarak Singapur için elde edilen sonuçlar , ihracatın ekonomik büyümeyle birlikte ekonomik kalkınmanın da motoru olduğu hipotezini destekler niteliktedir.

5.2.3. Venezuela

Venezuela için yapılan nedensellik testi sonuçları (Tablo 3.6) incelendiğinde, ihracatın bağımlı değişken olduğu I. modelde ve GSYİH'nin bağımlı değişken olduğu II. modelde F istatistiğinin olasılık değerleri (0.00826 ve 0.00822) % 5 AD 0.05'ten küçük olduğundan modeller istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu yüzden sıfır hipotezleri red edilir, alternatif hipotez kabul edilir. Bu sonuçlar Venezuela 'da hem GSYİH'dan ihracata hem de ihracattan GSYİH'ya doğru çift yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.6 Venezuela için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	9.03588	0.00886	H_0 RED
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	9.25879	0.00822	H_0 RED

GSYİH için yapılan SEK sonuçlarına göre (EK.6) , hem I. hem de II. modelde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. GSSB'ne ilişkin regresyon analizi incelendiğinde, cari ihracatın yer aldığı I. modele ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Fakat determinasyon katsayısına göre ($R^2=0.15$) aralarındaki ilişki oldukça zayıftır. 1 yıl gecikmeli ihracat değişkeninin yer aldığı II. modelde katsayılar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Diğer kalkınma göstergeleri için yapılan regresyon analizi sonuçlarına ilişkin parametre katsayılarının t istatistikleri % 5 AD istatistiksel olarak anlamsızdır.

Sonuç olarak, Venezuela'da ihracat performansının ekonomik büyüme de önemli bir rol oynadığı ancak diğer ekonomik kalkınmada önemli bir katkısı olmadığı söylenebilir

5.3. Orta Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler

5.3.1. Arjantin

Arjantin için yapılan Granger nedensellik test sonuçları (Tablo 3.7) incelendiğinde, ihracatın GSYİH'ya neden olup olmadığının test edildiği II. modelde F istatistiğinin olasılık değeri (0.00191) 0.05 değerinden küçük olduğundan ihracatın GSYİH'ya neden olduğu hipotezi kabul edilir. I. model sonuçları GSYİH'dan ihracata doğru nedenselliğin olmadığını göstermektedir.

Tablo 3.7 Arjantin için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	3.07658	0.09983	H_0 KABUL
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	14.1117	0.00191	H_0 RED

GSYİH için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre (Tablo 3.7) her iki modelde de ihracat ile GSYİH arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Diğer ekonomik büyüme göstergesi olan GSSB için yapılan SEK tahmin sonuçlarından elde edilen katsayıların t istatistik değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır.

Enerji ihtiyacı ile cari ve 1 yıl gecikmeli ihracat değişkenleri arasında her iki modelde de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye rastlanmıştır. Haberleşme ile cari ihracat arasında pozitif bir ilişki olmasına rağmen katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları görülmektedir. Ancak 1 yıl gecikmeli ihracat değişkeninin de yer aldığı modele ilişkin SEK tahminlerinde parametre katsayılarının t istatistik değerleri, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Eğitim ile ihracat performansı arasında her iki modelde de istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Sonuç olarak, ihracat performansının Arjantin'de ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Ancak kalkınma göstergeleri üzerinde aynı derecede etkili olduğu ifade edilemez.

5.3.2. Brezilya

Brezilya için yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 3.8, ihracattan GSYİH'ya doğru nedensel ilişki olmadığını, sadece GSYİH'dan ihracata doğru tek yönlü nedensel ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.8 Brezilya için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	5.13889	0.03861	H_0 RED
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	2.42796	0.14003	H_0 KABUL

GSYİH için yapılan SEK tahminlerinde (EK.8), cari ihracatın bağımsız değişken olduğu I. modelin determinasyon katsayısının % 80 olduğu ancak parametre katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bir yıl gecikmeli ihracatın alındığı II. modelde ihracat performansı ile GSYİH arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ancak her iki modelde de sabit terim katsayılarının t istatistik değerlerinin yüksekliği (16.35 ve 14.15) incelenen dönemde, GSYİH arasında ihracat dışında önemli etkenlerin bulunduğuna işaret etmektedir.

GSSB ile cari ihracat arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmakla birlikte, ihracat performansının GSSB'deki değişimleri açıklama yüzdesinin % 17 gibi oldukça düşük bir değer olması iki değişken arasında düşük bir ilişki olduğunu göstermektedir. GSSB ile 1 yıl gecikmeli ihracat arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Diğer kalkınma göstergeleri için yapılan SEK tahminleri genel olarak incelendiğinde, sadece cari ihracatın bağımsız değişken olarak alındığı I. modellere ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri % 5 AD istatistiksel olarak anlamsızdır. Bir yıl gecikmeli ihracatın da bağımsız değişken olarak alındığı II. modellerde ise parametre katsayılarının anlamlı olması, gecikmeli ihracat değerlerinin kalkınma göstergeleri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ancak eğitim ve enerji ihtiyacına ilişkin modellerde sabit katsayılarının yüksekliği, ihracat performansı dışında bu göstergeleri etkileyen önemli kaynakların olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Brezilya için, ihracat performansının ekonomik büyüme üzerinde etkisi olmakla birlikte, bu etkinin düşük olduğu söylenebilir. Diğer yandan ekonomik kalkınmayı etkileyen ihracat dışında başka faktörlerin etkili olduğu görülmektedir.

5.3.3. Tayland

Tablo 3.9 Tayland için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) $H_0: H_0$: GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	0.04196	0.95905	H_0 KABUL
(II) İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	19.2391	0.00018	H_0 RED

Tayland için yapılan Granger nedensellik test sonuçları (Tablo 3.9) GSYİH'dan ihracata doğru nedensel ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da, Tayland'da ihracat

performansında meydana gelen değişmelerin GSYİH'daki değişmelerin nedeni olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Ekonomik büyüme göstergeleri olarak belirlenen GSYİH ve GSSB için yapılan SEK tahminlerinde (EK.9), hem cari ihracat hem de bir yıl gecikmeli ihracatın yer aldığı iki modele ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca bu modellerin determinasyon katsayılarının % 95 ve %99 gibi çok yüksek değerler alması, ihracat performansı ile ekonomik büyüme göstergeleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Toplam enerji ihtiyacı ile ihracat performansı arasındaki SEK tahmin sonuçlarına ilişkin modeller incelendiğinde, cari ve gecikmeli ihracat ile enerji arasında oldukça yüksek bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak bu modellerde istatistiksel olarak anlamlı parametre yoktur. Ayrıca her iki model için sabit terimlerin t istatistik değerlerinin yüksek olması (51.75 ve 52.24) enerji ihtiyacını belirleyen ihracat performansı dışında faktörler olduğunu ima etmektedir.

Haberleşme ile cari ihracat ve bir yıl gecikmeli ihracat arasındaki regresyon analiz sonuçları, iki modelin de % 5 AD istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Eğitime ilişkin SEK tahminlerinde, her iki modelde de eğitim ile ihracat performansı arasında istatistiksel anlamda bir ilişki bulunmamıştır.

Tayland için elde edilen bu sonuçlar, ihracat ekonomik büyümenin motorudur hipotezini destekler niteliktedir. Ancak ekonomik kalkınma için aynı derecede güçlü bir ilişki olduğu söylenemez.

5.3.4. Türkiye

Türkiye için yapılan nedensellik sonuçları (Tablo 3.10) incelendiğinde, ihracatın bağımlı değişken olduğu I. modelde F istatistiğinin olasılık değeri (0.0616) % 5 anlam düzeyinde 0.05 değerinden büyük olduğundan “GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz” şeklindeki sıfır hipotezi kabul edilir. Ekonomik büyüme göstergesi olan GSYİH'nın bağımlı değişken olduğu II. modelde ise F istatistiğinin olasılık değeri (0.049) 0.05 değerinden küçük olduğundan dolayı sıfır hipotezi reddedilir. Bu sonuçlar, Türkiye'de ihracattan GSYİH'ya doğru tek yönlü nedenselliğın varlığını ve Türkiye'de

ihracat performansındaki değişmelerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3.10 Türkiye için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	4.07918	0.06165	H_0 KABUL
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	4.56941	0.04942	H_0 RED

Bu sonuçlar, Jung ve Marshall'ın Türkiye için 1953-1978 dönemini içeren zaman serisi verileriyle yaptıkları analizlerde elde ettikleri sonuçlarla uyuşmamaktadır. Ancak, bu araştırmacılar bir ülkenin dış dünyadaki itibarını arttırarak daha fazla sermaye malı ithal etmesine olanak veren ihracat teşvik politikalarının o ülke ihracatını ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirli bir zaman geçtikten sonra arttıracığı görüşündedirler¹²⁵. Yine son yıllarda Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalarda, ihracatın desteklenmesine dönük beklentileri içeren bulgulara rastlanmamıştır. Bu çalışmalardan bazıları Ayanoğlu (1994), Taşkın (1994), Özmen ve Furtun (1997) olarak sıralanabilirler. Ayanoğlu'nun çalışmasında ihracatın desteklenmesi yönünde bulgulara ulaşılmış ancak diğer iki çalışmada bu yönde bir bulgu elde edilememiştir. Araştırma kapsamındaki GOÜ'lerin çoğunda olduğu gibi Türkiye'de de ithal ikamesi politikaları sonucunda yüksek oranda tarife ve diğer ticareti kısıtlayıcı engeller, 1980'li yıllara kadar devam ettirilirken 1980'li yıllardan sonra başlayan dışa dönük sanayileşme çabaları sonucunda ihracat performansı artmıştır¹²⁶. Dolayısıyla 1980-1998 dönemi için Türkiye'nin izlediği

¹²⁵ Jung and Marshall, 1995, a.g.e., s.11.

¹²⁶ Erol İyibozkurt, "İhracat Politikamız", Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt. IV, Sayı.2 (Kasım- 1983), s.23-24.

dış ticaret politikaları ve sanayileşme stratejileri dikkate alındığında Türkiye’de ihracattan GSYİH’ya doğru nedensel ilişki elde edilmesi doğaldır. Çünkü Türkiye, 1980’ den sonra ithal ikameci sanayileşme stratejisini terk ederek ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli benimsemiştir. Bu amaçla uygulanan politikalarla sanayi sektörünün GSMH’deki payının tarım sektörünü geçmesi, imalat sanayinin GSMH’nın dörtte birini karşılaması, genel ihracat içinde tarımsal sanayi ağırlıklı olsa da sınai ürünlerin payının % 50 sınırını geçmesi ve toplam nüfus içinde sanayide çalışanların payının % 15 ‘e ulaşması dolayısıyla Türkiye artık, sanayileşmiş bir ülke olarak tanımlanabilir¹²⁷.

Türkiye için yapılan regresyon analiz sonuçları (EK.10) incelendiğinde, cari ihracat ile GSYİH arasındaki ilişkinin ele alındığı I. modele ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri % 5 AD istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Modelin determinasyon katsayısı (R^2) ihracat performansının GSYİH’deki değişimleri açıklama yüzdesinin % 49 olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, cari ihracat ile GSYİH arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde, çok güçlü olmayan bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. 1 yıl gecikmeli ihracat değişkeninin dahil edildiği II. modele ilişkin parametre katsayıları istatistiksel olarak anlamsızdır. Buna göre Türkiye’de GSYİH’nın, gecikmeli ihracat değerlerinden değil, cari ihracat değerlerinden etkilendiği söylenebilir.

GSSB için yapılan SEK tahminlerine göre cari ihracat ile GSSB arasında % 5 AD istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki görülmektedir. Modelin determinasyon katsayısı, ihracat performansının GSSB’ndeki değişimleri açıklama yüzdesinin % 62 olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de ihracat performansı ile toplam enerji ihtiyacı arasındaki ilişkinin araştırıldığı her iki modele ilişkin parametre katsayılarının t istatistik değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Söz konusu modellere ilişkin determinasyon katsayıları (%90 ve % 98) ihracat performansı ile enerji ihtiyacı arasında oldukça yüksek bir ilişki olduğunu göstermekle birlikte modellerdeki sabit terimlerin t istatistik değerlerinin yüksek olması, (89.16 ve 84.72) Türkiye’de enerji ihtiyacını ihracat performansı dışında etkileyen başka kaynakların olduğunu ima etmektedir.

¹²⁷ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, (Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, İstanbul: Beta Yayın Dağıtım AŞ., 1997), s.219.

Ekonomik kalkınma göstergeleri olarak seçilen haberleşme ve eğitim ile ihracat performansı arasındaki regresyon analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sonuç olarak, araştırmada kabul edilen temel varsayımlar altında hem Granger nedensellik test sonuçları hem de regresyon analizi sonuçları Türkiye için ihracatın ekonomik büyümenin motoru olduğu şeklindeki hipotezi destekler niteliktedir. Ancak ihracat performansının, Türkiye'nin ekonomik kalkınma altyapısına önemli bir katkısının olduğu söylenemez.

5.4. Düşük Gelir Düzeyindeki GOÜ'ler

5.4.1. Endonezya

Granger nedensellik test sonuçları (Tablo 3.11), Endonezya'da ihracattan GSYİH'ya doğru nedensel ilişkinin olmadığını, sadece GSYİH'dan ihracata doğru nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre Endonezya'da ihracat performansında üretimdeki büyüme ile artış sağlanan bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Tablo 3.11 Endonezya için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	12.6048	0.00291	H_0 RED
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	3.33322	0.08787	H_0 KABUL

Endonezya için yapılan regresyon analizi sonuçları (EK.11) incelendiğinde, cari ihracat ile GSYİH arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bir yıl gecikmeli ihracatın yer aldığı diğer modelde, ihracat ile GSYİH

arasında zayıf bir ilişki söz konusudur. GSSB için yapılan SEK tahmin sonuçlarına göre, GSSB ile hem cari ihracat, hem de 1 yıl gecikmeli ihracat arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu sonuçlar, Endonezya için, ihracat performansının ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olmadığını ifade etmekle birlikte, düşük de olsa aralarında pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Enerji için yapılan SEK tahmin sonuçlarına ilişkin parametreler her iki modelde de % 5 AD istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu da hem cari ihracat hem de bir yıl gecikmeli ihracat ile enerji tüketimi arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ancak her iki modeldeki sabit terimlerin t istatistik değerlerinin (18.99 ve 20.28) yüksek olması, enerji tüketimini belirleyen ihracat dışında etmenlerin olduğunu göstermektedir.

Haberleşme ile cari ihracat ve bir yıl gecikmeli ihracat arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusu iken, eğitim ile ihracat performansı arasında her iki modelde de bir ilişki bulunamamıştır.

5.4.2. Hindistan

Hindistan için elde edilen Granger nedensellik test sonuçları (Tablo 3.12) GSYİH'dan ihracata doğru tek yönlü nedensel ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.12 Hindistan için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	6.44032	0.02274	H_0 RED
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	2.55779	0.13060	H_0 KABUL

Ekonomik büyüme ve kalkınma göstergeleri ile ihracat arasındaki ilişkinin araştırıldığı regresyon analiz sonuçları (EK.12) cari ihracat ve bir yıl gecikmeli ihracat ile GSYİH arasında ters yönde ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu modellere ilişkin parametre katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır.

GSSB için yapılan SEK tahminlerinde, I. modelde cari ihracat ile GSSB arasında pozitif bir ilişki olduğu görülürken, II. modelde gecikmeli ihracat ile ters yönde ilişki söz konusudur. Ancak her iki modele ilişkin parametre katsayılar istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Cari ihracat ile enerji arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bir yıl gecikmeli ihracat ile enerji arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

Haberleşme ile cari ihracat arasında istatistiksel anlamda bir ilişkiye rastlanmakla birlikte determinasyon katsayısının %26.6 olması bu ilişkinin zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir. 1 yıl gecikmeli ihracatın ise haberleşmeyi %5 AD'de etkilemediği görülmektedir.

Eğitim ile cari ihracat ve bir yıl gecikmeli ihracat arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye rastlanmıştır. Ancak sabit terimlerin i istatistiksel değerinin oldukça yüksek olması (193.329 ve 297.204) eğitimi etkileyen ihracat performansı dışında daha önemli kaynakların olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Hindistan'da, ekonomik büyüme göstergeleri olarak kabul edilen GSYİH ve GSSB için yapılan tahminler, ekonomik büyümenin ihracat performansından bağımsız olduğunu ya da en azından büyümenin, ihracat dışında önemli kaynakları bulunduğunu göstermektedir. Ekonomik kalkınma göstergeleri ile ihracat performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olmakla birlikte, bu ilişkilerin zayıflığı ihracat performansının ekonomik kalkınmanın önemli bir belirleyicisi olmadığını ifade etmektedir.

5.4.3. Kenya

Kenya için yapılan Granger nedensellik test sonuçları (Tablo 3.13), GSYİH'dan ihracata doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak

Kenya’da ihracat performansının GSYİH’ya neden olmadığı tam tersine ihracat performansındaki değişmelerin GSYİH’deki değişmelerin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Tablo 3.13 Kenya için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	7.4307	0.00011	H_0 RED
(II) H_0 : İhracat GSYİH’ya Granger anlamında neden olmaz.	0.84322	0.30863	H_0 KABUL

GSYİH için yapılan regresyon analizi sonuçlarında (EK.13), GSYİH ile cari ihracat arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yokken, bir yıl gecikmeli ihracatın yer aldığı modelde ise ihracat performansı ile GSYİH arasında ters yönlü ilişki olduğu görülmektedir. Bu modele ilişkin parametre katsayıları % 5 AD istatistiksel olarak anlamlıdır.

GSSB için yapılan SEK tahmin sonuçlarında, cari ihracat ile GSSB arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanırken, bir yıl gecikmeli ihracat ile GSSB arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Diğer kalkınma göstergelerinden enerji ve haberleşme ile cari ihracat arasında istatistiksel olarak anlamlı, ancak zayıf bir ilişki bulunmuştur. Enerji ile ihracat performansı arasındaki ilişkilerin belirtildiği eşitliklerde sabit terimlerin t istatistik değerlerinin oldukça yüksek olması (90.13 ve 65.31) enerji ihtiyacını etkileyen, ihracat performansı dışında önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Eğitim ile ihracat performansı arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Sonuç olarak Kenya’da, ihracat performansının, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma üzerinde etkili olmadığı söylenebilir.

5.4.4. Pakistan

Pakistan için yapılan Granger nedensellik test sonuçlarına göre (Tablo 3.14), her iki modelde de nedensel ilişki olmadığı görülmektedir.

Tablo 3.14 Pakistan için Granger Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	F değeri	F olasılık değeri	KARAR (%5 Anlam Düzeyi)
(I) H_0 : GSYİH ihracata Granger anlamında neden olmaz.	2.98861	0.10437	H_0 KABUL
(II) H_0 : İhracat GSYİH'ya Granger anlamında neden olmaz.	2.30713	0.06841	H_0 KABUL

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre (EK.14), GSYİH ile cari ihracat ve 1 yıl gecikmeli ihracat arasında % 5 AD istatistiksel olarak anlamlı fakat negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Bunun yanında sabit terimlerin t istatistik değerlerinin yüksek olması (26.1 ve 21.30) GSYİH'yi etkileyen ihracat dışında önemli kaynakların olduğuna işaret etmektedir. GSSB için yapılan SEK tahmin sonuçları, cari ihracat ile GSSB arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını ancak bir yıl gecikmeli ihracat ile GSSB arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak bu modelde de GSSB'ni ihracat dışında etkileyen başka kaynakların olduğu görülmektedir.

Ekonomik kalkınma göstergelerinden enerji, haberleşme ve eğitim ile bir yıl gecikmeli ihracat değişkeninin yer aldığı tüm modeller istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar Pakistan'da ekonomik kalkınma üzerinde ihracat performansının bir yıl gecikmeli değerlerinin etkili olduğunu gösterir. Ancak enerji ve eğitim altyapı değişkenlerine ait söz konusu modellerde sabit terimlerin t istatistik değerlerinin yüksek

olması, ekonomik kalkınma üzerinde ihracat performansı dışında daha başka faktörlerin etkili olduğuna işaret etmektedir.

Bu sonuçlara göre, Pakistan'da ekonomik büyümenin ihracat performansından bağımsız olduğu ancak ekonomik kalkınma altyapısına az da olsa katkıda bulunduğu söylenebilir.

6. ANALİZ SONUÇLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde, klasik iktisatçılar tarafından öne sürülen serbest ticaret doktrini ve ticaretin kalkınma için bir lokomotif olabileceği tezi 14 GOÜ üzerinde test edilmeye çalışılmıştır. İhracat performansı ile ekonomik kalkınma arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı ve ekonomik kalkınmada ihracatın öneminin ne derecede olduğu Granger nedensellik testi ve regresyon analizi yöntemleri ile araştırılmıştır.

Tüm ülkeler için elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, petrol ihracatçısı GOÜ'ler için yapılan nedensellik testinde Nijerya'da nedenselliğin yönünün ekonomik büyümeden ihracata doğru olduğu, Suudi Arabistan'da karşılıklı bir etkileşimin bulunduğu görülürken, Meksika'da ise nedensel ilişkiye rastlanmamıştır.

Regresyon analizi sonuçları ise, üç ülkede de ihracat performansı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğunu gösterirken, kalkınma göstergeleri olarak alınan altyapı değişkenleri arasında Suudi Arabistan ve Nijerya'da düşük de olsa anlamlı bir ilişki olduğunu gösterirken Meksika'da anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Meksika için gözlenen bu durum, bu ülkenin son yıllarda dışa açılmakla birlikte uzun yıllar izlediği yoğun ithal ikameci politikalarla açıklanabilir.

İhracat gelirlerinin ekonomi içindeki payının yüksek olduğu bu ülkelerde ihracat ile ekonomik kalkınma arasında pozitif ve güçlü bir ilişkinin bulunması beklenirken, zayıf bir ilişki elde edilmesi, bu ülkelerin ihracatının büyük kısmı petrol olmak üzere az sayıda ihracat ürününe bağımlı olması yanında, dış ticaret ve sanayileşme stratejisi seçimi gibi özellikleriyle açıklanabilir.

İkinci grupta yer alan yüksek gelirli GOÜ'ler için yapılan nedensellik testinde Güney Kore ve Singapur'da ihracat artışının ekonomik büyümeye neden olduğu, Venezuela'da ise karşılıklı bir etkileşim olduğu saptanmıştır. Aynı şekilde regresyon analizi sonuçları da üç ülkede ekonomik büyüme ile ihracat arasında pozitif ve anlamlı bir

ilişki olduğunu göstermektedir. Kalkınma göstergeleri ile ihracat performansı arasındaki ilişkinin Güney Kore ve Singapur'da oldukça güçlü ve dinamik olduğu gözlenirken Venezuela'da kalkınma göstergeleri ile ihracat arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Bu durum Venezuela için seçilen altyapı değişkenlerinin kalkınmanın uygun göstergeleri olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

İhracat performansı ile ekonomik kalkınma ilişkisinin güçlü olduğu bu ülkeler klasik ihracata dayalı modellerden yurtdışı üretime dayalı modellere geçiş yaparak, etkin ihracat teşvik politikaları ve dışa-dönük kalkınma stratejilerini başarıyla uygulayan ülkelerdir. Özellikle Güney Kore 1960'lı yılların başından başlayarak dışa dönük sanayileşme stratejisini başta yönlendirici ve destekleyici etkin bir devlet olmak üzere tüm kurum ve bireyleriyle başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu ülkelerin bir diğer özelliği dünya ekonomisindeki liberalleşme ve hızlanan küreselleşme eğilimine paralel olarak, global ekonomik entegrasyon yönünden en başarılı ülkelerin başında gelmeleridir.

Orta gelir düzeyindeki GOÜ'ler için yapılan nedensellik test sonuçlarında Tayland, Türkiye ve Arjantin'de ihracatın ekonomik büyümeye neden olduğu saptanırken, Brezilya'da nedensel ilişkinin ekonomik büyümeden ihracata doğru olduğu saptanmıştır. Regresyon analizi sonuçları, dört ülkede de ihracat ile ekonomik büyüme göstergeleri arasında pozitif bir korelasyon olduğunu gösterirken, kalkınma göstergeleri ile ihracat performansı arasındaki ilişkinin sadece Türkiye'de enerji, Tayland'da ise haberleşme altyapıları arasında anlamlı olduğu diğer göstergeler arasındaki ilişkinin anlamsız olduğu saptanmıştır. Bu durum orta gelir düzeyindeki ülkelere seçilen ekonomik kalkınma göstergelerinin geçerliliğinin tartışılabileceğini göstermektedir.

Birçok bakımdan benzerlik gösteren Arjantin ve Brezilya ithal ikamesi politikalarında karşılaşılan güçlüklerden sonra dışa dönük stratejiler uygulamaya başlamışlardır. Ancak burada dikkat çeken nokta Brezilya'nın dışa dönük bir nitelik göstermesine rağmen, bu ülkede ihracat ile ekonomik büyüme arasında, ekonomik büyümeden ihracata doğru nedensellik ve regresyon analizi sonuçlarında ise zayıf bir ilişki bulunmasıdır. Bu sonuç dışa dönük ülkelere ihracat performansının ekonomik büyüme ile pozitif yönde ilişkili olması gerektiği şeklindeki genel yargı ile çelişmektedir. Ancak ekonomik performansı ihracat dışında da etkileyen faktörler olduğu düşünülürse bu durum şaşırtıcı değildir.

Bu grupta yer alan ülkelerden Tayland diğer Doğu Asya ülkelerinin izlediği dışa açık büyüme modelini benimseyerek, teknolojik alt yapısını güçlendirerek, dünya pazarlarında rekabetçi konuma geçerek ihracat yapısını yavaş artan kaynak yönlü ihracattan daha yüksek katma değerli mallar yönünde çeşitlendirmiş bir ülkedir. Dünya ile entegre olma sürecinde dünyadaki ekonomik gelişmelere uyum sağlama becerisini göstermiş ve ihracat performansı ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunan ülkelerden biri de Türkiye'dir. 1980' li yıllardan önce dünya genelinde kabul gören korumacı ve ithal ikameci politikaların uygulandığı Türkiye, 1980 sonrasında dünyadaki küreselleşme hareketlerine paralel olarak ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimseyerek ithal ikameci politikaları terk etmiştir.

Son grupta yer alan düşük gelir düzeyindeki GOÜ'ler için yapılan nedensellik test sonuçlarında, Endonezya, Hindistan ve Kenya'da ekonomik büyümeden ihracata doğru nedensellik ilişkisi saptanırken, Pakistan'da nedensel ilişki tespit edilmemiştir. Regresyon analizi sonuçlarında ihracat ile ekonomik büyüme göstergeleri arasındaki ilişki, Endonezya dışındaki ülkelerde oldukça zayıftır. Diğer kalkınma göstergeleri ve ihracat arasındaki ilişkilerin Endonezya dışındaki ülkelerde anlamlı olmadığı saptanmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar dışa dönük politika izleyen Endonezya dışındaki ülkelerin hafif içe dönük olmaları ve ihracat bileşimlerinde imalat sanayinin payının düşük olması ve ekonomik entegrasyon süreci yönünden başarılı olamamaları ile açıklanabilir.

Sonuç olarak nedensellik test sonuçları 14 GOÜ içinde 5 ülkede ihracat, ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Bunlar Güney Kore, Singapur, Arjantin, Tayland ve Türkiye'dir. Ekonomik büyümenin ihracatın nedeni olduğu ülke sayısı yine 5'tir. Bunlar Brezilya, Nijerya, Endonezya, Hindistan ve Kenya'dır. İhracat ile ekonomik büyümenin karşılıklı etkileşim içinde olduğu iki ülke ise S. Arabistan ve Venezuela'dır. İhracat ve ekonomik büyüme arasında hiç bir yönde nedensellik tespit edilemeyen 2 ülke ise Meksika ve Pakistan'dır. Her iki test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde bu çalışma kapsamına alınan ülkelerin çoğunda dış ticaret klasiklerin savunduğu gibi ekonomik büyümenin motoru olma işlevini görmektedir. Ancak bu araştırmanın temel varsayımları altında dış ticaretin ekonomik kalkınmanın da motoru olma işlevini sınırlı sayıda ülkede gerçekleştirdiği, dolayısıyla ekonomik kalkınmada dış ticaretin Neoklasiklerin ifadesiyle yardımcı işlevi gördüğü saptanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Geleneksel dış ticaret teorisinin oluşmasında büyük önem taşıyan klasik iktisatçılar, 19.yüzyıl dünya deneyiminden yola çıkarak, dış ticaretin gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında “merkez” in başarısını “çevre” ye taşıyan mekanik bir bağlantı işlevi gördüğüne inanmışlardır. Neoklasik iktisatçıların büyük bir bölümü ise, dış ticaretin ekonomik kalkınma sürecindeki önemini vurgulamakla birlikte, dış ticaret yapmanın tek başına yeterli olmadığını belirtmişler ve dış ticaretin kalkınma sürecinde bir “yardımcı” işlevi gördüğünü savunmuşlardır.

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarında dış ticaretin itici bir güç olduğunu savunan ve serbest dış ticaret yaparak ülkelerin kapalı ekonomi durumuna göre daha kazançlı olacağını ve dolayısıyla, dış ticaret sonucu toplam dünya refahının artacağını savunan geleneksel dış ticaret teorileri, ekonomilerin ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımları altında çalıştığını savunmuşlardır. Ancak 21. yüzyıla girerken dünya ekonomisine damgasını vuran küreselleşme sonucunda uluslararası kazançların paylaşımı çabalarıyla oluşan yeni dünya ekonomik düzeninin işleyişini açıklamakta, geleneksel teorilerin yerini yeni dış ticaret teorileri almıştır.

Dış ticaretin dinamiklerini ülkeler arasındaki teknoloji, ölçek ekonomileri, monopol ve oligopol piyasa yapıları ürün farklılaşmasında gören yeni dış ticaret teorileri, serbest dış ticaretten ziyade “merkantilist” bir ticaret anlayışıyla, sübvansiyonlarla desteklenen endüstri ve firmaların geleneksel dış ticaret teorilerinde analize dahil edilmeyen, ölçek ekonomileri ve dışsalıklardan azami derecede yararlanarak, bir yandan dünya piyasalarında rekabet gücüne sahip olurken diğer yandan kendi markalarını oluşturma çabalarını ve global karlardan daha çok pay elde etme yarışını ve bu amaçla uygulanan dış ticaret ve sanayi politikalarını açıklamakta daha gerçekçi olduğu söylenebilir.

Ülkelerin dış ticaret yapma nedenleri ve dış ticaret kazançlarının artırılmasında farklı nedenler ve politikalar öne süren yeni dış ticaret teorileri, dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerindeki olumlu etkisi ve önemi konusunda geleneksel teorilerle çelişmemektedir. Nihayet 1960’lı yıllardan günümüze kadar çok sayıda araştırmacı tarafından yapılan çalışmalarda, ihracat artışının ekonomik büyümeyi, yüksek gelirli GOÜ’lerin düşük gelirli GOÜ’lere oranla daha olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmalarda genel olarak ,ekonomik kalkınmışlık düzeyinin ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide ülkeler arası performans farklılıklarını açıklamada önemli bir faktör olduğu saptanmıştır. Ayrıca bir çok çalışmada da söz konusu ilişkinin ihracata yönelik politikalar izleyen ekonomilerde içe dönük ekonomilere oranla daha kuvvetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç dış ticaret ve sanayileşme stratejisi seçiminin de ülkeler arası performans farklılıklarını açıklayan önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, ihracat ile bir dizi ekonomik büyüme ve kalkınma göstergeleri arasındaki ilişki, farklı gelir gruplarında bulunan 14 GOÜ üzerinde incelenmiştir. Zaman serisi verileri kullanılarak Granger nedensellik testi ve regresyon analizleri ile dış ticaretin ekonomik kalkınmadaki rolü her ülke için ayrı ayrı test edilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan GOÜ'lerin çoğunda dış ticaret klasiklerin savunduğu gibi ekonomik büyümenin motoru olma işlevini görmektedir. Ancak araştırmanın temel varsayımları altında dış ticaretin ekonomik kalkınmanın da motoru olma işlevini sınırlı sayıda ülkede gerçekleştirdiğini, dolayısıyla ekonomik kalkınmada dış ticaretin Neoklasiklerin ifadesiyle "yardımcı" işlevi gördüğü saptanmıştır. Gerçekten çoğu durumda, ekonomik büyüme göstergesi olarak seçilen GSYİH veya gayrisafi sabit sermaye birikimi ile ihracat arasındaki ilişki, ihracat ile diğer altyapı değişkenleri (enerji, haberleşme ve eğitim) arasındaki ilişkiden daha kuvvetlidir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde kişi başına düşen GSYİH düzeyi veya ekonomik kalkınmışlık düzeyinin, petrol ihraç eden ülkeler ile yüksek ve orta gelir düzeyindeki GOÜ'lerde ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamada önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Ancak yüksek gelir düzeyinde ve büyük bir petrol ihracatçısı ülke olmasına rağmen Meksika'da ilişkinin zayıf olması, diğer yandan düşük gelir düzeyinde olmasına karşın Endonezya'da daha kuvvetli bir ilişkinin saptanması bu kuralın istisnaları olabileceğini göstermektedir.

İhracat ile ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma göstergeleri arasındaki ilişkinin oldukça kuvvetli olduğu ülkeler ile (Güney Kore, Singapur, Tayland) ilişkinin zayıf olduğu ülkeler (Hindistan, Kenya, Pakistan) dikkate alındığında ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamada ülkelerin dış ticaret ve sanayileşme stratejisi seçimi yada dışa veya içe dönük ekonomi olması, kişi başına gelir düzeyi ve kalkınmışlık düzeyinden daha açıklayıcı bir faktördür. Çünkü ilişkinin güçlü olduğu

ülkelerin bugün geldikleri noktada, ekonomik ve sosyal göstergelere bakıldığında makroekonomik istikrarın sağlandığı gelişme yaklaşımında dışa açık ve ürün çeşitlendirmesine dayalı büyüme stratejilerinin 25-30 yıldır sürdürdüğü ve buna bağlı olarak uygun yatırımların gerçekleştirildiği, insan kaynaklarına önceliğin verildiği, ülkenin teknoloji yeteneğinin yükseltilmesi ile yüksek katma değerli, yüksek ücretli mal ve hizmetlerin üretimine ağırlık verildiği, küreselleşen dünyada ekonomik entegrasyon yönünden başarılı ülkelerdir.

Dış ticaretin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin çok zayıf olduğu ülkeler ise son yıllarda dışa açılma çabaları olmakla birlikte uzun yıllar içe dönük politikalar uygulayan ülkelerdir. Dolayısıyla uygulanan korumacı ticaret politikaları bu ülkelerde ölçek ekonomilerinin kurulmasını engelleyerek faktör donanımına uygun olmayan üretim yapısının oluşmasına neden olmuştur. Bundan dolayı bu ülkeler klasik ihracata dayalı modellerden yurtdışı üretime dayalı modellere geçiş yapamamış, ekonomik entegrasyon yönünden başarısız, ekonomik ve siyasal ortamın istikrarsız olduğu ülkelerdir.

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve küreselleşme ile hızlanan dünyadaki değişim trendi göstermektedir ki; serbest ticaret hem kaçınılmaz hem de ekonomik büyüme ve refahın artması için gereklidir. Çünkü, yeni ekonomik düzen kendine uymayan ülkelerin dünya pazarından aldıkları payı azaltmaktadır. Ancak yeni dış ticaret teorilerinin ortaya koyduğu gerçekler ışığında ekonomik gelişmenin başlangıcında sektörlerde geçici korumacılığın gerekli olduğu da bir ölçüde kabul edilmek zorundadır.

Dünyada yaşanan küreselleşme süreciyle birlikte ticari entegrasyonların arttığı duvarların yıkıldığı, pazarların önemli ölçülerde benzeştiği ulaşım, teknoloji ve iletişimin arttığı günümüzde yaşanan bu değişimlerin GOÜ'lerin lehine olması için plan, politika ve stratejilerin dikkatle, sürekli, kontrollü ve ilgili tüm birimlerce dayanışma içerisinde ayrıca sistemli bir şekilde yürütülmesi gereği vardır. Bu doğrultuda GOÜ'lerde dış politika önceliklerinin ulusun ekonomik menfaatlerine göre belirlenmesi ve devlet aygıtının kurumlarının bu amaca göre yeniden tanımlanması söz konusudur. Hedeflenen ekonomik dış politika, dünya ekonomisi ile bütünleşmek ve ürünlerini çeşitli pazarlarda satabilmek, dolaşmakta olan yabancı sermayeden olabildiği kadar pay alabilmeyi sağlayabilecek politikalar olmalıdır. Çünkü günümüz dünyasında, ekonomik dış politikada, klasik düşman, savaş gibi tanımlar önemlerini kaybetmişlerdir. Bunların yerine dünya pazarlarında üstesinden gelinmesi gereken rakip mallar ve ülkeler vardır. Artık ülkeler

için güvenlik, küreselleşen dünya içinde en iyi ekonomik konumu sağlamaktan geçmektedir. Bugün GOÜ'ler için politik ve ideolojik düşmanlar değil girilemeyen pazarlar vardır.

Sonuç olarak bugünün gelişmiş ülkelerinin uyguladıkları kalkınma stratejilerini olduğu gibi GOÜ'ler için bir model olarak önermek kolaycılıktan başka bir anlam ifade etmeyecektir. Kaldı ki aynı stratejileri uygulayan bu gelişmiş ülkeler grubunun kendi içlerinde bile tek bir kalkınma modeli söz konusu değildir. Bu yüzden GOÜ'lerin her biri kendi özgün koşullarını iyi değerlendirerek, genel olarak belirtilen hususlar doğrultusunda ekonomik kalkınmalarını sağlayabilecek, politika ve stratejiler geliştirmelidirler.

EKLER

Sayfa

1. Meksika İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	111
2. Nijerya İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	112
3. Suudi Arabistan İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	113
4. Güney Kore İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	114
5. Singapur İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	115
6. Venezuela İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	116
7. Arjantin İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	117
8. Brezilya İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	118
9. Tayland İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	119
10. Türkiye İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	120
11. Endonezya İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	121
12. Hindistan İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	122
13. Kenya İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	123
14. Pakistan İçin İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi.....	124

EK.1 Meksika için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	2.89839 (4.53)	0.39948 (2.273)		19.6	1.44
GSYİH	2.2837 (2.896)	0.3094 (1.64)	0.2375 (1.238)	23.8	0.79
GSSB	2.1197 (1.414)	0.3589 (0.75)		3.39	2.30
GSSB	1.0232 (0.486)	0.2205 (0.448)	0.5629 (1.099)	13.9	2.21
ENERJİ	3.1175 (22.272)	0.0854 (1.789)		11.4	1.34
ENERJİ	2.3514 (17.547)	0.0487 (1.031)	0.03273 (0.687)	8.6	1.44
HABERLEŞME	0.2183 (0.273)	0.1605 (0.995)		5.8	1.68
HABERLEŞME	-0.5537 (-0.749)	-0.0745 (-0.424)	0.4253 (2.332)	19.2	1.82
EĞİTİM	2.1314 (125.8)	0.0114 (0.957)		5.4	0.86
EĞİTİM	1.616 (107.36)	0.0087 (0.891)	0.0232 (2.384)	31.9	0.91

EK.2 Nijerya için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	0.4138 (4.580)	0.2413 (2.389)		21.7	1.65
GSYİH	1.6189 (4.427)	0.1661 (1.245)	-0.3251 (-0.245)	2.1	1.17
GSSB	0.3907 (4.210)	0.2500 (2.607)		25.4	1.59
GSSB	1.0623 (3.941)	0.2443 (2.598)	0.02624 (0.280)	22.9	1.84
ENERJİ	1.9766 (27.098)	-0.0267 (-0.698)		2.9	1.43
ENERJİ	2.7091 (20.923)	0.005296 (0.16)	0.00659 (2.00)	11.3	1.16
HABERLEŞME	-0.2249 (-0.877)	0.03771 (0.307)		0.5	1.13
HABERLEŞME	-0.6649 (-3.159)	0.0238 (0.282)	0.3333 (3.965)	46.1	1.36
EĞİTİM	8.7683 (59.0)	0.0574 (2.037)		15.6	1.45
EĞİTİM	5.80 (52.128)	0.0196 (0.832)	0.0662 (2.814)	31.3	1.31

EK.3 Suudi Arabistan için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	2.378 (23.419)	0.1439 (3.451)		39.1	2.43
GSYİH	3.304 (18.315)	0.1985 (3.201)	0.026458 (0.464)	49.0	1.94
GSSB	1.51 (4.139)	0.4246 (4.195)		49.3	1.10
GSSB	2.054 (5.530)	0.1266 (1.267)	0.3878 (4.518)	84.8	1.76
ENERJİ	2.6671 (20.594)	-0.1006 (-0.880)		4.6	2.52
ENERJİ	2.4258 (22.975)	0.16604 (1.20)	-0.1327	2.19	2.38
HABERLEŞME	3.6387 (3.502)	-0.04455 (-0.232)		5.8	0.69
HABERLEŞME	4.7672 (2.706)	-0.3657 (-2.025)	0.623775 (3.962)	47.9	1.26
EĞİTİM	2.3419 (36.589)	-0.0199 (-0.517)		4.5	2.98
EĞİTİM	3.2247 (63.193)	0.18648 (3.029)	-0.0349 (-0.598)	34.3	2.16

EK.4 Güney Kore için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	4.7224 - (3.410)	0.67239 (5.774)		87.1	1.26
GSYİH	3.6956 (4.505)	0.5828 (5.086)	0.1718 (2.645)	84.4	1.25
GSSB	-2.208 (-1.261)	1.2015 (3.250)		83.2	1.15
GSSB	-2.1174 (-2.123)	0.8287 (3.693)	0.3263 (1.498)	80.5	1.06
ENERJİ	1.9225 (15.133)	0.72701 (5.732)		65.2	1.16
ENERJİ	2.8671 (23.045)	0.4062 (2.283)	0.42062 (2.439)	86.0	1.44
HABERLEŞME	0.3578 (2.529)	0.6299 (4.801)		81.8	1.61
HABERLEŞME	0.44262 (3.441)	0.14897 (1.976)	0.4769 (2.523)	88.4	1.88
EĞİTİM	4.2714 (94.176)	-0.1158 (-3.042)		32.6	0.85
EĞİTİM	4.8864 (99.642)	-0.1753 (-2.528)	0.2730 (2.087)	35.8	0.84

EK.5 Singapur için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	1.85735 (2.207)	0.76737 (3.193)		96.9	1.16
GSYİH	2.105947 (3.373)	0.58396 (4.609)	0.2070 (2.704)	98.7	1.56
GSSB	1.25086 (2.717)	0.78708 (3.533)		63.5	0.63
GSSB	-1.2028 (-2.417)	0.2714 (1.097)	0.65143 (2.642)	90.8	1.03
ENERJİ	1.83168 (4.714)	0.60535 (3.594)		84.2	1.64
ENERJİ	2.30138 (5.518)	0.26635 (1.489)	0.35408 (1.126)	89.7	1.73
HABERLEŞME	0.6904 (2.352)	0.14547 (1.698)		9.9	1.29
HABERLEŞME	0.6074 (2.623)	-0.3671 (-2.688)	0.58186 (4.308)	64.1	1.29
EĞİTİM	-1.3121 (-0.680)	1.5990 (3.104)		33.6	1.71
EĞİTİM	-1.6868 (-0.755)	1.71765 (1.302)	-0.08727 (-0.067)	35.0	1.61

EK.6 Venezuela için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	1.894016 (4.072)	0.23304 (2.028)		67.5	1.29
GSYİH	1.03687 (3.554)	0.21821 (2.611)	0.180127 (2.814)	78.1	0.88
GSSB	0.70591 (2.129)	0.419433 (1.885)		13.1	1.68
GSSB	0.67711 (1.320)	0.36437 (1.544)	0.11076 (0.482)	4.4	1.70
ENERJİ	0.591577 (42.926)	-0.0111 (-0.026)		6.2	1.8
ENERJİ	1.01012 (48.166)	0.030481 (0.672)	0.084241 (1.856)	8.4	1.69
HABERLEŞME	2.584654 (7.939)	-0.07373 (-0.65)		3.5	1.78
HABERLEŞME	2.43781 (4.228)	-0.0421 (-0.362)	0.1514 (1.303)	1.4	1.98
EĞİTİM	1.93536 (48.131)	-0.01755 (-0.303)		5.6	2.05
EĞİTİM	1.821501 (60.260)	0.015211 (0.282)	0.06071 (1.127)	4.7	2.28

EK.7 Arjantin için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	8.50891 (4.919)	0.2953 (3.496)		61.8	2.07
GSYİH	8.0283 (4.947)	-0.4827 (-1.117)	0.35118 (2.095)	69.9	2.03
GSSB	0.10675 (0.119)	1.05505 (5.026)		58.7	1.53
GSSB	1.01156 (0.453)	0.6546 (2.080)	0.69449 (2.146)	62.5	1.19
ENERJİ	2.9111 (1.236)	0.88154 (3.503)		38.5	2.57
ENERJİ	2.3996 (3.881)	0.44442 (2.546)	0.4952 (2.530)	34.2	2.64
HABERLEŞME	-0.7317 (-2.079)	0.41784 (5.663)		64.3	1.73
HABERLEŞME	-0.8438 (-2.505)	0.217619 (2.115)	0.25586 (2.025)	65.6	1.49
EĞİTİM	2.00513 (57.308)	0.011045 (0.405)		5.1	1.30
EĞİTİM	2.440763 (46.196)	0.022972 (0.761)	0.003461 (0.115)	8.4	1.25

EK.8 Brezilya için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	2.28853 (16.359)	0.45452 (8.345)		80.1	1.46
GSYİH	1.35861 (14.159)	0.19413 (2.641)	0.216101 (2.889)	69.9	1.20
GSSB	1.74145 (3.005)	0.4422 (2.137)		17.3	1.36
GSSB	1.4553 (2.483)	0.2125 (1.072)	0.25306 (1.277)	8.9	1.81
ENERJİ	7.66729 (43.464)	0.612068 (9.807)		84.8	1.54
ENERJİ	5.06986 (39.622)	0.27298 (2.913)	0.30834 (3.211)	81.2	1.31
HABERLEŞME	0.89642 (3.613)	-0.0911 (-0.514)		4.5	1.73
HABERLEŞME	0.55849 (2.216)	-0.33522 (-1.143)	0.43835 (2.121)	15.4	1.88
EĞİTİM	15.1934 (107.637)	0.477023 (11.589)		88.6	1.73
EĞİTİM	13.1968 (132.209)	0.20658 (2.810)	0.26961 (3.545)	92.5	1.92

EK.9 Tayland için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	2.185503 (4.631)	0.47266 (2.219)		98.3	2.00
GSYİH	2.979662 (3.717)	0.18698 (3.072)	0.28653 (4.689)	99.5	2.16
GSSB	1.294249 (3.783)	0.9084 (3.203)		95.6	1.65
GSSB	1.3027 (4.624)	0.1560 (2.747)	0.742455 (3.618)	96.2	1.50
ENERJİ	3.12196 (51.753)	0.67052 (7.435)		91.3	1.11
ENERJİ	3.04427 (52.240)	0.28116 (1.487)	0.36455 (1.979)	91.6	1.50
HABERLEŞME	-0.300152 (-2.760)	0.68559 (6.130)		68.2	1.41
HABERLEŞME	-0.22451 (-2.056)	0.0689 (0.192)	0.5693 (1.645)	67.7	1.55
EĞİTİM	9.74262 (382.57)	-0.08815 (-6.696)		72.1	1.60
EĞİTİM	9.73504 (330.013)	-0.06134 (-0.692)	-0.02432 (0.786)	66.6	1.59

EK.10 Türkiye için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	1.98565 (5.244)	0.78853 (4.193)		49.3	2.01
GSYİH	2.30176 (7.085)	0.41376 (1.417)	0.46588 (1.559)	71.4	1.90
GSSB	1.48205 (2.237)	0.89722 (5.373)		62.1	2.07
GSSB	1.46561 (2.121)	0.36178 (0.987)	0.62646 (1.683)	73.1	1.65
ENERJİ	6.48851 (89.160)	0.81948 (2.473)		90.0	1.44
ENERJİ	6.34283 (84.727)	0.37844 (2.843)	0.718772 (3.888)	88.8	1.52
HABERLEŞME	-0.0351 (-0.212)	1.0178 (9.467)		83.9	2.35
HABERLEŞME	-0.10331 (-0.867)	0.13876 (0.730)	0.96185 (4.945)	90.8	1.79
EĞİTİM	1.60035 (91.976)	-0.0264 (-0.572)		4.1	1.59
EĞİTİM	4.4705 (188.918)	0.00546 (0.171)	-0.07705 (-2.323)	25.4	2.23

EK11 Endonezya için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri
Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	2.35249 (4.257)	0.51683 (3.004)		32.1	2.54
GSYİH	2.98487 (8.085)	0.02599 (0.112)	0.41085 (1.688)	34.8	2.87
GSSB	0.03637 (0.198)	1.06704 (7.298)		75.4	2.40
GSSB	-0.03443 (-0.167)	1.50497 (5.746)	0.41960 (1.465)	94.5	2.17
ENERJİ	1.18716 (18.992)	0.54998 (4.149)		48.8	1.33
ENERJİ	1.8443 (20.284)	0.46876 (2.352)	0.29542 (1.931)	70.8	1.47
HABERLEŞME	-0.6986 (-4.685)	1.00815 (4.869)		57.2	2.22
HABERLEŞME	-1.28241 (-8.999)	0.61514 (2.269)	0.66089 (2.231)	83.4	1.95
EĞİTİM	2.2669 (143.826)	-0.00425 (-0.133)		6.1	1.14
EĞİTİM	2.99854 (174.26)	0.00861 (0.206)	-0.00196 (-0.046)	0.5	1.27

EK.12 Hindistan için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	3.632693 (26.522)	-0.29783 (-3.539)		40.4	2.03
GSYİH	2.44189 (19.656)	0.23305 (2.225)	-0.509163 (-2.719)	35.9	1.74
GSSB	0.683452 (7.798)	0.628574 (6.281)		69.3	2.02
GSSB	0.795514 (7.535)	0.764004 (4.705)	-0.15783 (0.999)	70.4	1.73
ENERJİ	10.8845 (37.906)	0.54196 (5.224)		59.4	2.08
ENERJİ	10.9902 (34.498)	0.71553 (1.212)	-0.21423 (-0.343)	53.7	2.14
HABERLEŞME	-0.74693 (-2.734)	0.79909 (2.680)		26.6	2.59
HABERLEŞME	-1.35296 (-6.486)	0.80831 (2.435)	-0.04747 (-0.142)	68.5	1.43
EĞİTİM	2.2724 (193.329)	0.06455 (2.368)		21.3	1.04
EĞİTİM	4.93781 (297.204)	0.07236 (2.771)	0.05277 (2.109)	69.9	0.79

EK.13 Kenya için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	0.88591 (13.688)	-0.41207 (-1.484)		6.6	1.97
GSYİH	1.41298 (20.239)	-0.3053 (-1.945)	-0.7232 (-2.132)	46.2	1.17
GSSB	1.081724 (2.880)	0.6880 (3.551)		40.5	1.32
GSSB	1.18841 (2.977)	0.6981 (2.998)	-0.0222 (-1.095)	35.7	1.16
ENERJİ	3.94765 (90.137)	0.54251 (3.021)		32.3	1.69
ENERJİ	2.06508 (65.317)	0.35838 (2.016)	0.51435 (3.483)	42.7	1.53
HABERLEŞME	-0.2392 (-1.585)	0.58158 (2.830)		12.1	1.66
HABERLEŞME	-0.28877 (-1.625)	0.47555 (2.122)	-0.20328 (-0.951)	15.4	1.71
EĞİTİM	1.562328 (394.549)	-0.01352 (-0.612)		3.8	1.86
EĞİTİM	4.47396 (707.987)	0.021801 (0.710)	0.053938 (1.842)	12.8	1.24

EK.14 Pakistan için İhracat ile Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Sabit	X_t	X_{t-1}	R^2	DW
GSYİH	1.89178 (26.10)	-0.22847 (-2.588)		25.1	1.74
GSYİH	1.19025 (21.308)	0.23306 (2.359)	-0.24668 (-2.579)	24.4	1.41
GSSB	0.6523 (14.211)	0.58299 (9.168)		92.1	1.73
GSSB	0.47151 (11.792)	0.410442 (4.439)	0.19663 (3.081)	91.2	1.64
ENERJİ	5.84783 (91.878)	0.61867 (6.089)		85.5	2.33
ENERJİ	4.15374 (114.951)	0.29173 (5.094)	0.29675 (5.181)	90.1	1.58
HABERLEŞME	-0.9095 (-5.284)	0.90444 (5.201)		60.5	1.44
HABERLEŞME	-0.47419 (-3.727)	0.32673 (2.092)	0.68318 (3.299)	51.0	1.15
EĞİTİM	8.6919 (95.377)	0.70526 (7.516)		76.5	1.78
EĞİTİM	6.65156 (88.328)	0.35818 (3.001)	0.34128 (2.859)	74.6	1.43

KAYNAKÇA

- Alam, A. "The New Trade Theory and Its Relevance for Developing Countries", Policy Research Working Paper 1274. The World Bank: March-1994.
- Ayanoğlu, K. **Türkiye İhracat Performansının Ekonomik Büyüme ve Üretkenliğe Etkisi**. DPT. Yayın No:573.
- Balassa, Bela. "Exports and Economic Growth: Further Evidence", **Journal of Development Economics**, Vol.5: 181-189,1978.
- _____ "The Lessons of East Asian Development: An Overview", **Economic Development and Cultural Change**, 36, 3:274-290, 1988.
- Brander, James and Paul Krugman. "A reciprocal Dumping Model of International Trade", **Journal of International Economics**, Vol.15:313-321,1983.
- Brander J. A. and Spencer B. J. "Export Subsidies and International Market Share Rivalry", **Journal of International Economics**, Vol.18: 83-100, 1985.
- Carbough, Robert. **International Economics**. Fourth Edition. California: Wadsworth Publishing Company, 1992.
- Cairncross A. K. "International Trade and Economic Development", **Kyklos**, 13,4: 545-558, 1960.
- Chacholiades Miltiades. **International Economics**. McGraw-Hill Publishing Company, 1990.
- Chenery, H.B. and Strout, A. "Foreign Assistance and Economic Development", **American Economic Review** , 56,4,1: 679-733, September-1966. .
- Chow, Peter C. Y. "Causality Between Export Growth and Industrial Development: Empirical Evidence from the NICs", **Journal of Development Economics**, Vol.26:55-63, 1987.
- DİE , Çeşitli Yıllıklar.
- Dixit, Avinash. "International Trade Policy for Oligopolistic Industries", **The Economic Journal**, Vol.94: 1-16 ,1983.
- _____ "Strategic Aspects of Trade Policy" Advances in Economic Theory, Fifth World Congress, Econometric Society Monographs. New York: CambridgeUnv. Press, 1987.

- Dixit A. and Grossman, G.M. "Targeted Export Promotion With Several Oligopolistic Industries", **Journal of International Economics**, Vol.21: 233-249, 1986.
- Emery R. "The Relation of Export and Economic Growth", **Kyklos**, 20,2: 470-486 1967.
- Engin N. ve Katircioğlu E. "İthalat Liberizasyonu ve Kar Marjları Türkiye Deneyimi", **İstanbul Ticaret Odası Dergisi**, İstanbul:Yayın No 5, 1994.
- Erdost, Cevdet. **Sermayenin Uluslararasılaştırılması ve Teknoloji Transferi**. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- Fajana, O. "Trade and Growth: The Nigerian Experience", **World Development**, Vol.7:73-79, 1979.
- Feder, Gershon. "On Exports and Economic Growth", **Journal of Development Economics**, Vol.12: 59-73, 1982.
- Gökdemir, Levent, "Az gelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınmalarında Bir Çıkış Yolu Arayışı", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı.142(ek):28-37, Ocak-1998.
- Granger, C.W.J. "Investigating Causal Relations By Econometric Models and Cross- Spectral Methods", **Econometrica**, 37, 3:424-436, 1969.
- Greenaway, D. "New Trade Theories and Developing Countries", **Current Issue in Development Economics**, 156-170, 1991.
- Greenaway, David and Nam, Chong Hyun. "Industrialisation and Macro Economic Performance in Developing Countries Under Alternative Trade Strategies", **Kyklos**, 41, Fasc.3:419-435, 1988.
- Haberler, Gottfried. **International Trade and Economic Development**. Fiftieth Commemoration Lectures.Cario: National Bank of Egypt, 1939.
- Haring, J. "Dynamic Trade Theory and Growth in Poor Countries", **Kyklos**,16, Fasc.3: 371-393, 1963.
- Heller Peter S. and Porter, Richard C. "Exports and Growth", **Journal of Development Economics**, Vol.5: 191-193,1978.
- Helpman Elhanan. "The Non-Competitive Theory of International Trade and Trade Policy", First Annual World Bank Conference on Development Economics. Washington d.c., 1989.
-
- Increasing Returns, Imperfect Markets and Trade Theory in:**
Jones and Kenen Eds. Amsterdam: Handbook of International Economics,
Vol.1, 1984.

- Helpman E. and Krugman P.R. **Trade Policy and Market Structure**. Cambridge: MIT Press, 1989.
- Helpman E. and Krugman P.R. **Increasing Returns, Imperfect Competition and International Trade**. Cambridge: MIT Press, 1985.
- IMF, **International Financial Statistics Yearbook**, (1981-1999).
- International Energy Agency, **World Energy Statistics**, OECD, Paris (1981-1999).
- Işığışok, E. **Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi**. Bursa:Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994.
- İyibozkurt, E. **Uluslararası İktisat**. Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa:Ezgi Kitabevi 1995.
- _____ "İhracat Politikamız", **Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. IV, Sayı 2 Kasım 1983.
- Jung Woo S. and Marshall, Peyton J. "Exports, Growth and Causality in Developing Countries", **Journal of Development Economics**, Vol.18: 1-12, 1985.
- Karlık, S. Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi Teori Politika Sistem Kurumlar**. Genişletilmiş 2. Baskı, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1987.
- _____ **Uluslararası Ekonomi**. Genişletilmiş Yenilenmiş 4. Bası, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1996.
- _____ **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar**. 2. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1995.
- _____ **Türkiye Ekonomisi**. Yenilenmiş 5. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1997.
- Kavoussi, Rostam M. "Export Expansion and Economic Growth: Further Empirical Evidence", **Journal of Development Economics**, Vol.14: 241-250, 1984.
- Kessing, D.B. "Labor Skills and Comparative Advantage" **American Economic Review**, Vol.56: 249-258, May-1966.
- Koutsoyiannis, A. **Ekonometri Kuramı**. Ankara:Verso Yayıncılık, 1989.
- Kravis, Irving B. "Trade as a Handmaiden of Growth: Similarities Between the Nineteenth and Twentieth Centuries", **Economic Journal**, Vol.80: 850-872, 1970.
- Krueger, A.O. "Trade Policy as an Input to Development", **American Economic Review**, 70, 2: 288-292, 1980.

Krugman, P.R., **Advances in Economic Theory; Increasing Returns and Theory of International Trade**. Fifth World Congress, Econometric Society Monographs, New York: Cambridge Univ.Press.,1987.

_____. "New Theories of Trade Among Industrial Countries", **AEA Papers and Proceedings**, 73, 2: 343-347, May-1983.

Kozlu, Cem, **Türkiye Mucizesi için: Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın no.335, 1995.

Lewis, Arthur W. "The Slowing Down of the Engine of Growth", **The American Economic Review**, 70, 4: 555-564, 1980.

_____. **Uluslararası Ekonomik Düzen'in Evrimi**. Çeviren: Necdet Serin. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 1983.

Massell, Benton F., Scott R Pearson. and James B Fitch. "Foreign Exchange and Economic Development: An Empirical Study of Selected Latin American Countries", **The Review of Economics and Statistics**, Vol.54: 208-212, 1972.

Michaely, Michael. "Exports and Growth", **Journal of Development Economics**, Vol.4: 49-53, 1977.

Michalopoulos, C. and K Jay. "Growth of Exports and Income in the Developing World: Neoclassical View", **AID Discussion Paper**, No.28, 1973.

Myint, H. "The Classical Theory of International Trade", **The Economic Journal**, Vol.68:317-337, 1958.

Nurkse, R. **Patterns of Trade and Development**. Stockholm: The Wicksell Lectures, 1959.

Otani, Ichiro and Delono Villanueva, "Long-Term Growth in Developing Countries and Its Determinants: An Empirical Analysis", **World Development**, Vol.18, 6: 769 -783, 1990.

Özer, Mustafa. "Reel Döviz Kurları ile Nominal Döviz Kurları Arasında Nedensellik", **Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Dergisi**. Cilt I, Sayı 1, 115-123, Haziran 1994.

Özguven, Ali. **İktisadi Düşünceler - Doktrinler ve Teoriler**. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1984.

Özmen, E. ve Furtun, G. "Export-Led Growth Hypothesis and Turkish Data: An Empirical Investigation". **METU.ECR Working Papers**, No:97/5. 1997.

Ram, Rati. "Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence", **Economic Development and Cultural Change**, Vol.33:415-425, 1985.

- Ram, Rati. "Exports and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Time-Series and Cross-Section Data", **Economic Development and Cultural Change**, Vol.36: 51-72, 1987.
- Salvatore, Dominick. "A Simultaneous Equations Model of Trade and Development with Dynamic Policy Simulations", **Kyklos**, Vol.36, Fasc.1, 1983.
- Seyidoğlu Halil, **Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama**. Onbirinci Baskı. İstanbul: Güzem Yayınları, 1996.
- Syron R.F. and Walsh M. "The Relation of Exports and Economic Growth: A Note", **Kyklos**, 21, 3 :541-545, 1968.
- Taşkın, F. "An Analysis of Export-Output Growth Relationship in the Manufacturing Industry for Turkey". **Bilkent Üniversitesi, Discussion Paper. No:94-18, 1994**.
- Thirlwall, A.P. **Growth and Development with Special Reference to Developing Countries**. London: McMillan Company, 1989.
- Togan, S. **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu**. Ankara: Türk Exim Bank Araştırma Dizisi-1, 1991.
- Tyler, William G. "Growth and Exports Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence", **Journal of Development Economics**, Vol.9:121-130, 1981.
- Voivodas, Constantin. "Exports, Foreign Capital Inflow and Economic Growth", **Journal of International Economics**, Vol.3: 337-349, 1973.
- Voivodas, Constantin. "Exports, Foreign Capital Inflow, and South Korean Growth", **Economic Development and Cultural Change**, Vol.22:480-484, April-1974.
- Yılmaz, Ş.E. **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1992.